

SOTSIAALTÖÖ

**Sotsiaaltöö
uus definitsioon**

**Laste kaasamine kohaliku
elu korraldamisse**

Piirid hoolekandes

**Deinstitutsionaliseerimise
areng lääneriikides ja
Ida-Euroopas**

3

2014

Sotsiaaltöö ja sotsiaalpoliitika erialaajakiri

Ajakirja SOTSIAALTÖÖ tellimust saab vormistada:

- kohalikus postkontoris
- toimetuse aadressil ajakiri@tai.ee
- Eesti Posti e-teeninduses www.post.ee

Üksiknumbreid saab tellida Tervise Arengu Instituudi koolituskeskusest (Hiiu 42 Tallinn) ja osta kaupluses Ülikooli Raamatupood (Raekoja plats 11 Tartu).

Ajakiri SOTSIAALTÖÖ

Tervise Arengu Instituudi ja sotsiaalministeeriumi väljaanne

17. aastakäik.

Ilmub kuus korda aastas: veebruaris, aprillis, juunis, augustis, oktoobris ja detsembris

Toimetuse kolleegium:

Mailiis Kaljula, Riina Kiik, Rait Kuuse, Marju Medar, Valter Parve, Riho Rahuoja, Koidu Saia, Judit Strömpl, Piret Tamme, Triinu Tikas, Taimi Tulva, Marju Selg

Vastutav toimetaja: Regina Lind (lapsehoolduspuhkusel)

Toimetajad: Tiia-Triin Truusa, Annika Poldre, Signe Väljataga, Margit Raias, Inga Mölder
Kujundus ja trükk: Puffet Invest OÜ

Tiraaž: 1000 eksemplari

Kontakt

Ajakiri Sotsiaaltöö, Tervise Arengu Instituut, Hiiu 42, 11619 Tallinn

Tel (+372) 659 3931, faks (+372) 659 3925, e-post ajakiri@tai.ee

Autoritele:

Ajakirja toimetuse ootab avaldamiseks analüüsivaid, uurimuslikke, nõuandvaid, kogemuslikke, informatiivseid ja silmaringi laiendavaid artikleid, mis aitavad kaasa sotsiaalvaldkonna arengule. Teretulnud on ka info värskest ilmunud raamatute ja erialaste koolituste kohta. Artiklite maht tuleks kooskõlastada toimetusega. Artiklid saata meiliaadressil ajakiri@tai.ee. Skeemid ja joonised saata töötlemist võimaldavate failidena, mitte pildina tekstis. Pildid palume varustada selgitava tekstiga ja saata elektrooniliselt resolutsiooniga 300 dpi või postiga.

Tervise Arengu Instituut

National Institute for Health Development

sotsiaal
ministeerium

SISUKORD

nr 3/2014

Eesõna

Helmen Kütt 2

Uudised

Uudised ja pressiteated 3

ESTA uudised 5

Persoon

Liida Kaare: Sotsiaaltöö on andnud mulle elujõudu
Ivika Laanet 6

Sotsiaaltöö kui elukutse

Sotsiaaltöö professioni ülemaailmne definitsioon
Tõlkinud Marju Selg 9

Sotsiaalpoliitika

Piirid hoolekandes – otstarbekus, paindlikkus, eesmärgipärasus
Jüri Kõre 15

Deinstitutsionaliseerimine ja kogukondlik hoolekanne postsotsialistlikes riikides, Lääne-Euroopas ja USAs
Zsolt Bugarszki 31

Kommentaar
Mare Naaber 36

Intervjuu

Rait Kuuse: sotsiaalvaldkonnas on aeg teha õigeid valikuid
Regina Lind 27

Uurimus

„Te tahate lihtsalt minu arvamust teada?“. Laste kaasamisest kohaliku elu korraldamisse laste pilgu läbi
Andra Reinomägi, Andres Aru 21

Kokkuvõtte uuringust „Laste osaluse toetamine ja kaasamine otsustusprotsessides“
Helika Saar 24

On aeg vaadata laste heaolu laiemalt
Andra Reinomägi, Hede Sinisaar 42

Sõbra surm noorukieas
Kärolin Narits 52

Tööränne ja selle mõju laste heaolule Eestis
Kairi Talves 47

Õigus

Kohus hindas riigi tegevust erihoolekandeteenuse osutamisel
Meeli Tuubel 38

Kommentaar
Margit Laurson, Bärbel Vapper 41

Arvamus

Lapse kasvukeskkonnast lähtuvad riskid
Valter Parve 50

Sotsiaalkindlustus

Perehüvitiste maksmine piiriülestel juhtumitel
Leili Zaglmayer 59

Vaimne tervis

Keha ja vaim on tervik
Airi Värnik 60

Projekt

Veebipõhised rakendused vaimse tervise heaks (AppsTerv)
Lauraliisa Mark 61

Ümarlaud „Sotsiaaltöötajate roll ja võimalused lähisuhtevägivalla juhtumite käsitlemisel“
Iris Pettai 57

Kokkuvõte

Inglise ja vene keeles 63–64

Head ajakirja Sotsiaaltöö lugejad!

Lennart Meri on öelnud: „Muutuvus maailmas võidab see, kes käib sellega koos või veidike-ne eeski”. Kas sotsiaaltöös jõuame käia ajast eest? Kas jõuame käia ajaga ühte sammu või hoopis jääme jalgu muutuvale ajale? Ilmselt iga sotsiaaltöötaja unistus on teha ennetavat tööd, mitte tegelda tagajärgedega. Tean, kui palju tööd on ühel kohaliku omavalitsuse sotsiaaltöötajal, kes tihti üksi toimetab, korraldab, vastutab. Tema töös saavad määravaks valla või linna rahalised võimalused, sageli ka valitsuse poolt seatud prioriteedid, mitte aga parimad praktikad ja sotsiaaltöötaja teadmised ning oskused seda tööd teha. Minu sügav austus ja kummardus kõigile sotsiaalvaldkonnas töötavatele inimestele ja tunnustus nendele omavalitsustele, kes väärtustavad sotsiaaltööd!

Meenutage Olav Ehala laulu filmist „Nukitsamees”, kus pereema laulab, et head lapsed kasvavad viitsata. Olen seda meelt, et lapsed kasvavadki viitsata, või veelgi kaugemale minnes, halbu lapsi ei olegi. Viits võib aga lapse halvaks muuta.

Ühes oma kõnes jutustas Astrid Lindgren loo vanast naisest ja tema väikesest pojast. Nimelt oli poiss ühel päeval üleannetu ning ema saatis ta välja viitsa otsima. Laps oli tükk aega ära ja kui ta lõpuks tagasi tuli, ulatas ta pisarsilmi emale kivi ja ütles: „Ma ei leidnud viitsa, aga viska mind selle kiviga”. Lapse jaoks olid viits ja kivi ühtviisi valusad. Selle peale hakkas ema nutma, ning kui nad kahekesi tükk aega pisaraid olid valanud, pani ema kivi köögiriulile meenutamaks, et juba mõte lapse löömisest teeb haiget. Kunagi enam ei tõstnud ta kätt lapse vastu.

Eesti on nüüd liitumas nende riikidega, kes on selle kivi mõttes asetanud oma kodus köögiriulile. Uus lastekaitseadus ütleb „ei” füüsilisele karistamisele. See on märgiline samm meie ühiskonna jaoks. Tunnistame, et lapse füüsiline karistamine ei ole lahendus. Lapsega tuleb rääkida, ennekõike aga teda kuulata, küsida tema arvamust. Eriti selles osas, mis puudutab tema heaolu ja igapäevase elu korraldust. Muide, tuleb kindlasti märkida, et lastekaitseaduse koostamisse kaasati esmakordselt ka lapsed ja noored, kelle arvamustega arvestati.

Uus seadus seab esmatähtsaks ennetustöö. Iga laps vajab peret ning oma kodust, emast ja isast tähtsamat väiksele inimesele ei ole. Vanemad vajavad aga tihti head nõu, et olla oma lastele parim ema või isa. Uus seadus seab eesmärgiks, et laste kaitsmine oleks üle Eesti samal tasemel. Elagu laps Saare- või Setumaal, kui häda käes, vajab ta täiskasvanu abi. Selleks oleme tegemas ümberkorraldusi ning loomas sotsiaalkindlustusameti juurde mobiilseid lastekaitseüksusi, kes saavad aidata kohalike omavalitsuste sotsiaal- ja lastekaitsetöötajaid kõige keerulisemate juhtumite lahendamisel. Tähtis on, et ükski abi vajav laps ei jääks märkamata.

Lõpetuseks tahan teid tänada, et iga hommik asute tegema maailma ilusamat tööd – sotsiaaltööd – ja sellega muudate maailma paremaks ja elamisväärsemaks.

Helmen Kütt
sotsiaalminister

Kaks doktoriväitekirja Tallinna Ülikoolis

Tallinna Ülikooli sotsiaalteaduste instituudis kaitseti aprillikuus kaks doktoriväitekirja.

16. aprillil kaitses Tallinna Ülikooli doktorant Jing Wu doktoritööd teemal „Euroopa vanemaealiste heaolu ja suitsiidid sotsiaalses ja perekonna kontekstis”, milles selgus, et vanemaealiste puhul on tugev seos enesetappude ja heaolu vahel. Eakate heaoluks on tähtsad niihästi riigi kui ka perekonna panus.

23. aprillil kaitses samas doktoritööd Ilona-Evelyn Rannala teemal „Dialoogi olulisusest töös riskikäitumisega noortega. Alaealiste komisjonide näitel”.

Väitekirja fookuses on riskikäitumisega noorte ja nendega töötavate spetsialistide vastasmõju. Väitekirja eesmärk on kirjeldada ja mõista, kuidas leiab alaealiste õigusrikkujate ja alaealiste komisjonide liikmete vahel aset dialoog ning kas noore elu mõjutavate oluliste otsuste tegemisel tõlgendatakse sotsiaalset tegelikkust sarnaselt.

Toimetulekutoetuse maksmise otsustab kohalik omavalitsus

Sotsiaalministeerium saatis kohalikele omavalitsustele ja maavalitsustele kirja, selgitades olulisi aspekte toimetulekutoetuste määramisel. Ministeerium rõhutas, et kohalikel omavalitsustel on õigus kaaluda abivajaduse asjaolusid ja nende põhjal otsustada toimetulekutoetuse maksmine. Omavalitsuste pädevus toimetulekutoetust määrata tuleneb sotsiaalhoolekande seadusest. Toimetulekutoetuse määramise otsuse tegemisel tuleb lähtuda seadustest ja iga konkreetse juhtumi asjaoludest. Riigikohus asus seisukohale, et sotsiaalhoolekande seaduse ja perekonnaseaduse sätted ei ole põhiseadusega vastuolus, kuid tõi seejuures välja muid olulisi aspekte. Kohtuotsuse kohaselt tuleb toimetulekutoetuse määramisel arvestada muu hulgas perekonnaseaduses ülalpidamiskohustuse, samuti eestkostetava ja

Jing Wu

Ilona-Evelyn Rannala

eestkostja varaliste suhete kohta sätestatud. Riigikohtu otsuses toodud järeldused on ministeeriumile kindlasti üks alus edasiste õigusaktide väljatöötamisel.

Sotsiaalministeerium

Töövõimereform toetab ligi 100 000 inimese toimetulekut

Valitsus kiitis 29. mail heaks töövõimetoetuse seaduse eelnõu, mis on töövõimereformi põhiline seadus. Reformi eesmärk on aidata inimestel paremini toime tulla ja leida sobivat tööd. Minister Urmas Kuuse sõnul saavad paljud vähenenud töövõimega inimesed reformi käigus vajalikku nõu, tööks vajalikku tuge ning abivahendeid. Samuti aidatakse neil leida võimetele vastav töökoht. Töövõimet hakkab hindama ja erinevaid teenusid pakkuma töötukassa – nii saab inimene kõik vajaliku ühest kohast kätte. Töövõimereformi elluviimiseks on aastateks 2015–2020 kavandatud 180 miljonit eurot Euroopa Liidu raha.

Sotsiaalministeerium

Kirjandus Eesti Pimedate Raamatukogust

Eesti Pimedate Raamatukogu (EPR) aadressiga Suur-Sõjamäe 44a Tallinnas teenindab nägemispuudega või mõne muu trükitud teksti lugemist takistava puude, häire või haigusega inimesi. Sealt on võimalik laenata heliraamatuid, -ajalehti ja -ajakirju, punktkirjas ning puuteraamatuid, e-raamatuid, -ajalehti ja -ajakirju ning kirjeldustõlkega filme. Kõik EPR teenused on lugejatele tasuta.

Raamatukogu kasutab autoriõiguse seaduses sätestatud teose vaba kasutamise reegleid ega maksa autoritele tasu. Autoritasu maksimiseta on lubatud teose reprodutseerimine, levitamine ja üldsusele suunamine puuetega inimeste huvides viisil, mis on otseselt seotud nende puudega, tingimusel, et selline kasutamine ei taotle ärilisi eesmärke. Seetõttu on lugejaks registreerimisel vaja esitada koos isikut tõendava dokumendiga tõend trükitud teksti lugemist takistava puude, häire või haiguse kohta. Alla 16aastase lapse puhul on nõutav ka lapsevanema või hooldaja kirjalik nõusolek.

Eesti Pimedate Raamatukogu lugejatel on ligipääs veebiraamatukogule: <http://veebiraamat.liike.ee/veebiraamat/>. See on raamatukogu veebikeskkond, mis võimaldab heliraamatute allalaadimist ja voogedastusena kuulamist. Veebiraamatukogus saab praegu kuulata üle 2400 audioraamatu.

Heliraamatute laenutamine toimub raamatukogu kohapeal, postiga või raamatukogudevahelise laenutuse teel. Lugeja võib korraga laenata kuni viis heliraamatut 30 päevaks. Enamikku CDdel heliraamatuid laenutatakse mittetagastatavana. Need saadetakse lugejatele vastavalt tellimustele posti teel koju iga kahe nädala tagant ning neid raamatukogule tagastama ei pea.

*Info: Priit Kasepalu,
tel 674 8212, e-post: epr@epr.ee*

Uudiseid Võrumaalt

Mai alguses avas Võru linnas ukseid Meie Kodu, kus on võimalik pakkuda kaheksale intellektipuudega noorele kogukonnas elamise ja ööpäevaringse erihoolde teenust. Neljal päeval nädalas pakub sealsetele elanikele tegevusi töökeskus. Suur unistus on aga valmis ehitada Meie Küla, sest teenuse vajajaid on tunduvalt rohkem.

Võrumaal toimiva vanemluse ümarlaua ühe liikme Lastekaitse Ühingu eestvõttel toimus koostööseminar „Positiivne vanemlus – ideed, võimalused, motivatsioon”, kus ettekannetega esinesid ja sõna said ka Lastekaitse Liidu vanematekogu liikmed. Ideid genereeriti visuaalseerimise meetodil. Nüüd on vaja teemaga edasi minna.

Aprillis lõppes viies puuetega laste peredele suunatud sotsiaalse rehabilitatsiooni pakett, kus vanemate ümarlauas tõstatusid küsimused nende laste edasiõppimise ja töölesaamise võimalustest. Oleme neid küsimusi arutanud Urvaste koolis koostööpäeval „HEV õpilaste ettevalmistused eluks pärast kooli”, puuetega noorte tööhõive ümarlauas Järve koolis koos Tammistu Perekeskusega ning viimati maakonna puuetega laste perepäeval Uue-Antslas. Sügisel hakkame tutvuma kutseõppeasutustega, et teha nii lapsevanematele kui ka lastele valikuid lihtsamaks.

Sotsiaaltöötajate stressirohket elu oleme püüdnud leevendada nõuandvate koolitustega. Veebruaris kutsus meid külla Rõuge vald. Maakonda on tekkinud MTÜ Maana, kes hakkab pakkuma kodu- ja õuetööde teenuseid, et vähendada koduhooldustöötajate koormust ning täita tühikute abi vajaduse ja abi osutamise vahel. KÜSKile koostatakse äriprojekt sotsiaalse ettevõtte asutamiseks.

Marianne Hermann

*Võrumaa Omavalitsuste Liidu sotsiaaltöö
peaspetsialist*

Tallinna hoolekande arendusseminar

Tallinna Sotsiaal- ja Tervishoiuamet korraldab igal aastal Tallinna hoolekande koordineerijatele ja juhtivatele töötajatele arendusseminari. Tänavu toimus seminar mais Harjumaal Keila vallas Kloogaranna noortelaagris.

Anu-Mall Naarits rääkis teemal „Sotsiaaltöö väärtustamine ja vajalikkuse näitamine läbi mainekujunduse”. Triin Vana kõneles sellest, kui võrd tähtis on sotsiaalalal teenuste kvaliteedist ühtemoodi aru saada. Ta käsitles sotsiaalteenuste kvaliteedi analüüsi ja ettepanekuid tervikliku kvaliteedisüsteemi juurutamiseks. Sotsiaal- ja tervishoiuameti hallatavad asutused (Tallinna Vaimse Tervise Keskus, Tallinna Sotsiaaltöö Keskus, Tallinna Lastekodu, Päevakeskus Kåo) andsid ülevaate sotsiaalteenuste kvaliteedisüsteemi EQUASS (vt ka Sotsiaaltöö nr 6/2013) rakendamisest oma asutustes. Tallinna abilinnapea Merike Martinson tänas linnavalitsuse nimel nelja EQUASS kvaliteedisertifikaadi taotlemise edukalt läbinud linna asutust. Arendusseminari teisel päeval tegi Voldemar Kolga palju kõneainet tekitava ettekande „Mina kui instrument hoolekandetöös”. Põgusalt rääkis tema magistrant Annika Tooma Tallinna sotsiaaltöötajate kaastundeväsimuse uuringu tulemustest. Seminari ettekandeid saab vaadata ameti kodulehel <http://www.tallinn.ee/est/Hoolekande-arendusseminar-2014>.

Raivo Alley

*Tallinna Sotsiaal- ja Tervishoiuameti juhataja
asetäitja, arendus- ja haldusosakonna juhataja*

■ 24. aprillil osales Eesti Sotsiaaltöö Assotsiatsiooni (ESTA) tegevjuht Annika Nikonov **Valga Maavalitsuse sotsiaalnõukoja** kokkusaamisel, kus ta tutvustas sotsiaaltöötajatele ESTA 2014. a tegevuskava ja võimalust kuuluda sotsiaaltöötajaid ühendavasse organisatsiooni. Kokkusaamisel anti üle tänukirjad vabariigi parimate sotsiaalaal töötajate konkursi nominentidele Juta Koopile Hummuli hoolekandekeskusest ja Eve Laarile Hummuli vallavalitsusest.

■ Maikuu tutvus ESTA juhatus **SA Eesti Koostöö Kogu** nõukogu ja juhatuse pöördumisega, millega käivitatakse Eesti Koostöö Kogu Harta uuendamise protsess, ning otsustas toetada selles toodud teemasid.

■ 6. mail korraldas Põhja-Eesti piirkond **teemapäeva** ESTA liikmetele. Teemapäeval osales sotsiaalminister Helmen Kütt, kes andis ülevaate tänastest ja järgmise kümne kuu jooksul olulistest teemadest hoolekandevaldkonnas. Põhja-Eesti piirkonna esinaine Liina Osila ja Eesti Ametiühingute Keskliidu juht Peep Peterson tutvustasid ESTA võimalusi ametiühinguks kujunemisel. Tallinna Ülikooli sotsiaaltöö instituudi külalisprofessor Diana M. DiNitto tutvustas kaasaegseid meetodeid töös sõltuvusprobleemidega inimestega.

■ ESTA liikmed said avaldada arvamust **Euroopa Liidu toiduabi programmi** korralduse uute põhimõtete osas. ESTA juhatus kujundas liikmete ettepanekute põhjal seisukohad, mis edastati sotsiaalministeeriumile. ESTA eestseisuse liikmed Helen Peeker ja Mart-Peeter Erss ning tegevjuht Annika Nikonov osalesid kahes sellel teemal peetud koostööpartnerite arutelus sotsiaalministeeriumis.

■ Sotsiaalministeerium edastas ESTA-le arvamuse avaldamiseks **sotsiaalseadustiku sotsiaalhoolekande eriosa seaduse eelnõu** ja seletuskirja koos lisadega. ESTA kogus liikmete arvamusi ning edastas need sotsiaalministeeriumile.

■ ESTA tegevjuht Annika Nikonov osales Eesti Asenduskodu Töötajate Liidu koosolekul.

■ Juunis korraldas ESTA Põhja-Eesti piirkond arenguseminari, kuhu olid kutsutud kõigi piirkondade esindajad ja volikogu liikmed. Arenguseminaril tutvuti piirkondade tegevuskavadega ning käsitleti järgmisi teemasid: 1) liikmete motiveerimine aktiivsemalt osaleda ESTA tegevuses, uute liikmete värbamine; 2) ideed sotsiaaltöö päeva ürituse formaadi osas; 3) koostöövõimaluste arendamine piirkondade vahel, sh projektid, õppereisid jms; 4) sügiskooli teemad ja ettekandjad.

■ **ESTA sügiskool** toimub Kehtna Majandus- ja Tehnoloogiakoolis, Raplamaal 17.–18. septembrini. Registreerimine on alanud. Info ESTA kodulehelt www.eswa.ee.

■ MTÜ CIF-Estonia kutsub ESTA liikmeid osalema **rahvusvahelistes sotsiaaltöötajate vahetusprogrammides**. Rahvusvahelised vahetusprogrammid pakuvad võimalust erialaseks ja kultuuriliseks enesetäienduseks ning on hariva iseloomuga. Programmis on praktiline ja teoreetiline teave seotud võõrustajamaa sotsiaalse ja kultuurilise keskkonnaga. Vt lisa <http://www.cifestonia.info/>

■ 18. juunil osalesid ESTA esindajad rahandusministeeriumis toimunud **kohalike omavalitsuste teenistujate kompetentsimudeli** arutusel, mis on koostatud koolitusvajaduse hindamiseks. Kompetentsimudeli all peetakse silmas töös edu saavutamiseks vajalikke pädevusi, mis koosnevad teadmistest, oskustest ja hoiakutest.

■ ESTA eestseisus tegi avalduse seoses Riigikogus arutusel oleva **töövõimereformiga**. Avalduses märgitakse, et ESTA peab vajalikuks toetada puuetega inimeste organisatsioonide ja omastehooldajate nõudmisi suunata reformikava täiendavale ja sisulisele arutelule. Ühtlasi juhitakse tähelepanu asjaolule, et reformi ettevalmistusel on täiesti ebapiisavalt käsitletud sotsiaaltöötajate rolli reformi edukas rakendamises. Avalduse täisteksti saab lugeda kodulehel www.eswa.ee.

Endine Kaarma valla sotsiaalosakonna juhataja, Eesti sotsiaaltöö assotsiatsioonilt elutööpreemia pälvinud Liida Kaare arvab, et vaatamata töö keerukusele peab sotsiaaltöötaja suutma jääda positiivseks ja avatuks, märkama sotsiaalseid probleeme ning leidma võimalusi ennetavaks tööks.

Liida Kaare: Sotsiaaltöö on andnud mulle elujõudu

Ivika Laanet*

Foto Irina Mägi

„Armastasin oma tööd väga ja tegin seda tõesti innuga,” mõtiskleb kaksikümmend aastat sotsiaalvaldkonnas töötanud Liida Kaare, lisades, et kõige enam on ta rõõmu tundnud hetkedest, kus ta on saanud rõõmustada koos teistega ühiste ettevõtmiste kordaminekust. Küsimusele, et mida talle on sotsiaaltöö pakunud, vastab Liida: „Elujõudu. Kui näitejuhina mängisin läbi keerulisi situatsioone inimestes, siis sotsiaaltöötajana olen kokku puutunud äärmuslike eksistentsiaalsete probleemidega inimestes.”

Enne sotsiaaltöö juurde asumist oli Liida 15 aastat tööl Randveres kolhoosiklubis kultuurijuhina. Vahepeal üritas ta ka käelist tegevust, nimelt sai ta köösnerekutse. Sotsiaaltöö juurde jõudis Liida aga valdade taasloomise esimestel aastatel tänu tollaegsele Kaarma vallavanemale Jüri Pärtelile, kes palus teda tööle Kaarma valla humanitaarnõunikuna. „Pärtel tegi seda väga oskuslikult, seletades, et selles ametis läheb vaja just neid

teadmisi ja oskusi, mida sa Viljandi kultuurikoolis oled õppinud,” meenutab Liida. Ja lisab, et tuleb tunnistada, et tal oli õigus. „Kultuuritöötajana tegelesin aktiivse kaasamisega seltsiellu, teisisõnu preventiivse sotsiaaltööga. Inimesed minu ümber olid aktiivsed, sportlikud ja terved. Sotsiaaltöö kui elukutse tekkis koos taasiseseisvumisega.” Kultuurijuhina oli Liida jaoks tore aeg Kaarma Avatud Noortekeskuse loomine, mil tema ümber olid entusiasmi täis noored, kes tahtsid ise oma elu põnevaks teha. Korraldati töölaagreid ja suvepäevi Kaarma koolihoonetes, Abruka saarel ja Tõrise metsades. Sotsiaalvaldkonna töös rõõmustab ta aga veel praegugi koos erivajadusega noorte ja nende juhendajate Sirje ja Ludmillaga Randvere Tööõppekeskuses, mille rajaja ja innukas eestvedaja Liida oli. Ta meenutab keskuse loomise aegu, et kui suur osa sotsiaaltöö algusaastatel kulus toetustele, siis peagi saabus arusaamine, et toetustest ei

piisa, vaid pigem süvendab see probleeme. Tekkis tungiv vajadus hoolekandeteenuste järele, mis leevendaksid töötute ja puuetega inimeste olukorda. Ning see asjaolude kokkulangevus andiski võimaluse MTÜ Randvere Tööõppekeskuse loomiseks. Randvere Tööõppekeskus pakub teenust maakonna erivajadustega klientidele (toetatud elamine, toetatud töötamine, päevahoiuteenus), seal viiakse läbi ka tööharjutusi pikaajalistele töötutele.

Samuti rajati Liida initsiatiivil OÜ Sakadak, mille juht on Jüri Heinlaid. Ettevõtja, kelle missiooniks on tööle võtta ainult puudega inimesi. Nimelt andis Liida Jüri idee edasi tollaegsele vallavanemale Ülo Verversile, kes kohe omakorda sellest kinni võttis ja appi tuli.

Küsimusele, et mis on sotsiaaltöö tegemise juures kõige suurem rõõm ja millised murekohad, vastab Liida, et see on perekonna toimetulek. „Perekonnaellu tulevad ikka rasked hetked, nendest ülesaamine – suurim rõõm; raskustesse kinnijäämine – suurim mure.” Oma pika tööperioodi sotsiaalvaldkonnas võtab Liida kokku mõttega, et muutused on väga visad tulema. „Ei ole mina ema Teresa ja seda maailma ei muuda nii lihtsalt. Kogu meie süsteem, mis sotsiaali puudutab, kõik see võrdsustamine Euroopaga tähendab seda, et oleme nagu kanad takus,” räägib ta, mõndes, et palgad on nii, nagu nad on, pension on nii, nagu ta on. „Meil ju pensionist ei maksa hooldekodukohta, mida vanainimene vajaks, kui ta seda tahaks. Ühest küljest on mugavdumine, mida seadus võimaldab, teisest küljest passiivne olek ja depressioon. Paljude asjade jaoks abi ei jätku, aga ainult rahaga inimest ka ei aita.” Liida ütleb, et ta läheb võib-olla liiga pessimismi, aga märksõna *toetustelt teenustele* on väga raskesti elluviidav. „Riik reguleerib korralikult toetuste süsteemi, aga teenuseid ei reguleeri,” toob ta välja, tuues näitena rehabilitatsiooniteenuse. Randvere tööõppekeskuses hakkas ta erinevaid teenuseid arendama, algusest peale oli tema kõige suurem mure puudega lapsed. Kõige raskem ja valusam on, kui perre sünnib puudega laps, ja tublid on pered, kes on selle kõik üle elanud ja ikkagi toime

tulevad. Need puudega lapsed, kes sündisid, kui Liida sotsiaalalal alustas, on nüüdseks täisealised ja mitte kellelgi ei ole neid vaja. Kooliharidus hoidis neid oma rüpes ööpäevaringelt. Aga kui see aeg saab otsa? Mis saab siis? Randvere puhul öeldi talle ka, et teenuseid ei jätku, arendage ise midagi. See ütles oli Sotsiaalkindlustusamet. „Eks ma oma töö kõrvalt üritasin teha ja vedada seda asja. Seal on teenused noortele, kes saavad kodust välja tulla, ja plaani järgi õpetatakse neid vastavalt nende võimetele midagi teema – olgu see siis kas või lugemaõppimine, ka rääkimine,” räägib kauaaegne sotsiaaltöötaja. Üleüldse võtavad puudega inimesi tööle väga vähesed ettevõtted. „Ega ettevõttel ole sellest erilist kasu, ainult veidi maksusoodustust,” leiab Liida, märkides, et me oleme kiiresti arenenud riik, kõik tahavad ruttu rikkaks saada, aga puudega inimene on ju pigem tülik.

Ühiskonna arst

Ideaalseks sotsiaaltöötajaks peab Liida kindlasti seda, kes saab iseendaga hakkama. Ta peab tundma iseennast ja oma piire. Olema parasjagu range, kuid mitte kuri. Muidu istutakse sulle lihtsalt pähe. „Olen ikka olnud seda meelt, et ära ürita olla inimeste meele järele, vaid ole aus ja nõua seda ka teistelt,” märgib Liida, kelle sõnul on samuti oluline julgus. Julgus nõu anda, tunnistada oma oskamatust, kui näiteks mingit valdkonda ei tunne. „Mulle on pahaks pandud, et olen vähese empaatiavõimega. Aga ma arvan, et oskan empaatiline olla küll, kui minuga ollakse aus,” nendib ta. Hea sotsiaaltöötaja peab olema hea kohaneja. Hoiakud, suhtumised ja oskused omandatakse elu jooksul ja on õpitavad. „Sotsiaaltöötajaks olemine eeldab kindlasti positiivsust, enesekindlust ja avatust. Kaasa halamine, pidev eneses kahtlemine ei sobi sotsiaaltöötajale. Sotsiaaltöötaja peab olema nagu ühiskonna arst, ta peab oskama näha ka ohtusid, ära tundma sotsiaalprobleemide sümptomid, leidma meetodid ennetustegevuseks.” Küsimusele, mida arvab Liida sellest, et kas Saaremaal oleks sotsiaaltöötajaid üha rohkem vaja, vastab Liida, et kindlasti. „Samas on mul kahju, et

ma omavalitsustöötajana valdade ühinemist ei näe. Ma olen kõik need aastad seda oodanud, sest siis oleks sel ühel Saaremaa vallal üks rahakott. Me oleme üks Saaremaa, ajame ühte asja. Praeguse seadusandluse järgi väike vald teenuste arendamisega toime ei tule. Samas leian, et meil oleks vaja juurde pigem koduhooldajaid, tugiisikuid, et hooldekodu vajadust vähendada.”

Kõige rohkem oleks Liida arvates juurde vaja hooldustöötajaid, sest sotsiaaltöö on pigem korralduse küsimus. Kaarma vallas on näiteks kaks hooldustöötajat ning tema nii-öelda järgmine tegu, kui ta poleks ametist lahkunud, olnuks üks hooajaline hooldustöötaja juurde võtta. Töötute ja suurte perede osas vajavad tööandjad nii tunnustamist kui ka raputamist. „Peaaegu silmas just töötasu mustalt maksmist. Oluline on ka, et töökohti juurde tekiks. Kui vaid saaks teha nii, et alkohol ei oleks nii vabalt kättesaadav ja nii palju ei joodaks. Näiteks kui pereisa ei jõua oma peret toita või üleval pidada, tekib tal tihti alaväärsustunne, mida kiputakse leevendada just viinapudeliga. Pingeid tekitab ka see, kui ema saab rohkem palka kui isa. Tegelikult on juba bioloogiliselt nii paika pandud, et mees peab olema toekam pool, kelle õlale naine saaks toetuda.”

Üksi ei saavuta midagi

Oma suurima ettevõtmisena toob Liida välja selle, et Kaarmale saadi tööle lastekaitsetöötaja. Siis tundis ta küll, et nüüd on aega tegeleda millegi sellisega, millega enne ei jõudnud, ja siis langeski rõhk erivajaduste-

ga inimeste hoolekandele ja teenuste arendamise projektidele. Enne ei jõudnud, sest siis tuli õhtuti peredes kodus käia. Ehkki ka see oli omamoodi huvitav aeg. Kõige erilisema mälestusena toob Liida välja selle, et Randveres oli tööl muusikakasvataja ja ta koges ise, kuidas muusikateraapia mõjub. Samuti on erilisel meelde jäänud need hetked, mil ta on rõõmustanud koos näiteks mõne pikalt töötanud inimesega, kes on lõpuks tööle saanud. Või kui tulevad vastu pikad sirged noormehed, keda vahel isegi ära ei tunne, aga siis meenub, et need on ju need marakratid, kellega sai kunagi vaeva nähtud. Liida ütlebki, et ta ei taha ühestki saavutusest rääkida rohkem või vähem, kuid teab vaid seda, et tema ümber on olnud asjalikud, targad ja kaasamõtlevad inimesed. „Üksinda ei saavuta midagi.”

Pärast ametist loobumist naudib Liida puhkust. Tema hobid on reisimine, autosõit ja tervisesport. Sügise saabudes asub ta kindlasti taas tööle. „Tänu perele saangi veidi hinge tõmmata,” kinnitab Liida, kellel on väga töökas abikaasa ja kes on talle kõige suuremaks nõuandjaks ja toetajaks. Kolm poega on samuti töödega väga hõivatud, kuid ema jaoks leiavad alati aega. „Nad toetavad mind nii psühholoogiliselt kui ka akadeemiliselt. Kaks pojapoega hoiavad minust eemale kõik halva ja tuletavad iga hetk meelde, kui ilus on elu,” tunnistab Liida, kes peab elus oluliseks tingimusteta armastust.

*Ivika Laanet on ajalehe Saarte Hääl toimetaja

Saare maavalitsuse haridus- ja sotsiaalosakonna asejuhataja Anneli Tõru

Liida Kaare on pikaajalise sotsiaaltöö kogemuse ja suure südamega inimene, kes on olnud Kaarma valla sotsiaalsüsteemi väljaarendamise juures selle algusest alates. Peale igapäevase osakonna juhatamise ja selle töö koordineerimise on ta MTÜ Randvere tööõppekeskuse innukas rajaja ja eestvedaja. Keskuse kõrvale on Liida initsiatiivil ja abil rajatud OÜ Sakadak, kus on tööandjaks ratastooli inimene, kes omakorda pakub tööd teistele puuetega inimestele. Liida algatusel on Kaarma valda rajatud oma väike 13kohaline hooldekodu. Ta on aktiivne osaleja väga paljudes maakonnaülelises projektides, uuendusmeelne ja samas ise pidev õppija. Liida ei piirdu oma töös ainult KOVi piiridega, vaid on alati aktiivselt osalenud kogu maakonna tegemistes. Tema töö on leidnud tunnustust nii valla, maakonna kui ka vabariigi tasandil. Ta on osalenud erinevate nõukogude töödes Kuressaare ametikoolis ja Kuressaare täiskasvanute gümnaasiumis.

Sotsiaaltöö professiooni ülemaailmne definitsioon

Tõlkinud Marju Selg, MA

21. jaanuaril 2014 kiitis Rahvusvahelise Sotsiaaltööd Õpetavate Kõrgkoolide Assotsiatsiooni (IASSW) juhtkomitee heaks uue sotsiaaltöö definitsiooni, mida valmistati ette alates 2009. aastast. Ettevalmistamise käigus küsiti sellele definitsioonile tagasisidet erinevate küsitluste kaudu paljudelt sotsiaaltöötajatelt, sotsiaaltöö õppejõududelt ja sotsiaalteenuseid osutavatelt organisatsioonidelt ning arutati seda erinevatel konverentsidel. Uut definitsiooni esitletakse eeloleval suvel IASSW, ICSW ja IFSW¹ korraldataval konverentsil 9.–12. juulini Melbourne'is Austraalias.

Lisainfot <http://www.iassw-aiets.org/>.

(Vt ka Sotsiaaltöö 2/2014)

Toimetuselt

Avaldame sotsiaaltöö uue definitsiooni tõlke. Kutsume lugejaid üles arutlema nii definitsiooni tõlke kui ka selle üle, kuidas rahvusvaheline definitsioon haakub iga päev tehtava sotsiaaltööga.

Sotsiaaltöö on nii praktilikal põhinev kui ka akadeemiline teadusala, mis aitab kaasa sotsiaalsetele muutustele ja arengule, inimeste võimustumisele¹ ja vabanemisele^{II} ning edendab sotsiaalset ühtekuuluvust. Sotsiaaltöös on tähtsal kohal sotsiaalne õiglus ja inimõigused, kollektiivne vastutus ja erinevuste austamine. Toetudes sotsiaaltöö teooriatele, sotsiaal- ja inimteadustele ning pärimusteadmistele, ärgitab sotsiaaltöö inimesi ja struktuure ületama elus ettetulevaid raskusi ning suurendama heaolu.

Seda definitsiooni võib kasutada riiklikul ja/või piirkondlikul tasandil.

Selgitus

Selgituse ülesanne on avada definitsioonis kasutatud põhimõistete tähendused ning üksikasjalikult seletada sotsiaaltöö professiooni peamisi ülesandeid, põhimõtteid, teadmust^{III} ja praktikat.

Peaülesanded

Sotsiaaltöö peaülesanne on aidata kaasa sotsiaalsetele muutustele ja arengule, inimeste võimustumisele ja vabanemisele ning edendada sotsiaalset ühtekuuluvust.

Sotsiaaltöö on praktiline ja akadeemiline teadusala, mis käsitleb inimeste heaolu ja arengu võimaluste ja/või tõketena omavahel läbipõimunud ajaloolisi, sotsiaal-majanduslikke, kultuurilisi, ruumilisi^{IV}, poliitilisi ja personaalseid tegureid. Struktuursed tõkked soodustavad ebarõrdsuse, diskrimineerimise^V, ekspluateerimise^{VI} ja rõhumise^{VII} põlistamist. Inimeste võimus-

¹ *International Association of Schools of Social Work (IASSW)*
International Council on Social Welfare (ICSW)
International Federation of Social Workers (IFSW)

tumist ja vabanemist taotlevas vabastavas praktikas on kesksel kohal kriitilise teadlikkuse arendamine, mis põhineb arutlemisel rõhumise ja/või privileegide struktuursete allikate üle, nagu rass, sotsiaalne klass, emakeel, religioon, sugu, puue, kultuur ja seksuaalne suundumus, ning tegevusstrateegiatega väljatöötamine struktuursete ja personaalsete tõkete ületamiseks. Olles solidaarne halvemuses olijatega püüab sotsiaaltöö professioon leevendada vaesust, vabastada kaitsetuid ja rõhutuid ning edendada sotsiaalset kaasatust ja ühiskonna sidusust. Sotsiaaltöö volitused sotsiaalseteks muutusteks põhinevad eeldusel, et sekkumine toimub olukorras, mis nõuab muutust ja arengut, olgu see siis isiku, perekonna, väikese grupi, kogukonna või ühiskonna tasandil. Seda tegevust suunab vajadus vaidlustada ja muuta neid struktuurseid tingimusi, mis soodustavad marginaliseerumist^{viii}, sotsiaalset tõrjutust^{ix} ja rõhumist. Sotsiaalsete muutuste algatamine inimõiguste ning majandusliku, keskkondliku^x ja sotsiaalse õigluse edendamiseks saab võimalikuks tänu inimeste täievolilisuse^{xi} tunnustamisele. Sotsiaaltöö professioon pühendub ka sotsiaalse stabiilsuse alalhoidmisele, kuid ainult niikaua, kuni seda stabiilsust ei kasutata mõne isiku või isikute grupi marginaliseerimiseks, hüvedest ilma jätmiseks või rõhumiseks.

Sotsiaalse arengu mõiste sisaldab sekkumisstrateegiaid, soovitud lõppseisundeid ja poliitika- raamistikku, neist viimane lisandub enamlevinud residuaalsetele^{xii} ja institutsioonilistele^{xiii} raamistikele. Areng põhineb holistlikul bio-psühho-sotsiaalsetel ja spirituaalsetel^{xiv} hindamistel ning sekkumistel, mis mikro- ja makrojaotusest kammitemata haaravad erinevaid süsteemi tasandeid ning toimuvad sektorite^{xv} ja erialade vahelises koostöös. Ühine eesmärk on kestlik areng. Seejuures peetakse esmatahtsaks ühiskonna struktuurset ja majanduslikku arengut pooldavat tavaarusaama, mille järgi majanduskasv on sotsiaalse arengu eeltingimus.

Põhimõtted

Sotsiaaltöö ülimateks põhimõteteks on inimese olemusliku väärtuse ja inimväärikuse austamine, kahjustamisest hoidumine, erinevuste austamine ning inimõiguste ja sotsiaalse õigluse kaitsmine.

Inimõiguste ja sotsiaalse õigluse eest seismine ja nende alalhoidmine on sotsiaaltöö liikumapanev jõud ja õigustus. Sotsiaaltöö professioon on seisukohal, et inimõigused ja kollektiivne vastutus peavad käima käsikäes. Kollektiivse vastutuse idee osutab esiteks tõsiasjale, et individuaalsed inimõigused saavad teostuda ainult igapäevases elus ning selleks peavad inimesed kandma vastutust üksteise ja oma keskkonna eest, ning teiseks, vastastikuste suhete loomise olulisusele kogukonnas. Seepärast keskendub sotsiaaltöö inimeste õiguste eest seismisele kõigil tasandil ning püüdleb selle poole, et inimesed võtaksid vastutuse üksteise heaolu eest, mõistaksid ja austaksid inimestevahelist ning inimeste ja keskkonna vahelist vastastikust sõltuvust.

Sotsiaaltöö käteb esimese, teise ja kolmanda põlvkonna õigusi. Esimese põlvkonna õigustena käsitletakse kodaniku- ja poliitilisi õigusi, nagu sõna- ja südametunnistuse vabadus ning kaitstus piinamise ja meelevaldse vahistamise eest. Teise põlvkonna õigustena käsitletakse sotsiaalmajanduslikke ja kultuurilisi õigusi, mille hulka kuulub piisaval tasemel haridus, tervishoid, eluase ja vähemuskeelte õigused. Kolmas õiguste põlvkond keskendub Maa looduskeskkonnale, loodusliku mitmekesisuse säilitamisele ning põlvkondadevahelisele õiglusel^{xvi}. Need õigused on omavahel seotud ja toetavad teineteist ning neis on ühendatud nii individuaalsed kui ka kollektiivsed õigused.

Mõnikord võib „mittekahjustamine” ja „erinevuste austamine” esindada vastuolulisi ja omavahel võistlevaid väärtusi, näiteks kui kultuuri nimel rikutakse vähemusgruppide, nagu naiste või homoseksuaalide õigusi, kaasa arvatud õigust elule. Ülemaailmsed sotsiaaltööhariduse ja

koolituse standardid^{xvii} tegelevad selle keeruka küsimusega ning selgitavad vajadust koolitada sotsiaaltöötajaid põhiliste inimõiguste vaimus nõnda:

See lähenemine võiks aidata konstruktiivselt vastustada ja muuta olukordi, kus teatud kultuurilised uskumused, väärtused ja traditsioonid kahjustavad inimeste põhilisi inimõigusi. Kuna kultuur on sotsiaalselt konstrueeritud ja pidevas muutumises, siis on võimalik seda ka dekonstrueerida^{xviii} ja muuta. Konstruktiivsele vastustamisele, dekonstrueerimisele ja muutuste saavutamisele aitab kaasa häälestumine konkreetse kultuuri väärtustele, uskumustele ja traditsioonidele ning nende sügaval mõistmisel põhinev kriitiline ja reflekteeriv dialoog inimõiguste teemal selle kultuurilise grupi esindajatega.

Teadmus

Sotsiaaltöö on nii interdistsiplinaarne^{xix} kui ka transdistsiplinaarne^{xx} ning põhineb suurel hulgal teaduslikel teooriatel ja uurimustel. „Teadust” mõistetakse siinses kontekstis oma kõige põhilisemas tähenduses „teadmusena”. Sotsiaaltöö põhineb omaenda pidevalt areneval teoreetilisel aluspõhjal ja uurimusel, aga ka teiste inimteaduste teooriatel, nagu kogukonna areng, sotsiaalpedagoogika, haldus, antropoloogia, ökoloogia, majandus, haridus, juhtimine, õendus, psühhiaatria, psühholoogia, rahvatervis ja sotsioloogia ning see loetelu ei ole lõplik. Sotsiaaltöö uurimuse ja teooriate ainukordsus seisneb nende rakenduslikkuses ja vabastavas suuniluses. Suur osa sotsiaaltöö uurimusest ja teooriatest on loodud interaktiivses, dialoogilises protsessis koos abistatavatega ning pärineb seega erinevatest toimumiskeskondadest. Esitletav definitsioon tunnustab tõsiasja, et sotsiaaltöö ei ammuta teadmisi üksnes talle omastest toimumiskeskondadest ja lääne teooriatest, vaid ka pärimusteadmistest^{xxi}. Kolonialismi pärandina ülehinnatakse lääne teooriaid ja teadmisi, mis oma ülemvõimu kasutades alavääristavad pärimusteadmisi ning tõrjuvad neid kõrvale^{xxii}. Esitletav definitsioon püüab seda protsessi peatada ja vastupidiseks pöörata, tunnistades, et eri piirkondade või maade põlisrahvad hoiavad alal oma väärtusi, teadmisviise ja teadmiste edasiandmisviise ning on andnud teadusse hindamatu panuse. Sotsiaaltöö püüab vähendada lääne teaduse ülemvõimu ja teaduskolonialismi, kuulates kogu maailma põlisrahvaid ja neilt õppides. Nõnda saab sotsiaaltöö teadmisi luua koos kohalike põliselanikega ning rakendada parimal viisil kohalikes oludes ja ka rahvusvaheliselt. Toetudes Ühinenud Rahvaste Organisatsiooni allikatele, defineerib Rahvusvaheline Sotsiaaltöö Föderatsioon põliselanikke järgnevalt:

- Nad elavad esivanematelt päritud geograafiliselt piiritletud maa-alal (või on sellega jätkuvalt seotud).
- Nad püüavad oma asualal säilitada erilisi sotsiaalseid, majanduslikke ja poliitilisi institutsioone.
- Nad püüavad enamasti jääda kultuuriliselt, geograafiliselt ja institutsiooniliselt eraldatuks, mitte assimileeruda riigi põhirahvusse.
- Nende enesemääratlus on seotud põlisrahva või hõimuga. <http://ifsw.org/policies/indigenous-peoples>.

Praktika

Sotsiaaltöö õiguspärasus ja volitused seisnevad sekkumises seal, kus inimesed on vastastoides oma keskkonnaga. Keskkond koosneb erinevatest sotsiaalsetest süsteemidest, mis hõlmavad inimesi, ning looduslikust ja geograafilisest keskkonnast, millel on määratu mõju inimeste elule. „Sotsiaaltöö ärgitab inimesi ja struktuure ületama elus ettetulevaid raskusi ning suurendama heaolu” – selles lauses peegeldub poolehoid osalusel põhinevale lähemisviisile. Niikaua kui võimalik, püüab sotsiaaltöö töötada koos inimestega, mitte inimeste jaoks. Töötades süsteemi eri tasandil ning järgides sotsiaalse arengu paradigmat, kasuta-

vad sotsiaaltöötajad süsteemide säilitamiseks ja/või muutmiseks paljusid oskusi, töövõtteid, strateegiaid, põhimõtteid ja toimimisviise. Sotsiaaltöö praktika hõlmab paljusid tegevusi, nagu teraapia ja nõustamise erinevad vormid, grupitöö, kogukonnatöö, poliitika kujundamine ja analüüs, eestkõnelemine ja poliitilised sekkumised. Lähtudes kõnealuses definitsioonis esiplaanil olevatest vabastavatest vaadetest, püüab sotsiaaltöö oma strateegiatega anda inimestele juurde lootust, eneseväarikust ja ülesehitavat jõudu, et nad suudaksid vastustada ja vaidlustada allasuruvaid võimusuhteid ja ebaõigluse struktuurseid allikaid. Seejuures ühendatakse ühtseks tervikuks sekkumise mikro- ja makro-, st personaalsed ja poliitilised mõtted. Oma holistliku fookuse poolest on sotsiaaltöö universaalne, kuid sotsiaaltöö praktika prioriteedid on eri maades ja eri aegadel erinevad, sõltudes ajaloolistest, kultuurilistest, poliitilistest ja sotsiaalmajanduslikest tingimustest.

Kogu maailma sotsiaaltöötajate kohustus on kaitsta, rikastada ja ellu viia selles definitsioonis kajastatud väärtusi ja põhimõtteid. Sotsiaaltöö definitsioon on tähendusrikas üksnes siis, kui sotsiaaltöötajad pühenduvad aktiivselt selles esitatud väärtustele ja tulevikunägemusele.

Tõlkija märkused

i Võimustumine tähistab inimese, grupi või kogukonna liikumist täievolilisuse (vt allmärkus XX) saavutamise suunas nii oma elus kui ka avaramate sotsiaalsete eesmärkide saavutamiseks. Sotsiaaltöötaja ülesanne on seda protsessi edendada. Võimustumine (soome k *valtaistuminen*) enesekohase tegusõnana viitab sellele, et võim pole omand, mida saab inimeselt inimesele (sotsiaaltöötajalt kliendile) edasi anda, vaid midagi, mida luuakse ühiselt ühise eesmärgi nimel. (Vt Fook 2002, 45–55, 103–114; *Valtaistava sosiaalityö* 2014; vt ka selgitusi Peaülesannete lõigus).

ii Vt selgitusi Peaülesannete lõigus.

iii Teadmus – teadmised millegi kohta (kogumina), info süstemaatiliseks kasutamiseks korraldatud faktide, sündmuste ja tõdemuste kogu. (Eesti õigekeelsussõnaraamat ÕS 2013).

iv Ruumiline lähenemine toob sotsiaalpoliitikasse ja sotsiaaltöösse geograafiliste ja looduslike tingimuste ning majanduslike, sotsiaalsete jne ressurside paiknemise dimensiooni, mis on oluline hüvede ja teenuste kättesaadavuse tagamisel maa- ja linnatingimustes, keskasulates ja ääremaaladel, väikesaartel, kõrgmägedes, kliimaatiliselt ebasoodsates tingimustes jne. (Vt nt Pinch 1998; Mohan 2003).

v Diskrimineerimine on negatiivne eristamine, ebaõiglane kohtlemine mõne tunnuse, nagu rahvus, rass, sugu, seksuaalne suundumus, perekonnaseis, elukoht, majanduslik olukord, religioon, vanus, puue, haigus alusel. (Suurepärase ülevaate diskrimineerimise ilmingutest pakub Bob Mullaly (2007, 271–274)).

vi Eksploateerimise vormid: seksuaalne ärakasutamine, sunnitöö või sunnitud teenuste osutamine, orjus, orjatöö, inimelundite ebaseaduslik eemaldamine jne. (Euroopa Nõukogu... 2008).

vii Rõhumine on indiviidi või inimgrupi süstemaatiline väärkohtlemine, õigustest ilmajätmine, alavääristamine ja ärakasutamine, mis tuleneb ebavõrdsetest võimusuhetest ühiskonnas. (Mullaly 2007, 252 jj).

viii Marginaliseerumine tähendab ühiskondlike suhete nõrgenemise *protsessi*, mille tulemusena individid või grupid on surutud ühiskonna äärealadele ning jäävad kõrvale mõtestatud osalusest ühiskonnas, uute väärtuste loomisest ja sotsiaalsest taastootmisest. Ohustatud on vähemuste esindajad, noored ja vanad inimesed, üksikemad ja nende lapsed, puuetega inimesed, vähese haridusega ja ilma elukutseta töötajad (vt ka loetelu diskrimineerimise juures). Marginaliseerumisega võivad kaasneda töötus, vaesus, üksildus, kodutus, alkoholism jm sõltuvused, kuritegevus jne. (Mullaly 2007, 266).

ix Sotsiaalne tõrjutus on *olukord*, kus indiviidi ja ühiskonna vahelised sidemed on nõrgenenud, nii et ta ei saa realiseerida oma õigusi ega kasutada ressursse ja teenuseid, mis on

- ühiskonna liikmetele tavaliselt kättesaadavad. (vt Sotsiaalne kaasatus 2012).
- x Keskkondlik õiglus tähendab keskkonnaga seotud hüvede ja kohustuste õiglast jaotust kõigi rahvaste ning kõigi inimeste vahel, sõltumata rahvusest, soost, sotsiaalsest ja varanduslikust seisundist jne, ning võrdset juurdepääsu keskkonna arendamise, keskkonnaseaduste, -reeglite ja -meetmete kehtestamisele. Keskkondlikul õiglusel on tähtis koht võitluses puhta ja tervisliku elukeskkonna säilitamise eest, eriti nende jaoks, kes elavad, töötavad, mängivad, õpivad ja palvetavad reostuskollete lähimas naabruses. (Wikipedia; *Environmental Justice* 2014).
- xi „Täievolilisuus on subjektsus oma elus, õigus ja võime otsustada oma asjade üle ja teha otsuseid, millest oleneb elukäik. Siin ühinevad vabadus ja vastutus, inimese õigus teha oma elu puudutavaid valikuid ja kohustus kanda nende tagajärgi.” (Hämäläinen 2001, 91; tõlkinud Rain Mikser).
- xii Residuaalses raamistikus mõistetakse sotsiaaltööd „viimase turvavõrguna”, mis tagab minimaalse abi ühiskonnalt neile, kelle vajadusi ei ole rahuldanud teised institutsioonid: perekond, kodanikualgatuslikud ja religioossed organisatsioonid, vabaturul tegutsevad teenusepakkujad jne. Selline abistamisviis on pälvitud kriitikat, kuna 1) kaldub olema ajutine ja inimeste olukorra otsustavaks muutmiseks ebapiisav; 2) mõjub abisaajaid märgistavalt. (Vt Sainsbury 1991; Colby 2008).
- xiii Institutsiooniline raamistik tähendab sotsiaaltöö mõistmist esmase turvalisuse loojana tänapäeva riskiühiskonnas. Sotsiaaltöö on normaalne ja tunnustatud viis rahuldada inimeste sotsiaalseid vajadusi. Selline abi pole märgistav. Sotsiaaltöö korraldamisel lähtutakse arusaamast, et inimestele heaolu tagamiseks on vaja palju erinevaid sotsiaalteenuseid ning tihedat koostööd erinevate süsteemide, institutsioonide ja teenusepakkujate vahel. Kuna sotsiaalseid probleeme seostatakse sotsiaalse struktuuriga, püüeldakse sotsiaalsete muutuste poole. (Vt Sainsbury 1991; Colby 2008).
- xiv Spirituaalne (vaimuelu) hindamine keskendub inimese religioossusele jm vaimsetele ressurssidele, nagu maailmavaade ja uskumused, mis aitavad elus hakkama saada. (vt Healy 2005, 82 jj; Payne 2011, 169 jj).
- xv Avalik sektor, erasektor ja kodanikualgatusel põhinev mittetulundussektor.
- xvi Põlvkondadevaheline õiglus tähistab arusaama, et „meie, inimliigi esindajad, hoiame oma planeedi looduskeskkonda ühiselt koos teiste liikidega ja teiste inimestega ning koos eelmiste, praeguste ja tulevaste põlvkondadega. Praeguse põlvkonna liikmetena oleme ühtaegu nii hooldajad, kes vastutavad planeedi säilimise eest terve ja rikkumatuna, kui ka pärijad, kel on õigus seda oma hüveks kasutada.” (Weiss 1992, 20; vt ka Säätva arengu ... 2014).
- xvii *Global standards* (2011). *International Federation of Social Workers* <http://ifsw.org/policies/global-standards/> (20.05.2014).
- xviii Dekonstruksioon viitab tähenduse mõistmisele, uurides sõnade tähendusi teistele sõnadele toetudes, mitte oletades, mida teatud sõna võiks tähendada. Dekonstruksioon toetub tõdemusele, et nii keel ise kui ka reaalsus, mille kirjeldamiseks me keelt kasutame, on ebapüsiv ja muutlik (Johnson 2000, 77–78). Dekonstruksiooni protsess algab valitsevate arusaamade küsimuse alla seadmisest, otsitakse vasturääkivusi, erinevaid vaatenurki ja tõlgendusi ning uuritakse oma arusaamu valitsevate diskursuste kontekstis; viimane tähendab sotsiaaltöötaja refleksiivsust. (Kasulikke juhiseid dekonstruktsiooni rakendamiseks sotsiaaltöös pakub Jan Fook (2002, 89–102)).
- xix Interdistsiplinaarne lähenemisviis kaasab või ühendab kahte või enam teadusala või uurimisvaldkonda.
- xx Transdistsiplinaarsus tähendab paljude teadusalade piiride ületamist, et luua holistlik lähenemisviis keerukate, erinevaid süsteeme puudutavate probleemide uurimiseks. Kasutatakse erinevate erialade ideid ja meetodeid, põhineb koostööl.

- xxi „Kohalike ja pärimusteadmiste mõistet kasutatakse arusaamade, oskuste ja maailma mõtestamise viiside kohta, mis on kujunenud looduskeskkonnaga pikaajalises vastasmõjus olnud ühiskondades. Maainimesed ja põliskasukad toetuvad oluliste argielu otsuste tegemisel pärimus- ja kohalikele teadmistele. Sellised teadmised on kultuuriterviku lahutamatu osa; kultuuritervik hõlmab keelt, klassifitseerimissüsteeme, ressursside kasutamise tavasid, sotsiaalseid interaktsioone, rituaale ja vaimuelu. Need ainukordsed teadmisi viisid on maailma kultuurilise mitmekesisuse oluline osa ning kohalike olusid arvestava jätkusuutliku arengu alus.” (*What is Local ...* 2014). Kohalike ja pärimusteadmiste rolli Eesti sotsiaaltöös pole seni minu teada uuritud ega arvesse võetud, kuigi kogemuslikult võib oletada, et need teadmised on olulised eriti maapiirkondades. Väärrib mainimist, et näiteks maastiku- ja avaliku (linna)ruumi planeerijad on sotsiaaltööst sel alal ette jõudnud.
- xxii Kuigi Eesti ei ole traditsioonilises mõistes postkoloniaalmaa, mõjutab lääne ja eriti ingliskeelse teadmuse hegemoonia ka meid. See lülitab Eesti sotsiaaltööst välja suure hulga teistes kultuurides ja keeltes loodud teadmisi ega soosi kohalike teadmiste uurimist ja teadlikku rakendamist. (Nende teemade käsitlusi vt Selg 2012, 98–99; Gutmann 2010).

Lõpumärkustes kasutatud allikad

- Colby, I.C. (2008). Social Welfare Policy as a Form of Social Justice.
- Sowers, K.M. Comprehensive Handbook of Social Work and Social Welfare: Social Policy and Policy Practice. New Jersey: Wiley, 113–128.
- Eesti õigekeelsussõnaraamat ÕS (2013). Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.
- Environmental Justice* (2014). Natural Resources Defense Council. <http://www.nrdc.org/ej/> (20.05.2014).
- Euroopa Nõukogu inimkaubanduse vastane konventsioon* (2008). http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/trafficking/Leaflets/Victims/EST_victims.pdf (20.05.2014).
- Fook, J. (2002). Social Work: Critical Theory and Practice. London: Sage Publications.
- Gutmann, M. (2010). Eesti maasotsiaaltöö eripära. Magistritöö. Tartu Ülikool, sotsioloogia ja sotsiaalpoliitika instituut.
- Healy, K. (2005). Social Work Theories in Context: Creating Frameworks for Practice. Basingstock. New York: Palgrave Macmillan.
- Hämäläinen, J. (2001). Sissejuhatus sotsiaalpedagoogikasse. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Johnson, A.G. (2000). The Blackwell Dictionary of Sociology. A User's Guide to Sociological Language, 2nd edition. Blackwell Publishing.
- Mohan, J. (2003). Geography and Social Policy: Spatial Divisions of Welfare. *Progress in Human Geography* 27(3), 363–374.
- Mullaly, B. (2007). New Structural Social Work: Ideology, Theory, Practice. 3rd Revised edition. Oxford University Press.
- Payne, M. (2011). Humanistic Social Work: Core Principles in Practice. Palgrave Macmillan.
- Pinch, S. (1998). Knowledge Communities, Spatial Theory and Social Policy. *Social Policy and Administration*, 32(5), 556–571.
- Sainsbury, D. (1991). Analysing Welfare State Variations: The Merits and Limitations of Models Based on the Residual-Institutional Distinction. *Scandinavian Political Studies*, 14(1), 1–30.
- Selg, M. (2012). Sotsiaaltöö konteksti kujundavad diskursused. Teoses Strömpl, J.; Selg, M.; Linno, M. (toim). Narratiivne lähenemine sotsiaaltöuurimuses. Laste väärikohlemise lood. Tartu Ülikooli Kirjastus, 62–112.
- Sotsiaalne kaasatus* (2012). Sotsiaalministeerium. <http://www.sm.ee/tegevus/sotsiaalne-kaasatus.html> (20.05.2014).
- Säästva arengu sõnaseletused* (2014). Tallinn: Säästva Eesti Instituut, http://www.seit.ee/sass/?ID=1&L_ID=274 (20.05.2014).
- Valtaistava sosiaalityö* (2014). Sosiaalityön työmenetelmat. Sosweb. <http://www.helsinki.fi/sosiaalityo/tietoa/sosweb/sivut/tekstiversiot/valtaistavatapa.htm> (20.05.2014).
- Weiss, E.B. (1992). In Fairness To Future Generations and Sustainable Development. *American University International Law Review* 8, no 1, 19–26. <http://digitalcommons.wcl.american.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1498&context=auilr> (20.05.2014).
- What is Local and Indigenous Knowledge?* UNESCO 2009–2014. <http://www.unesco.org/new/en/natural-sciences/priority-areas/links/related-information/what-is-local-and-indigenous-knowledge/> (20.05.2014).

Piirid hoolekandes – otstarbekus, paindlikkus, eesmärgipärasus

Jüri Kõre

Tartu Ülikooli sotsiaalpoliitika õppetooli sotsiaalpoliitika lektor ja teadur

Ajakirja Sotsiaaltöö 15. aastapäeva konverentsil 2. novembril 2012 esitatud seisukohtade edasiarendus.

Eesti sotsiaalhoolekanne kasvab ja areneb, seda vaatamata piirangutele ja piiridele oma teel ja tegevuses. Avaliku sektori poolt juhitud tegevusalana on valdkond tugevas sõltuvuses maksudena kogutavast rahast. Maksutulude osakaal SKPst (33% 2011. a. ELi keskmise 40% juures, EUROSTATi andmed) ei ole Eestis nii suur, et seaks drastilisi piiranguid avaliku sektori arengule. Iga avalikust eelarvest hoolekandele lisatav euro toob juurde ka erasektori raha. Ja vastupidi, iga kulutamata jäetud summa tähendab ressursi või tulude kadu nii era- kui avaliku sektori jaoks. Tegelikult peegeldab Eestis sotsiaalkaitsele kulutatud 18% SKPst (ELi keskmine 29,4%) lihtsalt valdkonna positsiooni poliitiliste otsuste tegijate väärtuste pingereas ja teadmiste skaalal. Värskest alanud ELi 2014–2020 finantsperiood töötab sotsiaalkaitse varasemast laiemat rahastamist. Praegune ressursside nappus võimaldaks keskenduda eelkõige sotsiaalkaitse mahulisele kasvule. Tegu on jämeda üldistusega, aga eelmisel rahastamisperioodil toimus selline areng Brüsselist lisaressursi saanud tööturupoliitikas. Kuid järjest suuremat hulka hoolekandeteenuste klientidest huvitab teenuste kvaliteet. See nõuab varasemast suuremat pingutust arendustegevuses. Esmajoones vajab arendamist mitte praktika, vaid hoopis sotsiaaltöö teooria. Kui järgnevas arutelus on kriitikat, siis on see suunatud pigem „teoreetikutele” kui „praktikutele”. Eesti lühikese ajalooga sotsiaaltöös pole sugugi kõik päevakorral olnud küsimused saanud läbimõeldud ja ühiselt aktsepteeritud vastuseid. Paratamatult on halle tsoone vastutuse, tegevuste rahastamise, erinevate teenuseosutajate kompetentsi vms aspektist. Otstarbekas ülesannete jaotus, mõistlikult paika pandud piirid naabervaldkondadega, kliendi vastutuse ja õiguste tasakaal, teenuseosutaja vastutus tulemuse eest on hoolekande jaoks mitte küll esmajärguline, kuid siiski oluline ressurss. Paratamatult teevad praktikud iga päev „siit sinnani” otsuseid, st võtavad arvesse ja tõmbavad ise piire, mille vahele oma tegevust mahutada. Ilmselt jõuab ühel hetkel kätte ka vajadus praktika mõtestamise ja teoreetilise diskussiooni järele. Alustada võiks teemadest, mis vaikival kokkuleppel on seni jäänud arutlustes tagaplaanile. Esiteks sotsiaalabi ja sotsiaalhoolekande (sotsiaaltöö) tähendus ja vahekord (nendevaheline piir). Teiseks sotsiaalpoliitika ja sotsiaaltöö vahekord (või samuti nendevaheline piir) ja kolmandaks piirid erinevate hoolekande tasandite ja ühiskondlike institutsioonide võimalustes ja vastutuses.

Sotsiaalabi ja sotsiaaltöö

Alustan sotsiaalabi ja sotsiaaltöö vahekorra mõtestamisest. Kasutades Brüsselist haldusvõimekuse suurendamiseks eraldatud raha, alustas justiitsministeerium koostöös partneritega paar aastat tagasi Eesti sotsiaalõiguse kodifitseerimisega st valdkonna juriidiliste aluste läbi-

töötamise ja ühtsesse, omavahel seotud süsteemi paigutamise. Milline oli/on selle töö tulemus, ei ole allakirjutanule teada. Kuid mõnede nähtud dokumentide põhjal olid päevakorral ka arutlused sotsiaalabi ja -töö defineerimisest. Kahe, sageli samu isikuid puudutava tegevuse eristamine ei tundu olevat loogiline. Teisalt on see aga üsna tavaline, nt naabrid lätlased korraldavad oma hoolekannet viimati nimetatud moel. Miks? Sotsiaalabi andvatelt (toetusi maksvatelt) ametnikelt ei ole otstarbekas nõuda kõrgeimat eriharidust. Samuti on keeruline ja isegi mõttetu seada hariduse vms piiranguid heategevuses laialdaselt rakendatavatele vabatahtlikele. Tegemist on lihtsa ressursi kokkuhoiuga. Mitmetes meie naabermaades reguleeritakse sotsiaalhoolekannet kahe-kolme seadusega. Need dokumendid sätestavad hoolekande korralduse, teenuste osutamise (sotsiaaltöö) ja toetuste maksmise (sotsiaalabi) alused. Selline eristamine viitab kahe tegevuse vahel sisulise piiri olemasolule. Eesti kohalike omavalitsuste hoolekandetegevuse hindamiseks kiputakse kasutama eelkõige sotsiaaltöö suunas kaldu olevaid kriteeriume. Lähtudes formaalsest vaatenurgast (kohaliku omavalitsuse korralduse seadus, KOKS, RT I 1995, 16, 228) on seesugune lähenemine kindlasti õige. Sotsiaaltöö on KOKSi, paragrahv 6 lõige 1 kohaselt kohaliku omavalitsuse ülesanne. Reaalses elus on kohalikul tasandil võimalik mängida rõhuasetustega: suunata jõud ja ressurss väiksemat pingutust nõudvale sotsiaalabile ja pöörata vähem tähelepanu sotsiaaltööle. Kui ressursi napib, toetuste süsteem on läbimõeldud, raha kasutus nii omavalitsuse kui kliendi poolt sihipärane, pole põhjust sellist „kallakut” otseselt kritiseerida. Eelneva väite toetuseks paar fakti kohalike omavalitsuste võimekuse hindamisest. 2005–2012 aastate andmete põhjal arvatud indeks kirjeldab võimekuse langust keskest (Tallinn ja Harjumaa) perifeeria suunas (Noorkõiv, Loodla 2013). Üldisest võimekuse pildist erineb sotsiaal- ja tervishoiuteenuste mitmekesisust kirjeldav kaart. Selles valdkonnas moodustavad tuumiku suurima teenuste paketi Lõuna-Harjumaa, Raplamaa, Järvamaa ja Lääne-Virumaa. Ja nimetatutest eemale (sh ka Tallinna suunas) teenuste mitmekesisus väheneb.

Sotsiaalabi ja -töö eristamisest saab rääkida ka hoolekande organisatsiooni ülesehituse vaatenurgast. Hierarhilise organisatsiooni näide on Tallinna linn, kus hoolekanne on üles ehitatud kahe juhtimistasandi tegevustena (sotsiaal- ja tervishoiuamet ja linnaosade sotsiaalosakonnad). Abi andmine (toimetulekutoetuse maksmine, koduabi osutamine jms) on linnaosade kompetentsis, teenuste korraldamine on ameti ülesanne. Mõttes mängivad ka haldusterritoriaalse reformi ideoloogid hoolekande ülesehituse seisukohalt kahe eri institutsiooniga. Ühelt poolt räägitakse kitsama vastutusala ja kõrgema kvalifikatsiooniga töötajatest valdades (lastekaitse, eakate ja puuetega isikute, töötutega tegelevad spetsialistid). Teisalt on tunnistatud vajalikuks ka infot jagavad, toetusavaldusi vastu võtavad ja koduabi osutavad töötajad kogukonnakeskustes.

Eelnevatest lõikudest ei peaks välja lugema katset lülitada ühte või teist tänast tegevust tulevikus hoolekandest välja. Aga tuleb tunnistada, et hoolekandes esinevad lihtsamad ja keerulisemad probleemid, lühemat või pikemat sekkumist nõudvad juhtumid, tegutsevad madalama ja kõrgema kvalifikatsiooniga töötajad. Viimase kümnendi ulatuslikemad aktiivsed Eesti hoolekandes on seotud mitteprofessionaalse tegevusega: ELi toiduabi jagamine (PRIA kodulehekülje järgi peaaegu 130 tuhandele inimesele 2012. aastal), Toidupanga tegevus (1300 toidupakki nädalas, info Toidupank, 2013), omastehooldajate tegevus (peaaegu 17 tuhat omastehooldajat, info SoM). On päris kindel, et sellist „klientide” või „töötajate” hulka ei ole võimalik kontrollida üksikute hierarhias kõrgel paiknevate sotsiaaltöötajate poolt. Pigem on avaliku ja era abi kokkupuute kohaks madalamad ametipostid. Ja sellest tulenevalt väiksemad halduskulud, st ressursi kokkuhoid.

Sotsiaalpoliitika ja hoolekanne

Järgmisena sotsiaalpoliitika ja hoolekande vahekorra. Sotsiaalhoolekande seisukohast kriitilisteks küsimusteks on raha, töötajate kvalifikatsioon, organisatsiooni ülesehituse jms kõrval

tegevuse eesmärkide ja vastutuse küsimus. Allkirjastades 21.01.1992 ÜRO majanduslike, kultuuriliste ja sotsiaalsete õiguste konventsiooni, võttis Eesti riik endale märkimisväärset hulgal kohustusi. Muuhulgas kohustuse kindlustada igapäevasele elutingimused, sh toidu, riided ja eluaseme. ÜRO majanduslike, kultuuriliste ja sotsiaalsete õiguste komitee heitis 2001. a ja 2008. a oktoobris perioodilise aruannete läbivaatamise järel Eestile ette, et märgatav osa sotsiaalkindlustuse hüvitistest oma sissetuleku saavatest inimestest elab vaesuses (*Implementation of the International Covenant of Economic, Social and Cultural Rights*, 2001, 2008). Sisuliselt on see etteheide sotsiaalkindlustuse hüvitiste madalatele määradele, kuid kaudselts ka sotsiaalabi korraldusele, valdkonna võimetusele kindlustada ühiskonna nõrgematele liikmetele minimaalselt aktsepteeritav elatustase. Toimetulekutoetuse näol on Eestis olemas minimaalse sissetuleku süsteem (GMI – *guaranteed minimum income*). Hinnates 2009. a koostöös Euroopa Komisjoni tööhõive, sotsiaalküsimuste ja võrdsete võimaluste osakonnaga Eesti minimaalse sissetuleku süsteemi, teeb M. Viies ühemõttelise järelduse: toimetulekupiir on põhjendamatult madal, kuna see ei kata isegi minimaalse toidukorvi maksumust (Viies 2009). Konkreetsemalt, arvuliselt, kirjeldavad toimetulekutoetuse saajate situatsiooni A. Trumm ja K. Kasearu. Nimelt ulatus nende andmetel 2009. a keskmine toimetulekutoetusena välja makstud summa 71,1%ni absoluutsest vaesuspiirist. Keskmisest allapoole (2/3 vaesuspiirist) jäävad oma sissetulekuga lasterikkad perekonnad ja töötuga perekonnad, pisut ülespoole (80% vaesuspiirist) üksikvanema perekonnad (Trumm, Kasearu 2011). Toimetulekutoetust maksvad kohalikud omavalitsused täidavad küll enam-vähem hoolsalt oma formaalse ülesande: nad on vaesuses elavate inimeste jaoks kättesaadavad, hindavad nende majanduslikku olukorda ja maksavad toetust, kui see on põhjendatud. Kuid nad ei täida enamikul juhtudel oma sisulist ülesannet: aidata kogukonna liikmeid vaesusest välja. Võib-olla on põhjust meelde tuletada kahe sotsiaalhoolekande seaduse paragrahvi sisulist erinevust (RT I 1996, 49, 953). Toimetulekutoetust defineeriv paragrahv 22 lubab kindlustada isikule või perekonnale esmavajaduste rahuldamise. Teisalt paragrahv 3 defineerib hoolekande ülesande või eesmärgina toimetuleku, pidades selleks vajalikuks indiviidi, perekonna ja hoolekande ühistegevust. Esmavajaduste katmine ei kindlusta päris kindlasti toimetulekut, toimetulekupiiri ja toimetuleku vahel on igale keskmise intelligentsusega inimesele teada olev lõhe.

Järgnev tabel sunnib küsima, kes ikkagi vastutab hoolekandes efektiivsuse ja tulemuslikkuse eest (ing k *effectiveness* ja *efficiency*)? Deinstitutionaliseerimine pole Eesti sotsiaaltöötajate jaoks sugugi tundmatu mõiste. Sellesisulist programmi või projekti viis erihoolekandes 1990. aastate lõpul läbi sotsiaalministeerium. Sellel mõistel on nii majanduslik (hoolduse kulu) kui ka moraalne (väärikat vananemist või puudega elamist võimaldav) aspekt. Nüüd on see teema muutunud erinevate subjektide tegevuse tulemusena ELi prioriteediks hoolekande arendamisel. Hoolekandeteenuste korraldamine (sh kulude jagamine avaliku ja erasektori (kliendi) vahel) on Eestis ebaloogiline ja pärsib liikumist deinstitutionaliseerimise suunas. Hinnalt kallimate institutsionaalsete teenuste rahastamisel on kliendi omaosalus suurem. Klient (tema perekond) kattis üldhoolduse kuludest 2003. a 44%, 2012. a juba 66,6%. Teenust sai 2012. a lõpul 6131 isikut. Me ei saa väita, et selle teenuse pakkumist korraldab turg, kuid liikumine turu suunas toimub (üle riigi on hooldekodudes ca 500 tühja kohta). Erihooldusteenust korraldab ja valdavas osas rahastab riik. Kliendi omaosalus erihooldusteenuste kulude katmisel oli 2003. a 23,0%, 2012. a 24,6%. Teenusele suunab kliendi riiki esindav Sotsiaalkindlustusamet. Turg praktiliselt puudub. Teenuse kasutajate arv oli 2012. a lõpul 2491, erinevatel andmetel on ootejärjekorras 400–700 inimest. Odavamate koduteenuste kuludest kattis klient 2003. a 2,2%, 2012. a 4,3%. Teenuse kasutajate arv oli 2012. a lõpul 6157. Koduteenusele suunab kliendi kohalik omavalitsus, turg praktiliselt puudub. Teenuse mahu määrab ära selle osutaja ja/või rahastajana kohalik omavalitsus. Kõlab vastuoluliselt, kuid ilma odavamatele teenustele turu avamiseta on deinstitutionaliseerimist hoopis raskem korraldada kui avaramate valikuvõimalusteta situatsioonis.

Tabel 1. Mõnede hooldusteenuste rahastamine 2012. a

	Riik	Kohalik omavalitsus	Klient	Muud allikad	Klientide arv teenusel 2012. a lõpp
Eluasemeteenus (amortisatsioon)	1,2	95,6	-	3,1	9935
Koduteenus	0,2	95,4	4,3	0,0	6157
Päevakeskuse teenused	2,5	80,8	9,7	0,7	52882
Hooldamine hoolekandeaosutes	0,5	32,1	66,6	0,8	6131
Erihoolekandeteenused (toetavad teenused ja institutsionaalne hooldus)	68,0	6,9	24,6	0,5	4680 (sh 2491 ööpäevaring-sel hooldusel)

Allikas: sotsiaalministeerium

Järgnevalt käsitleme sotsiaalabi ja -töö vaherkorda hoopis teisest, hoolduse tasandite vaatenurgast. Põhiseaduse § 28 annab kõigile teadaoleva lubaduse: „Eesti kodanikul on õigus riigi abile vanaduse, töövõimetuse, toitjakaotuse ja puuduse korral.” Sõna „puudus” kuulub pisut ilustatud keelekasutusse, otse öeldes tähendab see vaesust. Seadusandja on lahendanud vaeste abistamise üsna lihtsa ja ühetaolise toimetulekutoetuse süsteemiga. Abi saamine sõltub eelkõige isiku jooksvast sissetulekust. Muud asjaolud, kuigi neid on toetuse tingimuste loetelus üsna palju, on rahalise abi määramisel enamasti teisejärgulised. Abi teenusena sõltub suuremast hulgast teguritest, neist määrav on perekonna(liikme)te olemasolu. Perekonnaseaduse § 96 sätestab perekonnaliikmete ülalpidamiskohustuse näol materiaalse seose kolme põlvkonna vahel. Tegemist on pika traditsiooniga põhimõttega, millele pole ühiskonna poolt seniajani olnud tugevat avalikku vastuseisu. Kes tahaks kuulutada, et ma ei soovi oma ema või isa aidata. Probleeme näevad eelkõige sotsiaaltöötajad. Igapäevases elus tekivad tõrked siis, kui tuleb hakata tasuma eaka omakse hooldekodu arveid. Ühtede (ülalpeetavateta) isikute kulused aitavad tasuda omavalitsused, teiste (ülalpidajatega) isikute omi lapsed või lapselapsed. Mõnelgi juhul on lähedastele pandavad kohustused ülejõukäivad. Näiteks siis, kui eaka ema või isa teenuse peab kinni maksma tema pensionärist tütar või poeg. Sisuliselt tõugatakse need niigi mitte jõukalt elavad inimesed vaesusesse. Keerukam on põhjendada, miks tütreid-pojad kannavad isade-emade, vanaisade-vanaemade arveid makstes topeltvastutust: otsest oma eakate lähedaste suhtes ja maksumaksjatena kaudset avalikust eelarvest rahastatavat teenuse saajate suhtes. Statistilised aruanded näitavad, et eraisikute osa hoolduse eest tasumisel kasvab ja avaliku eelarve osa väheneb (vt eelnevat selgitust tabeli juurde). See iseenesest räägib kehtiva perekonnaliikmete vastastikuse ülalpidamiskohustuse põhimõtte kasuks. Eakad vajavad hooldust ja nooremad põlvkonnad on valmis need kulud kinni maksma. Tänapäeval on perekonnaliikmete kontakt hooldusel oleva isikuga oluline hooldusteenuse kvaliteedi kontrolli mehhanism. Nii et perekonnaliikmed kui üks lüli hoolduse ketis ei tohiks sealt kaduda. Küsitav on, kas järjest dünaamilisemas ja keerukamaks muutuv maailmas on võimalik korraldada elu 19. sajandist pärit jäikadel põhimõtetel. Kuna tegemist on nii majanduslike kui ka moraalseid aspekte sisaldava teemaga, siis on tasakaalupunkti leidmine keeruline. Eesti hooldusravivõrgu arengukavas (2004) on välja pakutud õendushooldusteenuse kolmepoolse rahastamise põhimõte. Riik (haigekassa), kohalik omavalitsus ja isik (klient). Haigekassa tasuks ravi eest, omavalitsus hoolduse ja isik elamise eest. Põhimõtte rakendamiseks vajalikku kolme osapoole kokkulepet pole õnnestunud sõlmida. Siiski tuleb tunnistada, et kavandatud rollijaotus on mõistlik ja sellist skeemi võiks kaaluda keerukamate ja kallimate hoolekandevaldkondade rahastamisel. Keerukamad valdkonnad

nõuavad läbimõeldumat ülesehitust, sealhulgas senisest ühtsamaid reegleid. Otsene vastutus teenuse korralduses rahastamise kaudu sunnib riiki mõtlema miinimumnõuetele (standarditele), tegevuse kvaliteedile (näiteks meditsiiniteenuse senisest paindlikumale pakkumisele hoolekandeesutuste klientidele) jms teemadele. Asjadele, millele seni on erinevatel põhjustel läbi sõrmede vaadatud.

Oma mõju avaldab teema käsitlemisele laienev eestlaste kogukond ELi liikmesriikides. Soomes (ka Rootsis, Taanis jms) on eaka hoolduse sisuline ja rahaline korraldus lahendatud eaka ja omavalitsuse kokkuleppena. Täisealiste perekonnaliikmete suhtes vastastikuse majandusliku ülalpidamise kohustust ei rakendata. Veelgi enam. ELi regulatsioon 883/2004 sätestab pikaajalise hoolduse ja hooldusravi toetuste maksmise koordinaatsiooni (märkusena, Eesti rakendab nimetatud regulatsiooni ainult tervishoiuteenuste korraldamisel). Selle dokumendi käsitluses on vastavad toetused kindlustus- või eelarvepõhised ja isiku liikumisel ELi sees ühest riigist teise üle kantavad. Seega, Brüssel „mõtleb” hoolduse korralduse osas pigem samas võtmes nagu Põhjala riigid, st teenuste rahastamist nähakse korraldatud süsteemina, on see siis ravi-, hoolduskindlustuse või eelarvepõhine. Mitte valdavalt pere- või kogukondliku vastutusmehhanismina.

Riigi vastutus

Riik on endale sotsiaalhoolekande seaduses reserveerinud mugava positsiooni: riigi vastutus on nii tegevuste kui teenuste aspektist selgelt piiritletud. Kõik, mida võib liigitada rubriiki „muu”, on omavalitsuste ülesanne. Kuid avaliku võimu (sotsiaalministeeriumi) roll hoolekande tuumiku kujundajana on siiski ulatuslikum, kui poliitika dokumentide koostamine ja kooskõlastamine, seaduste-määruste kirjutamine vms. Isegi siis, kui poliitika elluviijad on omavalitsused või erasektor, ei saa kõrgemad võimutasandid sisulistest tegevustest täiesti kõrvale jääda. Hea (sisult) halb näide, mis eelnevat väidet illustreerib, puudutab omastehooldust. Hooldusvajaduse hindamise, hoolduse vormistamise ja hooldajatasu maksmise praegune süsteem hakkas kehtima 2005. aastal. 4–5 aastat valitses rahu ja teadmine, et ulatuslikum kohustuste ja õiguste andmine omavalitsustele oli läbimõeldud ja selline hoolduse korraldus on jätkusuutlik. Pigem avalikkuse survele kui spetsialistide töö tulemusena said teatavaks järjest uued ja uued tõrked ja probleemid. Vabariigi Valitsuse otsus m.a kuulutada omaste-

---

Piirid hoolekandes ei ole iseenesest nii selged ja jäigad, kui vanemates ja ennast jõulisemalt kehtestavates tegevusvaldkondades (meditsiin, haridus). /.../ sobilikum riigi, kohalike omavalitsuste ja eraisikute kompetentsi piiritlemine parandaks ressursikasutust, arendaks töökorraldust ja aitaks kaasa nii tegevuse eesmärkide paremale defineerimisele kui ka eesmärkide täitmisele.

---

hoolduse arendamine järgnevatel aastatel üheks ELi rahastatavaks valdkonnaks, kinnitab probleemide olemasolu. Omastehoolduse detsentraliseerimisel oli ka oluline kõrvalmõju. Nii mõnigi omavalitsuspoliitik, kelle jaoks sotsiaaltöö polnud esmatähtis valdkond, võrdsustas omastehoolduse ja hoolekande. Suhteliselt suur arv mitteformaalsel hooldusel inimesi (muude teenuste kasutajatega võrreldes) lõi näiliselt soliidse hoolduse süsteemi. Ja lubas tähelepanu (ressursid) suunata haridusele, teedemajandusele vm kohalikele vastutusvaldkondadele. Toimetulekutoetuste maksimisest üle jäävat raha on lubatud kasutada teenuste arendamiseks, kuid pigem läheb see jääk järgmise aasta eelarvesse ja jagatakse ümber prioriteetsetele valdkondadele. Paremal juhul kulutatakse ühekordsete toetuste maksmiseks. Nimetatud jääk

on pealegi prognoosimatu ja seda ei teki igal aastal ja igas omavalitsuses, aga näiliselt on riik niimoodi teenuste arendusreservi omavalitsuste jaoks loonud. Innovatsiooni ja arendustegevust Eesti hoolekandes ei ole ülearu palju uuritud. Millised lahendused (projektide tulemused) ja millistel tingimustel levivad, see on pigem praktikute kui teoreetikute teada. Ettevaatlikult väljendudes on suurem edu siiski keskselt toetatud, mitte altpoolt killustatuna tehtud ettevõtmistel. Meenutame, et eelnenud kümnenditel on märkimisväärses mahus raha kulutatud võrdsete võimaluste arendamiseks. Summad pärinesid eri allikatest ja allakirjutanu pole võimeline korrektset kulu numbrit nimetama. Raha on kasutatud nii ära soolise võrdõiguslikkuse, puuetega inimeste võrdsete võimaluste, välismaalaste integratsiooni ja noorte parema tööturule pääsu nimel. Ometi on sooline palgalõhe Eestis ELi kõrgeim ja eelkõige naiste jaoks terendab suurem võrdsus välismaale tööle ja elama siirdumises. Sama lugu, tagasihoidlik lõpp efekt, vaatab vastu puuetega inimeste võrdsete võimaluste poliitika tulemustest. Muutusi on ju toimunud. Nii avaliku ruumi kättesaadavuse, teenuste jms osas. Kuid mis kasu on barjääride vähenemisest liikumisel, kui puuetega inimestel pole piisavalt ressursse hüvede kasutamiseks. Ja edasimineku on napp just riigi vastutada oleva tööturupoliitika ja osalise töövõimega inimeste rakendamises. Enne kui hoo ja innuga alustada uue kontseptsiooni järgi töövõimetuspensionäride töövõime hindamise, rehabilitatsiooni, tööturumeetmete jms süsteemi loomisega, võiks läbi viia ettevõtmiste kriitilise revisjoni. Sest levinud seletused töövõimetuspensionari saavate inimeste arvu kasvule (regionaalne tööpuudus ja vaesus, omavalitsuste erinev haldusvõimekus ja sellest tulenevad erinevused toetavate ja spetsiifiliste teenuste pakkumisel) ei ole otseselt töövõimetuse/töövõime süsteemi probleem. Seades arendusprojektidele kindlaid kriteeriume (näiteks maakondliku või regionaalse ulatuse nõue) on sotsiaalministeeriumil vm projekti korraldajal võimalik toetada allpool tegutsevate subjektide koostööd, olgu need siis mittetulundusühingud või kohalikud omavalitsused. Piirid hoolekandes ei ole iseenesest nii selged ja jäigad, kui vanemates ja ennast jõulisemalt kehtestavates tegevusvaldkondades (meditsiin, haridus). See on ühtaegu hoolekande eelis ja puudus. Mitte küll otseselt senisest suurem jäikus, aga sobilikum riigi, kohalike omavalitsuste ja eraisikute kompetentsi piiritlemine parandaks ressursikasutust, arendaks töökorraldust ja aitaks kaasa nii tegevuse eesmärkide paremale defneerimisele kui ka eesmärkide täitmisele.

Viidatud allikad

- Eesti hooldusravivõrgu arengukava* 2004–2015 (2004). Sotsiaalministeerium. http://www.sm.ee/fileadmin/meedia/Dokumendid/Tervisevaldkond/Tervishoid/Eesti_hooldusravivorgu_arengukava_2004-2015.pdf (08.03.2013).
- Eesti Vabariigi põhiseadus* (2003). *Riigi Teataja I* 64, 429.
- Implementation of the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights* (2001). Initial and second report submitted by the Republic of Estonia under articles 16 and 17 of the Covenant. <http://www.vm.ee/?q=node/10128> (09.04.2013).
- Implementation of the International Covenant on Economic, Social and Cultural rights* (2008). Second periodic report of Estonia concerning articles 1 and 15 of the covenant. <http://www.vm.ee/?q=node/10128> (09.04.2013).
- Kohaliku omavalitsuse korralduse seadus* (1995). *Riigi Teataja I* 16, 228.
- Noorkõiv, R., Loodla, K. 2013. Kohaliku omavalitsuse üksuste võimekuse indeks 2012. Metoodika ja tulemused. Geomedia. https://www.siseministeerium.ee/public/KOV_indeks_2013_aruanne_final.pdf.
- Sotsiaalhoolekande seadus* (1996). *Riigi Teataja I* 49, 953.
- Trumm, A. Kasearu, K. (2011). Toimetulekutoetuse kasutamine ja mõjud leibkonna vaesusele aastatel 2005–2010. Uuringu lõpparuanne. Sotsiaalministeerium, Resta. 90 lk [http://www.sm.ee/fileadmin/meedia/Dokumendid/Sotsiaalvaldkond/kogumik/Toimetulekutoetuse_uuringu_lopparuanne_LÕPLIK.pdf] (08.04.2013).
- Viies, M. (2009). Eesti. Minimaalse sissetuleku süsteemid. Riiklike poliitikate uuring. ec.europa.eu/social/BlobServlet?docId=9026&langId=et (08.04.2013).

„Te tahate lihtsalt minu arvamust teada?”

Laste kaasamisest kohaliku elu korraldamisse laste pilgu läbi

Andra Reinomägi ja Andres Aru
õiguskantsleri nõunikud

„Te tahate lihtsalt minu arvamust teada? Ja sellepärast kutsusitegi mind siia?!” Selline oli ühe väikse poisi hämmeldus, kes osales arutelul koos lasteombudsmani nõunikega. Ta oli üllatunud, kuna varem oli ta kohaliku omavalitsuse ruumides käinud vaid siis, kui arutuse all olid tema pahandused. Samasugust nõutust võib kohata ka otsustajate seas, kui nendelt küsida, kuidas saavad lapsed kohaliku elu korraldamises kaasa rääkida.

Õigus osaleda oma elu puudutavate otsuste langetamises on üks olulisemaid inimõigusi. See õigus on ka lastel, nii igal lapsel eraldi kui ka lastel kui ühiskonnagrupil. ÜRO lapse õiguste konventsiooni üks aluspõhimõtteid on tagada igale lapsele, kes on võimeline oma arvamust avaldama, õigus vabalt oma vaateid väljendada kõikides teda puudutavates küsimustes. Lapsele tuleb luua osalemisvõimalus ning tema vaateid peaks hindama vastavalt tema vanusele ja küpsusele.

Lasteombudsmani ülesanne on seista laste õiguste eest ja aidata lastel nende jaoks olulistel teemadel ühiskonnas kaasa rääkida. Seetõttu juhtis lasteombudsman Indrek Teder kohalike omavalitsuste valimiste eel avaliku pöördumisega¹ kandideerijate tähelepanu sellele, et lastel on õigus kohaliku elu korraldamisel kaasa rääkida, ning kutsus neid üles pakkuma lastele ja noortele selleks senisest enam võimalusi.

Rohkem julgust lapsi kaasata

Uuringuandmed kinnitavad, et lapsed saavad kõige vähem kaasa rääkida kogukonna ja ühiskonna tasandil. Lapse õiguste ja vanemluse monitooringu (2012)² andmeil saab näiteks kodu, pere ja oma vaba ajaga seotud küsimustes enda hinnangul kaasa rääkida 8–9 last 10st. Kooliürituste korraldamisel saab kaasa rääkida iga kolmas laps. Kooli reeglite, koduste ülesannete mahu ja koolitoidu teemal vaid napilt iga viies laps. Mänguväljakute ja teiste lastele mõeldud vaba aja veetmise kohtade kujundamises saab enda hinnangul sõna sekka öelda iga neljas laps. Kõigest iga kümnes laps leiab, et temal on võimalik oma arvamust avaldada bussigraafikute kohta, st mõjutada seda, et bussid sõidaksid lapsele sobivaltel aegadel. Laste kogemus näitab, et nad ei saa nende elu vahetult puudutavates küsimustes piisavalt kaasa rääkida.

Kaasamine algab avatud hoiakust ja orienteeritusest dialoogile. Täiskasvanute hoiakud laste kaasamisse ühiskonda puudutavates küsimustes on aga pigem kõhklevad: 25% täiskasvanutest ei ole üldse nõus või pole pigem nõus sellega, et lapsed peaksid saama kohalikus omavalitsuses neid puudutavates küsimustes (näiteks mänguväljakud, huvitegevus, bussigraafikud) kaasa rääkida. Veel vähem peetakse vajalikuks küsida laste arvamust seaduste tegemisel: 37% täiskasvanutest ei ole üldse nõus või pole pigem nõus väitega, et lapsed peaksid saama kaasa rääkida neid puudutavate seaduste tegemisel. Täiskasvanute kõhkused peegelduvad ka

¹ Vaata lasteombudsmani kodulehelt: <http://lasteombudsman.ee/et/lasteombudsman-lapsi-tuleb-rohkem-kaasata-kohaliku-elu-korraldamisse-2>

² Monitooringu kokkuvõtteid leiab lasteombudsmani kodulehelt infomaterjalide alt: <http://lasteombudsman.ee/et/noor/infomaterjalid>

laste hinnangutes: neljandik lastest ei arva, et nad peaksid enda ümber toimuva elu küsimustes kaasa rääkima. Samamoodi leiab neljandik lastest, et poliitikud ei peaks küsima nende arvamust enne lapsi puudutavate otsuste tegemist. Mõtlemapanev on asjaolu, et viiendik lastest ütleb, et nad ei tahagi kaasa rääkida vaba aja veetmise võimaluste teemal, bussigraafikute koostamisel või lapsi puudutavate seaduste tegemisel. Sama arvatakse ka kooliga seotud küsimuste puhul. Lastes on sellise hoiaku kujunemist mõjutanud negatiivsed kogemused, mistõttu neil on tekkinud arvamus, et „minust ei sõltu ju nagunii mitte midagi”. Võib oletada, et ka noorte täiskasvanute madala valimisaktiivsuse üheks põhjuseks on varasema osalemiskogemuse puudumine.

Selleks et teada saada, mida arvavad lapsed oma kodukoha elukorraldusest ja millised on nende ootused seoses kohalike valimistega, toimusid lasteombudsmani eestvedamisel Eestimaa eri paigus arutelud, milles osalesid erinevas vanuses lapsed. Aruteludest selgus, et lastele on väga olulised lapsesõbralik kogukond ja keskkond. Nad tunnetavad kogukonnas ja ühiskonnas esinevaid probleeme samamoodi kui täiskasvanud, vahel isegi teravamalt, kuid lahenduste otsimisse lapsi enamasti ei kaasata, vaid kiputakse langetama otsuseid nende eest. Lastele on tähtis kogeda tunnustust kogukonna liikmena ja selle elukorralduses kaasa rääkida: see tugevdab nende sidet kogukonnaga ning toetab hooliva ja aktiivse eluhoiaku kujunemist. Kohaliku elu eestvedajad peaksid arvestama sellega, et nii nagu täiskasvanud, on ka lapsed väga erinevate vajadustega: on nooremaid ja vanemaid, puudega, vanemliku hoolitsuseta, lähemal ja kaugemal elavaid lapsi jne. Kõigil neil on oma vajadused ja võimalused, millega vallajuhid peaksid arvestama.

Laste ideed kohaliku elu paremaks korraldamiseks

Lasteombudsmani nõunike sügisesed arutelud lastega keskendusid viiele teemale: pere, kodu ja lähedased; kool ja lasteaed; avalik ruum, loodus, tänavad ja teed; vaba aeg ja huviharidus; transport ja liikumisvõimalused.

Pere ja kodu on lastele kõige tähtsamad. Laste heaolu on otseselt seotud pere heaoluga. Lapsed muretsevad oma pereliikmete pärast ja neile on oluline, et lähedastel omastel läheks hästi. Nad ootavad, et kogukond toetaks raskustes peresid. Lapsed soovivad, et omavalitsus seisaks selle eest, et igal lapsel oleks korras, soe ja turvaline kodu. Samuti soovivad lapsed, et omavalitsus aitaks kaasa uute töökohtade loomisele, et vanemad leiaksid kodu lähedal töökoha, kus makstaks korralikku palka. Toetades vanemaid, toetab omavalitsus ka lapsi. Kooli ja lasteaia puhul on lastele tähtis, et need asuksid kodu lähedal, et kõigil lastel oleks vajalikud koolitarbed ning et iga laps saaks koolis sooja toitu. Lastele on turvaline koolikeskkond väga tähtis: nad soovivad, et kedagi ei kiusataks, kooliruumid oleksid ohutud, soojad ja lapsesõbralikud ning et kooli personal oleks laste vastu sõbralik ja toetav. Lapsed ootavad, et neid lasteaia ja koolielu küsimustesse rohkem kaasataks ning lapsi puudutavaid otsuseid neile enam selgitataks. Omavalitsus kooli ja lasteaia pidajana saab nende küsimuste eest hea seista. Avaliku ruumi üle arutledes esitasid lapsed mitmeid tähelepanekuid selle kohta, kuidas seda laste liikumisvajadusi arvestades turvalisemaks muuta ning neile mitmekesisemaid vaba aja sisustamise võimalusi pakkuda. Lapsed soovivad, et oleks rohkem mänguväljakuid, kergliiklusteid, matka- ja seiklusradu, uisuparke, rulakausse ning korrastatud rohealasid. Lisaks väiksematele lastele mõeldud mänguväljakutele võiks nende arvates olla ka noortele mõeldud mänguväljakuid ja vabas õhus ajaveetmise kohti. Koolide juures võiksid turvalisuse huvides olla korralikud kõnniteed ja ülekäigurajad, fooritsükliid peaksid arvestama laste liikumiskiirusega. Teed ja tänavad võiksid laste arvates olla puhtad, heas korras, valgustatud ja liigeldavad ka ratastoolis. Avalikus ruumis, sealhulgas parkides ja looduses, võiks laste hinnangul olla rohkem prügikaste, vanad ohtlikud majad tuleks lammutada ning enam võiks olla kohti rattakumvide pumpamiseks. Traadita internetiühendus peaks olema kõikjal tasuta kättesaadav ning avalikud asutused võiksid olla lapsesõbralikumad ja arvestama erinevas vanuses lastega. Kohalik omavalitsus saab laste liikumisteid ja -harjumusi arvestades

lapsesõbralikuma avaliku ruumi kujundada. Häid näiteid selle kohta võib leida nii Eestist (näiteks Linnalabori ja Maanteeameti projekt „Ohutu koolitee”) kui ka kaugemalt (Norra näide kohalikust tee-ehitusest, mis algas laste liikumisteede kaardistamisest).

Avaliku ruumi kõrval on lastele tähtsad ka huviharidus, hobid ja vaba aja veetmise võimalused. Lapsed ootavad, et kohalik omavalitsus toetaks senisest enam huviharidust ja looks igale lapsele võimaluse regulaarselt meelepärase harrastuse või hobiga tegelemiseks. Näiteks kurtsid lapsed, et huviringide valik on väike ning huvitegevuses osalemine pole kõigile kättesaadav. Lapsed sooviksid, et noortekeskused pakuksid mitmekesisemaid tegevusi ja keskuste lahtiolekuajad oleksid pikemad. Samuti soovivad noored mitmekesisemaid sportimisvõimalusi. Lapsed soovisid, et korraldataks ka rohkem kogupereüritusi, kus kogu perega koos aega veeta, ning lastele ja noortele mõeldud kultuuriüritusi.

Transpordi korraldus mõjutab palju laste argielu, mistõttu on tähtis, et see arvestaks nende vajadustega. Näiteks märkisid lapsed, et ühistransport võiks arvestada koolitundide algus- ja lõpuaegu ning huviringide toimumise ja noortekeskuste lahtioleku aegu. Bussiliiklus võiks olla tihedam ja rohkem võiks olla hilisemaid busse, eriti maakohtades, et oleks võimalik ka näiteks peale kinoseansi, kontserti või teatrietendust turvaliselt koju jõuda. Lapsed soovivad, et bussid peaksid graafikust kinni, bussijuhid oleksid sõbralikud, peatuste häälteavitust võiks kasutada ning et ühistransport oleks lastele tasuta, ruumikas, puhas ja turvaline. Laste arvates võiks üle Eesti kehtida ühtne piletisüsteem ning senisest enam võiks olla võimalusi alternatiivseteks liikumisviisideks näiteks jalgratta, rulluiskude või rulaga.

Laste arvates võiksid kohtumised ja arutelud kohaliku omavalitsuse esindajatega toimuda näiteks koolides või omavalitsuse ruumides. Omavalitsuse juhid ja töötajad võiksid käia lasteaedades, koolides ja noortekeskustes laste käekäiku ning arvamusi uurimas. Laste arvates võiks neil olla rohkem infot selle kohta, kuidas oma arvamust omavalitsusele edastada või kelle poole mure ja probleemide korral pöörduda. Ka see – võimalus enda või sõbra muredest ja probleemidest teada anda ning abi otsida – on lastele äärmiselt oluline. Omavalitsus saab palju ära teha, et laste teadlikkust abi saamise võimalustest suurendada ja pöördumise viise tutvustada. Näiteks võiksid lapsed tunda kohalikku lastekaitse- või sotsiaaltöötajat, kelle poole mure korral pöörduda. Vastava teavituse ja infoleviku korraldamisel saavad nii omavalitsus, kool kui lasteaed lihtsate vahendite ja lastega suhtlemise kaudu palju ära teha.

Kaasarääkimise kogemus julgustab

Sügisese arutelude lastega olid sisukad ja haaravad ning kokkuvõtvalt võib öelda, et lastel on küllaga mõtteid ja arvamusi kohaliku elu küsimustes. On ju lapsed parimad eksperdid oma vajaduste ja eluolu küsimustes. Paraku tõid arutelud teravalt esile ka erinevused laste kogemustes. Lapsed, kes olid harjunud oma mõtteid enda ja ühiskonnaga seotud teemadel väljendama, haarasid küsimusi lennult ning pakkusid rohkelt ideid ja alternatiive, kuidas kogukonnaelu paremaks muuta. Lapsed, kes polnud harjunud kogukonnaeluga seotud teemadel kaasa rääkima, ei osanud aga esmapilgul neist küsimustest midagi arvata, sest küsimused tundusid neile võõrad. Mõne aja jooksul siiski ideid tuli ja lõpuks kogunes ettepanekuid üsna palju.

Eelnevast võib järeldada, et lastele tuleb pakkuda võimalusi neid puudutavate otsuste langetamises ja kohaliku elu korraldamises kaasa rääkida, tuleb tunda siirast huvi nende kogemuste ja mõtete vastu ning laste ettepanekuid ka arvesse võtta. See aitab lastel tajuda maailma laiemana ja mitmekesisemana ning näha end selle osa ja mõjutajana. Laste vajaduste mõistmiseks ja nende toetamiseks on vaja lastega pidevalt dialoogis olla, koguda järjepidevalt infot nende olukorra ja ootuste kohta ning selle kõrval ka selgitada ja põhjendada tehtud otsuseid lastele ja noortele neile arusaadaval viisil.

Lastele osalemise võimaldamine on eeldus demokraatliku, avatud ja hooliva ühiskonna kujunemisel.

Kokkuvõtte uuringust „Laste osaluse toetamine ja kaasamine otsustusprotsessides”

Helika Saar

MTÜ Lastekaitse Liit Lapse õiguste programmi koordinaator

MTÜ Lastekaitse Liidu eestvõttel viidi oktoobrist 2012 kuni maini 2013 koostöös Eesti Linnade Liidu ja Eesti Noorteühenduste Liiduga läbi laiaulatuslik küsitlus teemal „Laste osaluse toetamine ja kaasamine otsustusprotsessides” (MTÜ Lastekaitse Liit 2013). Eesmärk oli välja selgitada omavalitsuste parimad praktikad, laste ja noorte osalemis- ja kaasamisviiside eelistused ning mõlema sihtgrupi ettepanekud selle valdkonna arendamiseks.

Aastal 2006 viis MTÜ Lastekaitse Liit kohalikes omavalitsustes läbi samasuguse küsitluse (osales 34 omavalitsust). Käesoleva uuringu käigus viidi omavalitsustes läbi kordusküsitlus. Andmete võrdlemiseks ja sihtgrupi seisukohtade selgitamiseks viidi sel korral küsitlus läbi ka laste ja noorte hulgas. Kokku osales uuringus 688 eesti ja vene keelt kõnelevat last ja noort vanuses 9–26 aastat (ennekõike 12–17aastased). Väärrib rõhutamist, et osalejaid oli 110st koolist üle Eesti (põhikoolid, gümnaasiumid, kutsekoolid). Positiivne oli ka teise sihtgrupi aktiivsus: küsimustikule vastas 115 kohalikku omavalitsust üle Eesti, vastajate hulgas olid esindatud niihästi suuremad linnad kui ka väikesed maaomavalitsused; võrreldes 2006. aasta küsitlusega osales nüüd üle kolme korra rohkem omavalitsusi. Uuringust selgus, et meil on palju häid praktikaid, mida omavalitsused laste ja noorte kaasamisel rakendavad.

Õigus osaleda kohaliku omavalituse võimu teostamisel

Igäühe seaduslike õiguste ja vabaduste tagamine vallas või linnas on omavalitsusele kohustuslik ning igal valla- ja linnaelanikul (sh lastel ja noortel) on õigus osaleda kohaliku omavalitsuse võimu teostamisel. Ka Euroopa kohaliku omavalitsuse harta artikkel 5 rõhutab, et kohaliku omavalitsuse võimu piirides ei saa teha muudatusi ilma kohaliku kogukonnaga eelnevalt nõu pidamata. Lapsed on rahvastiku rühm, kelle heaolu on keskse tähtsusega nii nende üldise olukorra ja elukvaliteedi seisukohalt kui ka tulevikku tehtava investeeringu tähenduses (Euroopa Majandus- ja Sotsiaalkomitee 2012). Laste ja noorte elukvaliteeti mõjutab kogu ühiskonnakorraldus ning eelkõige elukorraldus nende kodukohas. Kas kooli- ja kodutee on turvaline, kas kohaliku transpordi korraldus vastab laste vajadustele, milliseid vaba aja veetmise võimalusi soovitakse kasutada, kas koolikorraldus on lapsedõbralik, millised mänguväljakud on lastele huvitavad jne. Neile küsimustele tuleb saada vastuseid lastelt ja noortelt endilt.

Laste ja noorte kaasamine kohaliku elu kujundamisse eeldab nende arvamusega arvestamist, neile tagasid andmist ning suhtumist neisse kui võrdsetesse partneritesse. ÜRO lapse õiguste konventsiooni (edaspidi LÕK) põhimõtete kohaselt on laps autonoomne ja aktiivne õiguste kandja olenemata oma vanusest. See põhimõte on väljendatud LÕKi artiklis 12, mis sätestab lapse õiguse oma seisukohale igas teda puudutavas küsimuses ning õiguse ärakuu-

lamisele ja arvesse võtmisele, lähtudes tema east ja küpsusest. Lapse heaolu väljendub selles, kuivõrd on talle tagatud tema inim- ja kodanikuõigused, sotsiaalne õiglus ja kodanikuühiskonnas osalemine (Reinomägi jt 2013). Iga lapsega või lastega otseselt või kaudselt töötav inimene (sh sotsiaal-, lastekaitsetöötaja jt) saab kaasa aidata lapse õiguste tagamisele ehk LÕKi rakendamisele, kui ta oma tegevuses järgib LÕKi artiklitest 3 (lapse parimad huvid) ja 12 (õigus olla ärakuulatud) tulenevaid suuniseid.

Eesti kohalike omavalitsuste võimekus kaasamisel on erinev

Käesolev uuring kinnitas taas, et Eesti kohalike omavalitsuste võimekus on erinev. Nimelt ütlesid mitmed omavalitsused, et neil puuduvad vajalikud ressursid (sh noorsootöötaja) laste ja noorte järjekindlaks kaasamiseks kohalikul tasandil. Võrreldes 2006. aastaga on otsesuhtlus laste ja kohaliku omavalitsuse vahel vähenenud. Enamik omavalitsustest kaasab põhikooliealisi lapsi, 2/3 uuringus osalenud omavalitsusi kaasab keskkooliealisi lapsi ja vähem kui 1/2 omavalitsustest kaasab kohaliku elu kujundamisse ka algkooliealisi lapsi. Selle teema juures osundas üks küsitletud noor olulisele aspektile: „*Selle teemaga on vaja võimalikult laste- ja noortepäraselt tegelema hakata juba lasteaias. Kui laps saab hea kogemuse juba varases eas, on ta tulevikus aktiivsem ja julgem osalema, rääkimata teiste kaasamisest*”. Võrreldes 2006. aastaga on toimunud mõtlemapanevad muutused teemades: käesoleval ajal selgitavad omavalitsused laste ja noorte arvamust rohkem välja vaba aja veetmise (92%>85%), kuid vähem koolielu (77%<82%) ja kohaliku kultuurielu küsimustes (56%<79%) ning peaaegu poole vähem keskkonna- (19%<34%) ja transpordi küsimustes (15%<29%). Kohustusest hoolimata ei kaasa 40,9% omavalitsustest lapsi ja noori mitte kunagi arengukavade koostamise aruteludesse. Samas ühtivad KOVte kasutatavad teavituskanaalid enamuses laste ja noorte eelistustega. Siiski tuleks info jagamisel kindlasti arvestada ka noortegruppide keeleliste erinevustega, kuna arvestatav osa uuringus osalenud Ida-Virumaa vene keelt kõnelevatest

---

Omavalitsused peavad olema noorte kaasamisel aktiivsemad ja laialdasemalt teavitama ning tegema koostööd eri tasanditel, kasutama laste ja noorte kaasamiseks sobilikke eakohaseid meetmeid ja info jagamise kanaleid ning lapsi ja noori rohkem julgustama.

---

lastest ja noortest saab infot kodukohas toimuva kohta VKontakte (www.vk.com) keskkonnast. Seega peaksid omavalitsused olema noorte kaasamisel aktiivsemad ja laialdasemalt teavitama ning tegema koostööd eri tasanditel, kasutama laste ja noorte kaasamiseks sobilikke eakohaseid meetmeid ja info jagamise kanaleid ning lapsi ja noori rohkem julgustama.

Lapsi tuleb nende õigustest teavitada

Selleks et lapsed ja noored saaksid kasutada õigust avaldada oma arvamust kohaliku elu korraldamise kohta, peavad nad kõigepealt teadma oma õigusi. Hoolimata asjaolust, et Eestis ratifitseeriti LÕK juba 1991. aastal ja põhikooli riiklik õppekava näeb ette konventsiooni tutvustamist, ütles 61,3% vastanutest (küsimustikule vastanud Ida-Virumaa vene keelt kõnelevatest lastest ja noortest lausa üle 75%), et nad ei ole konventsioonist kuulnud. See kinnitab veel kord, et senisest enam tuleb lapsi nende õigustest teavitada, sh vene keeles. 67,3% uuringus osalenud lastest ja noortest oli teadlik oma õigusest avaldada arvamust kohaliku elu korraldamise kohta. Seega on vaja anda lastele ja noortele võimalus oma õiguste realiseerimiseks

ning oluline on ka nende huvi ja valmisolek kaasa rääkida (54,4% küsimustikule vastanud lastest ja noortest tahab, et temalt küsitaks arvamust kohaliku elu korraldamise kohta).

Tulevased uuringud

Uuring „Laste osaluse toetamine ja kaasamine otsustusprotsessides” kinnitas taas, et lastel ja noortel on rohkesti ettepanekuid oma kodukoha elukorralduse kohta ning nende mõtestatud kaasamise eelduseks on järjepidev koostöö laste ja noorte ning kohaliku omavalitsuse vahel. Uuringus osalenute aktiivsus kinnitab, et teema on aktuaalne ja vajab avalikku tähelepanu ning laiemat arutelu. Seega peab MTÜ Lastekaitse Liit vajalikuks ka edaspidi korraldada lapse õiguste konventsiooni rakendamist puudutavaid küsitlusi. Kui käesolev uu-

---

Lastel ja noortel on rohkesti ettepanekuid oma kodukoha elukorralduse kohta ning nende mõtestatud kaasamise eelduseks on järjepidev koostöö laste ja noorte ning kohaliku omavalitsuse vahel.

---

ring keskendus laste ja noorte osalusele ja kaasatusele kohalikus omavalitsuses tervikuna, siis 1.06.–15.10.2014 läbiviidav uuring keskendub keskkonnale, millega lapsed ja noored iga päev kokku puutuvad – s.o koolile. Uuringu „Laste osaluse toetamine ja kaasamine koolis” eesmärk on laste ja noorte küsitluse teel välja selgitada, mil määral koolid kaasavad lapsi koolielu puudutavatesse otsustesse, mil viisil ja mis teemadel nad seda teevad. Samuti seda, kas kaasamine on laste ja noorte arvates piisav, mis teemadel nad sooviksid sõna sekka öelda ning mis viisil nad seda kõige meelsamini teeksid. Lastel ja noortel on võimalik küsitlusele vastata eesti ja vene keeles digitaalselt kodulehel www.lastekaitseliit.ee. Uuringu tulemusi esitletakse 20. novembril 2014 MTÜ Lastekaitse Liidu korraldataval lapse õiguste konventsiooni 25. aastapäevale pühendatud konverentsil „Lapse hääl!”.

Lastele ja noortele annab kaasamine signaali, et nende arvamus on ühiskonnale oluline ning neid ümbritsev keskkond sõltub sellest. Soovitan kõigil uuringu tulemustega tutvuda, ettepanekuid arvestada ning parimaid praktikaid ka oma omavalitsuses rakendada.

Viidatud allikad

Euroopa Majandus- ja Sotsiaalkomitee (2013). Arvamus teemal „Komisjoni teatis Euroopa Parlamendile, Nõukogule, Euroopa Majandus- ja Sotsiaalkomiteele ning Regioonide Komiteele „Lapse õigusi käsitlev ELi tegevuskava””. 2012/C43/08.

<http://eur-lex.europa.eu/legal-content/ET/TXT/PDF/?uri=CELEX:52011AE1853&from=EN> (02.06.2014).

MTÜ Lastekaitse Liit (2013). Laste osaluse toetamine ja kaasamine otsustusprotsessides. Kokkuvõtte uuringust.

<http://www.lastekaitseliit.ee/wp-content/uploads/2011/04/Uuring-“Laste-osaluse-toetamine-ja-kaasamine-otsustusprotsessides”.pdf> (31.05.2014).

Reinomägi, A., Sinisaar, H., Toros, K., Kutsar, D. (2013). „Sissejuhatus: lapse õigused ja heaolu”. Statistikaameti kogumik: Laste heaolu. Tallinn.

ÜRO Lapse õiguste konventsioon (1996). Riigi Teataja, 16, 56.

Rait Kuuse: Sotsiaalvaldkonnas on aeg teha õigeid valikuid

Märtsis sotsiaalala asestantslerina tööle asunud Rait Kuuse ütleb ajakirjale antud intervjuus, et sotsiaalvaldkonnas on mitmeid teemasid, millega lähiaastatel tuleb edasi minna ja teha põhimõttelised valikud, ükskõik kui raske see ka ei oleks. Neist olulisemad on vähenenud töövõimega inimeste tagasitoomine aktiivsesse ellu, pensionikindlustus ja lastekaitse. Sotsiaalpoliitikaga tuleb luua raamistik, kus iga inimene on ühiskonda kaasatud ja osaleb selles.

Miks asusite omal ajal õppima sotsiaaltöö eriala, mis tundus selles huvitavana?

Esimese valikuna läksin õppima mitte sotsiaaltööd, vaid hoopis ehitust, see oli peretraditsioon. 1998. a kevadel vahetasin ülikooli ja astusin Tallinna Pedagoogikaülikooli sotsiaaltöö erialale. Kui tuled maalt – olen pärit Jõgevamaalt, Puurmani vallast –, kus näed kogukonna elu kõige ehedamal kujul, siis oled igasuguste sotsiaalsete probleemidega kokku puutunud ja see tundub olevat midagi, kus oskad kaasa rääkida. Toona huvitas mind kõige rohkem inimeste toimetulek ja see, kuidas inimesi aidata. Kui ma õigesti mäletan, oli meid kursusel alguses kolm noormeest, kellest kaks lõpetas. Sealt edasi tulid uued ja põnevad alad nagu kriminaalhooldus, ja juba 1999. a õnnestus mul kriminaalhooldajaks kandideerida ning vastav koolitus läbida. See määras päris hästi edasise tööelu suuna. Õpingute kõrvalt töötades oli väga hea, et loengus kuulnud sai kohe rakendada töö juures, näiteks võrgustikutööd ja teisi teooriaid, mida toona palju õpiti, oli uues süsteemis päris hea katsetada.

Kuidas teile siis tundus, kas sotsiaalvaldkond toimib hästi või halvasti?

Hinnangute andmisega tuleb olla ettevaatlik. Mis mulle sotsiaalvaldkonnas meeldib ja mida näen suure plussina, on see, et siin tegutsevad väga avatud ja suhtlemisaldid inimesed, kes põlevad ereda leegina oma valdkonnas, olgu selleks sooline võrdõiguslikkus, erihoolekanne või puuetega inimeste õiguste kaitse. Sotsiaaltöö koondab inimesi, kes väga tahavad aidata, kuid sellega kaasneb ka suur oht läbi põleda. Seda räägiti muide ka ülikoolis, et mistahes tööd tehes peab oskama tõmmata piire. Ei saa olla hea abistaja, kui sinu enda elukvaliteet selle tõttu kannatab. Inimeste puhul, kes teevad tööd südamega, hakkab silma, et nad ei tihka välja ütelda, et seda me saame teha ja siit edasi ainult neil tingimustel. Tekib tunne, et pingutatakse üle, tahetakse tegeleda kõige ja ei saada eesmärki paika.

Kuidas siis toetada sellist inimest, teda ei saa ju muuta?

Ega ei saagi muuta, aga ma arvan, et tuleks teadvustada riske. Tuleb määratleda selgelt oma roll ja vajadusel ühel hetkel ütelda, et sellega me ei tegele. Surve sotsiaalvaldkonnale on väga suur, kuna sotsiaalteemad on igale inimesele olulised. Meil kõigil on mingi isiklik kogemus, kus tekib soov kaasa rääkida: oleme kasvanud enamasti peres, käinud koolis; tunneme kedagi, kes on pensionil või on sattunud haiglasse. See teeb sotsiaaltööst väga raske valdkonna, kus tuleb välja kannatada palju kriitikat. Sotsiaaltöötaja peab alati olema valmis oma otsust

Foto: Tiina Triin Truusa

põhjendama ja olema valmis selleks, et keegi ei ole selle otsusega rahul. Muidugi on enamik inimesi mõistlikud ja sotsiaaltöötajale abi eest ka tänulikud. Aga keerulistel juhtudel võib tekkida olukord, kus kõik asjaolud ei ole osapooltele enam arusaadavad.

Kui mõelda sellele, mis vajaks sotsiaaltöö puhul arendamist, siis minu arvates napib sotsiaaltöötajatel õigusalasid teadmisi. Kui inimene tuleb sotsiaaltöötaja juurde ja küsib abi ning sotsiaaltöötaja sellest keeldub, siis tegelikult on sotsiaaltöötaja teinud haldusotsuse. Mis sellega kaasneb? Inimesel on võimalik otsust vaidlustada. Ta saab nõuda selle selgemat sõnastamist ja põhjendamist, minna kohtusse oma õigusi kaitsma. Enne sotsiaalala asekanterina tööle asumist töötasin kaks aastat Tallinna Vangla direktorina. Vangide eripära seisnes selles, et pea igat otsust vaidlustati kuni Euroopa kohtuni välja isegi siis, kui vaidlusel ei olnud mingit perspektiivi. Sotsiaaltöö kliendid üldjuhul ei lähe kohtusse oma õiguste eest seisma, kõik ei ole selleks võimelised, kohati ei adugi, et nende suhtes tehtud otsus ei ole põhjendatud või kvaliteetne. Seetõttu peame olema eriti tähelepanelikud, kuidas kaitsta nende inimeste õigusi, kes on haavatavas olukorras. Riik kujundab üldise õigusruumi, kuid seaduste tegelik mõju inimestele sõltub nende asjatundlikust rakendamisest.

Kas midagi tuleks muuta ka sotsiaalvaldkonna korralduses?

Selle taset tuleb pidevalt tõsta. On mitmed tähtsad otsused, mis on riigi tasandil tegemata. Näiteks mida aasta edasi, seda enam ei saa me üle vajadusest muuta pensionisüsteemi tervikuna. Nii riigikontroll kui rahvusvahelised analüüsid räägivad, et selline süsteem ei saa jätkuda. Aga mis saab edasi? See küsimus eeldab ühiskondlikku arutelu ja kokkulepet, kuni selleni välja, kas peaksime tõstma pensioniea piiri või leidma viisi, kuidas inimesed saaksid rohkem säästa. Kui rääkida töövõime reformist, siis on meil ligi sada tuhat töövõimetuspensionäri, ja see arv pidevalt kasvab. Majanduskriisi ajal kasvas jõudsalt 40–50%lise töövõimetusega inimeste arv, mis annab aluse saada töövõimetuspensionäri, eriti mõnedes maakondades. Minu jaoks on põhimõtteline viga selles, et me hindame inimesi aktiivsete hulgast välja. Järelikult on tänane hindamissüsteem vale, kui see võimaldab inimesi aktiivsest elust välja lülitada. Tahame seda ümber pöörata, nii et terviseprobleemiga inimene jääks tööalase elanikkonna hulka, kellele pakutakse teenuseid, keda aidatakse ja motiveeritakse kodust välja tulema. Usun, et iga inimene tahab ühiskonnas osaleda sõltumata sellest, kas tal on mingi funktsiooni häire, vaimne või psüühiline probleem. Vähemalt pooled töövõimetuspensionäri saavatest inimestest võiksid saada tööturuteenuseid. Teine pool on need, kellel peaksid olema küll võimalused tööturul osaleda vastavalt oma võimetele, kuid kes vajavad pigem toetavaid teenuseid. Lisan, et praegune korraldus pole ka rahaliselt jätkusuutlik.

Riigil tuleb teha tähtsad otsused mitmes valdkonnas?

On olulised teemad, millega tuleb riigis kindlasti edasi minna, ükskõik kui raske see ka ei ole. Üks on töövõimereform, teine on pensionikindlustuse tulevik; kolmas, mis on võib-olla positiivsemalt vastu võetud, on lastekaitse reform. Kõik osapooled saavad siin kaasa rääkida. Kuigi me kõigea alati lõpuni nõus ei ole, peab mingil hetkel siiski edasi liikuma ja tegema valikuid. Töövõimereform avaldab mõju alles 15–20 aasta pärast, siis, kui arvestatav osa tänastest töövõimetuspensionäridest on saanud tööle. Homme olukord on võib-olla päris keeruline ja harjumatu, aga me peame nägema ülehomsset päeva. Peame sotsiaalpoliitikaga looma üldise raamistikku, kus iga inimene on ühiskonda kaasatud ja osaleb selles.

Kui tulla ministriumini kabinetist välja, minna minu koduvalda, mõnda külla ja rääkida inimestega, siis nende mured on väga praktilist laadi. Tõenäoliselt see vastus, mida mina, kes ma tegelen sotsiaalpoliitika kujundamisega, inimesele annan, võib tunduda valgusaastate kaugusel tema probleemist. Siia vahele jääb terve hulk lülisid, kes kõik peaksid üldist sotsiaalpoliitikat ellu rakendama ja juhinduma samadest väärtustest, aru saama, kuhu me suundume ja mida me teeme. Side riigi tegevuse ja tegeliku elu vahel peab toimima.

Kuidas teha nii, et see toimiks?

Nagu ma ütlesin, sotsiaaltöö puhul on hea, et inimesed on väga avatud. Me räägime oma muredest ja jagame ühist maailmavaadet, teeme koostööd. Selline suhtlus tuleb säilitada. Teine asi, me peame muutma riigivalitsemise ikkagi selliseks, kus tarbetud barjäärid kaovad. Olen sotsiaalpoliitikas kaks kuud toimetanud ja mind hämmastab, et kui me üritame teha mingit muudatust, siis tulevad teravalt esile seosed esmapilgul täiesti teiste valdkondadega. Näiteks küsitakse: „Aga mul ei käi buss, kuidas ma saan töötukassasse?“. Paljud suured valikud, mis puudutavad riigi üldist korraldust, on täna ka sotsiaalsüsteemi arengu pidurid. Riigis peaksid eri poliitika kokku jooksuma. Ka kohalik omavalitsus peab arvestama elanike huvidega, naabervallaga tuleks hästi läbi saada, teha asju ühiselt. Väga palju näiteid on selle kohta, kus seda tehakse, aga ka selle kohta, kus ei tehta.

Sotsiaaltöö puhul on hea, et inimesed on väga avatud. Me räägime oma muredest ja jagame ühist maailmavaadet, teeme koostööd. Selline suhtlus tuleb säilitada.

Mida on kohapeal töötavatel sotsiaaltöötajatel oodata ministeeriumilt?

Nad saavad oodata selget infot sellest, mis teed me läheme, ja selgelt sõnastatud seisukohti õigusaktides, arengukavades, poliitikates. Ja ka seda, et nende praktiliste nõuannetega arvestatakse ja et neid kaasatakse. Kaasamine on viimasel ajal tugevasti arenenud. Hea näide on lastekaitseaduse ettevalmistamine. Saatsime eelnõu kõigile, kes meile vähegi meelde tulid, ja meile laekus üle 400 parandusettepaneku. Kui üks inimene sellest kuulis, siis ta küsis, kas te nüüd lõpetate selle seaduse menetlemise ära? Inimesele tundus, et ära märgiti üle 400 vea. Tegelikult ei ole nii, need on 400 mõtet, kuidas saaks veelgi paremini. Nendest väga paljusid arvestasime, mõned jäid kõrvale, näiteks küsimused, mida see seadus ei reguleeri. Ministeeriumilt on võimalik oodata ka äratundmist, millisesse valdkonda riik rohkem tähelepanu ja raha suunab. Näiteks sellest aastast muutusid naiste varjupaigad riigieelarveliseks teenuseks, mida rahastatakse sotsiaalministeeriumi kaudu, varem oli see projektipõhine tegevus. Projektidega kujundame keskkonda, kus saab testida erinevaid lahendusi, et otsustada nende edasine vajalikkus ja ka rahastamine. Samamoodi on Euroopa Liidu rahaga: toetame kohalikkude tasandit, aitame korraldada puuetega laste hoitu, koos siseministeeriumiga loome linnades juurde 2000 lasteaiakohta, toetame erihoolekandes peremajaüksuste rajamist, abivahendite soetamist jne.

Tähtis on ka see, milliseid väärtusi me viljeleme. Küsimus on ühiskonna tolerantsuses ja inimeste võimekuses muutustega kaasa tulla. Võrdsed võimalused erinevatele vähemustele – geid ja lesbid, teisest rahvusest inimesed – võib-olla see küsimus tundub marginaalsena, aga igal inimesel peab olema võimalus osaleda ühiskonna elus. Igaühel on väärtus, õigus eneseväärikusele. Seda rõhutab põhiseadus ja kõik sotsiaaltöö alusväärtused kordavad seda. Ehk see ongi see eesmärk, mille poole püüelda, et nii ministeeriumi ametnikud, riigiasutuste juhid, KOVi sotsiaaltöötajad ja selle juhid, poliitikud, vabatahtlikud aitajad, üldse iga inimene, teeksid oma otsuseid ühiskonna iga liikme väärtust arvestades.

Kas sotsiaalvaldkond on rahalises mõttes nõrgemal positsioonil võrreldes teistega?

Riigieelarvest, mis on ca kaheksa miljardit, moodustab sotsiaalministeeriumi haldusala kolm miljardit. Seega raha, mis kulutatakse sotsiaalkaitsele või sellega seotud teemadele, on väga suur. Seda vaadates võib öelda, et see on riigis väga oluline sektor. Ma ei ütleks, et ma ei näe sotsiaalvaldkonnas kitsaskohti, surve ja ootused on märksa suuremad. Võib-olla on prob-

leem selles, et meie üldine arengutase ei ole selline, mis võimaldaks suuremat heaolu. Kui unustaksime ära, et meie kõrval on väga head eeskujud, kelle poole püüelda – Skandinaavia, Lääne-Euroopa – ja võrdleksime oma sotsiaalsüsteemi üksnes Baltimaade omaga, siis saaksime selge signaali, et läheme õiges suunas. Heaoluriigid on saanud oma süsteeme üles ehitada aastakümneid. Asjale pragmaatilisel vaadates oleks päris ülekohtune öelda, et inimeste sotsiaalsete vajadustega arvestamine ja teenused oleksid meil kuidagi alaarenenud. Võiks olla rohkem ühte, teist ja kolmandat, aga me ka teeme neid asju jõudumööda.

Näiteks on mul tõsiselt hea meel selle üle, et lastetoetus nüüd tõuseb. Väga hea otsus, mis vähendab nii suhtelist kui absoluutset laste vaesust. Samas on meil riikliku meetmena olemas vajaduspõhine lastetoetus, kuid seda kasutab vaid alla 20% peredest, kellel on selleks õigus. Nüüd me suurendame seda toetust, võib-olla on siis suurem motivatsioon seda taotleda. Peame proovima, analüüsima ja siis seda vajadusel muutma. Riigi tasandil otsuseid tehes vaatame selle pilguga, kuidas mõjutada olulisi indikaatoreid nagu sündimus, suhteline ja absoluutne vaesus, tööhõive määr jt.

Kuid eks oma riik ongi teatud mõttes päris suur luksus. Me tahame kõike: et politseinik oleks meil pidevalt maja ees ja tõrjuks ära kurjade kavatsustega inimesed; et meie piir peaks, et tänavad ei oleks auklikud. Tahame suurt pensioni ja et kõigil oleksid töökohad. Ma ei näe väga palju kohti, mille arvelt kannataks näiteks pensionidesse rohkem raha suunata. Ainuke võimalus on meie üldine heaolu kasv, majanduse areng. Kui mul on üks paberileht, kuhu ma pean päev otsa kirjutama, siis ma kirjutan väiksemalt, jagan ruumi. Samamoodi on heaoluga, mida ümber jagada, ka see on piiratud.

Mis tunne on olla valdkonna juhtija rollis?

Hakkan vaikselt valdkonnaga kurssi saama. Vastutus on üsna suur, ootused suured. Aga ma eelistan ütelda inimestele pigem selge „ei”, kui jääda ebamäärasele positsioonile. Olen selles mõttes võib-olla halb valik, et kui tuleb mingi küsimus, mis ei haaku praeguste võimaluste ja tuleviku eesmärkidega, siis jätan selle arvatavasti meelde, aga ütlen selgelt välja, et see on koht, kus meil on teised valikud. On ka selliseid küsimusi, kus inimesed alles mõtlevad aktiivselt kaasa, lahenduse leidmine nõuab aega. Omal kombel ütleb seda koalitsioonilepingus ka valitsus. Ministeeriumi tööplaan põhineb sellel, mida on esinduskogusse valitud inimesed poliitilisel tasandil kokku leppinud. Riigiametnikul on omad võimalused neid asju mõjutada ja kaasa rääkida, kuid raamistik, milles peame toimetama, pannakse paika laiemal ühiskondliku kokkuleppe põhjal.

Mida soovite veel lisada?

Olen väga tänulik inimestele, kes sotsiaalvaldkonnas töötavad. Väga raske on töötada tingimustes, kus näed abivajadust ja tunned, et sa peaksid inimesi rohkem aitama, aga su käed jäävad lühikeseks. Kuid see ei takista väärtustamast inimest, tema muret tõsiselt võtmast. Sotsiaaltöö on väga raske elukutse, samal ajal on see väga oluline ja tuleb ainult tunnustada sellega tegelevaid inimesi. See on selline töö, mida elad läbi endas. Meil tuleb olla valmis, et teinekord inimesed ütlevad ka avalikult meie kohta halvasti, näiteks et ministeeriumis ei saada aru, kus on probleem. Mõnikord me tõepoolest ei saa aru, alati peab olema tagatud võimalus arvamust avaldada, sest ka meie ju ei valda absoluutset tõe.

Tähtis on see, et iga inimene tunnetaks oma väärtust. Mõnikord jäädakse kinni sellesse, et miks keegi teine ei tee. Kõik hakkab ikkagi peale inimese enda teadlikkusest ja tundlikkusest ümbritseva suhtes. Sellest, kui palju sa reageerid ja osaled, kasvõi oma naabri tundmisest ja vajadusel abistamisest.

Küsitles Regina Lind

Deinstitutsionaliseerimine ja kogukondlik hoolekanne postsotsialistlikes riikides, Lääne-Euroopas ja USAs

Zsolt Bugarszki

Tallinna Ülikooli sotsiaalpoliitika lektor

Viimase 50 aastaga on deinstitutsionaliseerimine olnud üks läänemaailma iseloomulikumaid nähtusi vaimse tervise ja puudega inimeste hoolekandes. 1960. aastate algusest on muutunud radikaalselt nii hoolekandesüsteem ise kui ka spetsialistide töömeetodid ja suhtumine, teenusekasutajate roll ning puudega ja vaimse tervise probleemidega inimeste avalik kuvand.

Kogukondlik hoolekanne on lääneriikides arenenud kõigile tuntud rada pidi. Deinstitutsionaliseerimise algfaasis kujundati kogukondades pigem haiglale iseloomulikke keskkonda. Esimese põlvkonna kogukonnapõhistes teenustes eksisteeris ikka veel segregatsiooni, paternalismi, sõltuvust ja lootusetust. Tugev järelevalve, õpitud abitus ja vastutustunde nimel rakendatud kontroll olid väga tavapärased näiteks hooldekodudes, päevakeskustes, kaitstud töökohtadel (Nelson jt 2001).

Hilisemas faasis kujundas kogukondliku hoolekande olemust spetsialistide juhitud psühhiaatriline ja psühhosotsiaalne rehabilitatsioon. Ometigi määratles ka see mudel vaimse tervise probleeme ja isegi puuet meditsiinilise patoloogia tähenduses, ehkki suurem rõhuasetus oli nähtuse sotsiaalsele kontekstile ja tagajärgedele. Psühhosotsiaalne rehabilitatsioon arvestas nii psühhobioloogilist haavatavust kui ka sotsiaal-keskkondlikke stressitegureid ning püüdis leida tasakaalu traditsioonilise meditsiinilise mudeli ja selle alternatiivide vahel (Anthony ja Liberman 1986). Uue põlvkonna teenused (näiteks juhtumikorralduse mudelid, hariduslikud ja koolituse lähenemised, multidistsiplinaarne töö ja teenusekasutajate kaasatus, mida toetas teadlik planeerimine ja arenduspoliitika) andsid tulemusi nii kliinilises kui ka sotsiaalses kontekstis ning vähendasid teenuste maksumust. Kogukonnapõhised teenused aitasid ühelt poolt vähendada rehospitalseerimise näitajaid ja teisalt parandada teenusekasutajate elukvaliteeti (Barton 1999).

1990. aastate algusest saavutas aga kogukonnapõhises vaimse tervise hoolekandes juhtpositsiooni uus kontseptsioon – taastumismudel. Nii nagu puudega inimeste sõltumatusele keskenduv liikumine põhineb ka taastumismudel teenusekasutajate enesemääramis- ja eneseesindamisõigusel. See ei esita väljakutset mitte ainult traditsioonilistele rollidele hoolekandesüsteemis, vaid ka spetsialistide teoreetilisele ja metodoloogilisele monopolile (Slade 2009). Deinstitutsionaliseerimise ja kogukonnapõhiste teenuste esilekerkimise tulemusena on muutunud ka teenusekasutajate positsioon. Käies selliste vaprate teenusekasutajate liikumise rajajate jälgedes nagu Judy Chamberlain ja Patricia Deegan USAs, löi kliendikeskne arusaam

edukast taastumisest vaimse tervise häiretest uusi perspektiive vaimse tervise hoolekandes (Slade 2009).

Diagnoosile ja psüühikahäirete kliinilistele aspektidele keskendumise asemel rõhutas individuaalne taastumine teenusekasutajate isiklike narratiive. Taastumine on väga individuaalne – sellejuures võib sümptomite leevendamine olla oluline, kuid veelgi tähtsamad on identiteet, elu mõte ja enesemääramine. Kogukonnas pakutavad taastumisele orienteeritud professionaalsed teenused edendavad kliinilise taastumise asemel individuaalset taastumise protsessi. See uus suund kujundab nüüdisaegseid vaimse tervise süsteeme nii enamikus Lääne-Euroopa riikides kui ka USAs ja Austraalias (Slade 2009).

Kogukonnapõhiste teenuste areng postsotsialistlikes riikides

Kesk- ja Ida-Euroopa riigid arenevad küll samas suunas, kuid erinevas ajalises dimensioonis, olles mõjutatud teistsugusest ajaloolisest ning sotsiaal-majanduslikust taustast. Pääaegu kõigis lääneriikides on liikumine deinstitutionaliseerimise poole alanud inimõigustest ja teatud vastasseisust. Teenusekasutajatele keskendunud liikumised, karismaatilised spetsialistid, inimõiguste organisatsioonid ja nendega seotud poliitilised liikumised suhtusid alguses tihti vaenulikult, isegi sõjakalt eksisteerivasse vaimse tervise süsteemi. Nad olid üldiselt kriitiliselt meelestatud sellise poliitilise ja ametialase kultuuri suhtes, mis toetas teenusekasutajate rõhumist traditsioonilistes psühhiaatriateenustes 1960. aastate alguses. Nende liikumiste mõju hilisemale arengule uue, leebema teenusestruktuuri loomisel oli märkimisväärne. Selline tugev, kriitiline lähenemine ei toiminud aga Ida-Euroopas ja endistes Nõukogude Liidu riikides, kuna siin ei olnud tugeva surve all mitte ainult vaimse tervise süsteem, vaid kogu ühiskond. Paradoksaalsel viisil käis Lääne-Euroopas psühhiaatria vastu suunatud ja inimõigustel põhinev kriitika Ida-Euroopas kogu ühiskonna kohta. Seda mõistsid neis riikides nii intellektuaalid kui ka poliitiline võim ise. 1960. aastate alguse liikumised tekitasid Ida-Euroopas tormi spetsialistide seas, kuid spetsialistide entusiasmi ei õnnestunud rakendada praktikas ega teenustesüsteemi tegeliku arengu heaks (Gerevich 1992).

Reforme sai alustada alles aastakümneid hiljem, kui poliitiline surve kadus ja demokratiseerumisest sai Ida-Euroopas poliitilise kultuuri peavool. 1990. aastatel, kui Lääne kogukonnapõhised teenused olid juba kolmandas faasis, heitles Ida-Euroopa ikka veel nõukogudeaegsete suurte institutsioonipõhiste struktuuridega, milles valitses rõhuv ja karistav teenusekultuur. Reforme algatati samasuguste inimõigustel põhinevate lähenemisviisidega ja neid juhtisid tihti kogenud Ameerika või Lääne-Euroopa liikumiste veteranid.

„Vaimse puudega inimeste õiguste rahvusvahelise organisatsiooni Mental Disability Rights International (MDRI) andmed Ida-Euroopa ja Lõuna-Ameerika kohta on olnud märkimisväärselt sarnased. Psüühikahäirete ja vaimupuudega inimeste toetamiseks on loodud suletusel ning eestkostel põhinevad asutused, vähe on kogukonnapõhiseid alternatiive. Tagajärjeks on kogukonnas elamiseks suuteliste inimeste deinstitutionaliseerimine, ühiskonnast eraldamine peaaegu kogu eluks. Sellise ahistava praktika muutmiseks on vaja muuta nii seadusandlust kui ka reformida teenus- ja tugisüsteeme.” (Lapertosa ja Rosenthal 1995).

Reforme toetasid 1990. aastate algusest ka doonor- ja toetusi jagavad organisatsioonid. Üks suurimaid toetusi jagavaid organisatsioone on Ungari-Ameerika päritolu investori ja filantroobi George Sorose avatud ühiskonna fondide võrgustik (*Open Society Foundations, OSF*). Viimase 30 aastaga on OSF panustanud Ida-Euroopa ja endiste Nõukogude Liidu riikide demokraatliku arengu toetamisse ligi 1,3 miljardit USA dollarit. Rahvatervise valdkonnas, sealhulgas patsientide õiguste parandamiseks on fond kulutanud 626 miljonit USA dollarit ning marginaliseeritud gruppide inimõiguste valdkonnas 2,4 miljardit dollarit.¹

¹ Allikas: <http://www.opensocietyfoundations.org/>.

Euroopa Liidul ja teistel rahvusvahelistel organisatsioonidel on samuti olnud oluline roll süsteemi reformide edendamisel selles regioonis. Enne 2004. aastat olid teenusesüsteemi muutmise edendamiseks kättesaadavad soovitusel, juhised, väikesed toetused ja arendusprojektid ning õigus- ja poliitikaabi. Pärast 2004. aastat on enamik Ida-Euroopa riiki liitunud Euroopa Liiduga ja rahvusvahelisel kogukonnal teenusesüsteemile suurem ja otsesem mõju. Alates 2004. aastast on ELi uuteli liikmesriikidel võimalik kasutada ELi struktuurifonde ja viimase kümne aastaga on regiooni jõudnud ka muid ressursse, muu hulgas Euroopa Sotsiaalfondist. Nii võime öelda, et majanduslike ja poliitiliste kaalutluste, demokraatlike muutuste ja rahvusvahelise keskkonna edendamise tulemuseks on olnud parendused vaimse tervise teenuste süsteemis Kesk- ja Ida-Euroopas ning postsovetlikes riikides viimase 25 aasta jooksul.

Sellel põhjal on 25 aastat pärast demokraatlikke muutusi ja 10 aastat pärast ühinemist Euroopa Liiduga muutused teenuste süsteemis olnud kahetsusväärset väikesed.

Gábor Petri ja Ágnes Kozma (2012) kogusid Euroopa riikides informatsiooni vaimse tervise teenuste süsteemi kohta. Nad leidsid, et eranditult kõigis Ida-Euroopa ja regiooni postsovetlikes riikides valitseb peamiselt institutsioonipõhine teenusesüsteem. Võime küsida, miks on traditsiooniline süsteem nii tugev ja vastupidav, et võrreldes Lääne-Euroopa riikidega ei ole Ida-Euroopas 25 aastaga õnnestunud muutusi läbi viia.

Ühes hiljuti avaldatud uuringus analüüsis Martin Dlouhy vaimse tervise poliitika arengut seitsmes Ida-Euroopa riigis: Bulgaarias, Tšehhis, Ungaris, Moldovas, Poolas, Rumeenias ja Slovakkias. Ta leidis, et neis riikides on nüüdisaegne oskusteave vaimsest tervisest küll kättesaadav ning poliitikatöökodumendid ja programmid tasemel on seda ka aktsepteeritud, kuid see ei tähenda veel, et seda ka realselt rakendatakse (Dlouhy 2014).

Tema selgitused viitavad ajaloolisele totalitarismi koormale, mis mõjutab siiani paljusid ühiskondliku ja majandusliku elu valdkondi. Sooviksin siinkohal tuua välja kaks aspekti:

■ Majanduslikud tegurid

Ida-Euroopa riikide majandusnäitajad on ELi keskmisest madalamad. Kuna enamik neist riikidest on liitunud Euroopa Liiduga, on olukord mõnevõrra paranenud, kuid vahe on siiski olemas. Peale selle kulutatakse neis riikides tervishoiuvaldkonna eelarvest vaimsele tervisele vähem. Kui Lääne-Euroopas on vaimse tervise kulutuste mediaan tervishoiuvaldkonna kogukulutuste suhtes 6,3%², siis Ida-Euroopas jääb sama näitaja tavaliselt 2,5–5% vahele. Ida-Euroopa riikides on majandustulemused madalamad ja tervishoiu kogukuludele kulutatakse väiksem osa sisemajanduse kogutoodangust. Samuti kulub vaimse tervise teenustele väiksem osa tervishoiu kogukuludest. Loomulikult on seda teenusesüsteemist näha. Neis riikides ei ole kunagi olnud piisavalt ressursse, et viia läbi struktuursete muutusi (Dlouhy 2014). Minu arvates on oluline rõhutada, et see on topeltkoorem. Olemasoleva ja totalitaarse süsteemi pärandina saadud institutsioonipõhise teenusesüsteemi haldamine võtab uute kogukonnapõhiste teenuste eest ära suure osa ressursse.

Üsna samasugusele järeldusele jõudis ka Euroopa sotsiaalvõrgustik (*European Social Network, ESN*) oma 2013. aasta aruandes selle kohta, kuidas sotsiaalteenused edendavad Euroopas puudega inimeste valikuvabadust ja kontrolli. ESN analüüsis kuue Euroopa riigi (sealhulgas ka kahe Ida-Euroopa riigi – Rumeenia ja Eesti) poliitikat ja seadusandlust. Nõnda kui ülalmainitud uuringus leidis ka ESN, et praegune seadusandlus paneb rohkem rõhku puudega inimeste õigustele. Eesti ratifitseeris ÜRO puudega inimeste õiguste konventsiooni aastal 2012. Kohaliku omavalitsuse korralduse seadus sätestab omavalitsuse vastutuse kogukonna tugiteenuste haldamise ja finantseerimise eest. Suuremad linnad, nagu Tartu või Tallinn on vastavalt rahvusvahelistele ja kohalikele seadustele ja määrustele suutelised pakkuma erinevaid kogukonnapõhiseid teenuseid, kuid maapiirkondades võib leida mitmeid

² Erandiks on Ungari 8%, kuid ka siin riigis on kogukulutused tervisele madalad.

väiksemaid omavalitsusi, kus iseseisev elu ja inimesekeskse lähenemisega kogukonnapõhised teenused on kättesaadavad väga vähestele inimestele (ESN 2013).

2004. aastal ELiga liitunud riikides on ELi struktuurifondide kasutamine andnud finantsvõimekuse vajalike reformide läbiviimiseks. Deinstitutionaliseerimisprojektide korralik läbiviimine on väga oluline teenuste süsteemi tuleviku jaoks uutes liikmesriikides.

■ Ametialane ja sotsiaalne kontekst

Kesk- ja Ida-Euroopa riikide kohalikud eksperdid on oma aruannetes viidanud ebapiisavale koostööle vaimse tervise valdkonna osapoolte vahel (Dlouhy 2014). See on regiooni teine põhiprobleem. Ehkki valitsused allkirjastavad ja ratifitseerivad selle valdkonna olulisemaid rahvusvahelisi dokumente, nagu nt ÜRO puudega inimeste konventsioon, ning eksisteerib teatud poliitiline tahe või soov järgida Euroopa standardeid ja suundumusi, siis tegelikkuses ei eksisteeri erilist üksmeelt spetsialistide ja teiste osapoolte vahel selles osas, mis suunas vaimse tervise valdkonna reformid peaksid liikuma.

Institutsioonidel ja psühhiaatriaiglatel on ikka veel väga tugev positsioon. Nende vastuolulise funktsiooni osas ei eksisteeri omavahelisi kokkuleppeid ja nad haaravad endale suure osa vaimsele tervisele mõeldud eelarvest. Regiooni enamikus riikides eksisteerib traditsiooniline vaimse tervise süsteem kõrvuti kogukonnapõhise hoolekandesüsteemiga, mida haldab väga tihti hoolekandesektor, mis omakorda toetub vabauhendustele ja meditsiinitöötajatele. Nagu mitmetes teisteski eluvaldkondades on teenusekultuuri totalitaarne, rõhuv ja karistav pärand siiani alles ja tugev, samas kui paralleelsest, alternatiivsest sektorist on leida ka väga paljutöotavaid ja edumeelseid näiteid. Võrreldes Lääne-Euroopaga on teenusekasutajate algatused ja eneseesindusorganisatsioonid üsna nõrgad ja tihti ka spetsialistide, valitsuse või ravimitööstuse esindajate mõju all. Raske on tuua välja näiteks mõnda Ida-Euroopa riiki, kus eri osapooltel oleks võrdsed ligipääsuvõimalused poliitika kujundamisele. Teatud pinged ja võistlusaspekt on alati olemas seal, kus osapooled püüavad poliitikakujundajaid mõjutada vastavalt oma huvidele ja kus konsensus on väga nõrk (Bugarszki 2011).

Kui ei ole piisavaid ressursse ning puudub konsensus spetsialistide ja teiste osapoolte vahel, ei ole mingi ime, et Ida-Euroopa riikide valitsused ei ole viimase 25 aasta jooksul soovinud muuta psühhiaatrilise abi süsteemi. Poliitiliste deklaratsioonide ja dokumentide põhjal näib, et regioonis püüeldakse pidevalt reformide poole, kuid tegelikkuses on hoolekandesüsteemis näha vähe tõelisi muutusi. Entusiastlikud vabauhendused ja paralleelsed sotsiaalteenused esindavad kogukonnapõhiseid teenuseid. Nende seast leiab tihti isegi väga loovaid ja edumeelseid teenuseid, kuid nende olemasolu ei saa siiski pidada kõikehõlmavaks teenuste süsteemiks.

ELi struktuurifondide kasutamise võimalus võib viia reforme edasi õiges suunas, kuid ka siin on vastuolulisi kogemusi. Avatud ühiskonna fondide Vaimse Tervise Algatus on kogunud andmeid struktuurifondide kasutamise kohta seoses puudega ja vaimse tervise probleemidega inimestele pakutavatest teenustest Kesk- ja Ida-Euroopas. 2010. aastal avaldasid nad põhjaliku raporti, millel oli väga paljuütleval pealkiri: „*Wasted Time, Wasted Money, Wasted Lives ... A Wasted Opportunity?*” („Raisatud aeg, raisatud raha, raisatud elu ... raisatud võimalused?”). Raporti sissejuhatus võtab kokku nende regioonis kogetu:

„Viimase 15 aasta jooksul on Avatud Ühiskonna Vaimse Tervise Algatus (Mental Health Initiative, MHI) investeerinud puudega inimeste institutionaliseerimise kogukonnapõhiste alternatiivide arendamisse terves Kesk- ja Ida-Euroopas. Arendustöö, mida oleme selles valdkonnas teinud, on aidanud suuresti esitada väljakutset status quo'le, mis tõrjub puudega inimesi ühiskonnast. Kuid vaatamata MHI arvestatavale tehnilisele toele ja investeringutele üleminekuperioodil ei ole ühegi Kesk- ja Ida-Euroopa riigi valitsus astunud tõsiselt samme suuremate muutuste tegemiseks riigipoolsetes investeringutes erinevate kogukonnapõhiste

teenuste jaoks, mis võimaldaksid kõigil puudega inimestel elada oma kogukonnas” (Parker 2010).

Raport põhineb peamiselt Rumeenia, Slovakkia ja Ungari näidetest ning selle autorid hoitavad Euroopa poliitikakujundajaid ELi struktuurifondide väärkasutuse eest pühendumise ja läbipaistvuse puudumise tõttu, mis võib tuua uue institutsionaliseerimise laine. Deinstitutionaliseerimise katte all on ehitatud mitmeid uusi institutsioone; tegelike tegude asemel kasutatakse statistilisi ja bürokraatlikke trikke; renoveeritakse ja ajakohastatakse olemasolevaid struktuure. Paljude riikide valitsused on küll valmis viima voodikohti suurtest hoolekandeesutustest üle kogukondadesse, kuid uued teenused kujutavad endast pigem gruppidega koos asetsevaid grupikodusid, mis on ehitatud täpselt üksteise kõrvale, või siis luuakse 25–50 voodikohaga majutuskeskusi. Need on lahendused, mis taastavad institutsionaalse õhkkonna, ja nii ei ole tehtud muud, kui et samad vanad teenused on lihtsalt viidud geograafiliselt uude asukohta, tihti isegi vaid mõne tänava kaugusele vanadest, suurtest institutsioonidest (Parker 2010).

Uus raamistik, uued perspektiivid

Mõistes viimase 10 aasta ELi poliitika raskusi ja ebaõnnestumisi, on Euroopa Komisjon otsustanud kehtestada karmimad reeglid struktuurifondide kasutamiseks selles valdkonnas eelarveperioodiks 2014–20. Loodi erinevatest rahvusvahelistest organisatsioonidest, ekspertidest ja sidusgruppidest koosnev Euroopa ekspertgrupp, kes avaldas 2012. aastal põhjalikud juhtnõõrid ja töövahendid, millega toetatakse „uutes liikmesriikides deinstitutionaliseerimise poliitika kujundamist ja rakendamist”.

„Juhis ja töövahendid annavad praktilist nõu, kuidas saavutada kestlik üleminek institutsionaalselt hoolekandelt pere- ja kogukonnapõhisele alternatiividele inimeste jaoks, kes praegu elavad institutsioonides või ka kogukonnas, kuid ilma piisava toeta” (EEG 2012).

Kuna Euroopa Liidus on sotsiaalpoliitika ja -hoolekande kujundamine liikmesriikide õigus, ei saa Euroopa Komisjon otseselt mõjutada teenustestruktuuri tulevikku eri riikides. Teisalt, nagu näidatud ülal, ei ole Kesk- ja Ida-Euroopa riikidel piisavaid majanduslikke ressursse reformide üleminekukulude rahastamiseks ja nad kõik toetuvad ELi struktuurifondidele. Euroopa Komisjonil on nende ressursside kasutamisel suurem vastutus tagada, et Euroopa maksumaksjate raha kasutatakse vastavalt Euroopa ja ÜRO eeskirjadele, mille on allkirjastanud ja ratifitseerinud kõigi Kesk- ja Ida-Euroopa riikide valitsused ning EL ise. Õiguslikus mõttes ei ole probleemiks see, et Euroopa Komisjonil on õigus kontrollida ELi allikatest rahastatud kulutusi, vaid küsimus on selles, kas Brüssel on võimeline toime tulema uutes liikmesriikides valitseva vastuseisu ja konsensuse puudumisega.

Vaadates viimase 25 aasta tendentse, ei ole ma optimistlik uute liikmesriikide spontaanse, iseenesliku, seestpoolt tuleva arengu suhtes. Ilma selgete, Euroopa asutuste rangelt kontrollitavate tingimusteta kasutatakse struktuurifondide ressursse edaspidigi vastuoluliselt ja tundub, et sellesse lõksu ei soovi Euroopa Komisjon järgmisel eelarveperioodil sattuda. Euroopa Nõukogu ja Euroopa Parlament võtsid 2013. aasta detsembris vastu ELi ühtekuuluvuspoliitika-investeeringute uue määruse, milles mainitakse ka ülemineku toetamist institutsionaalselt hoolekandelt kogukonnapõhisele hoolekandele. See väljendab tugevat taht mitte lasta ELi fonde kasutada institutsionaliseerimise põlistamiseks, vaid arendada nende abil kogukonnapõhiseid alternatiive. Euroopa Komisjoni 7. jaanuaril 2014. aastal vastu võetud Euroopa struktuuri- ja investeerimisfondidega seotud Euroopa partnerluse käitumisjuhend saadab liikmesriikidele samuti tugeva signaali sellest, et kõik ELi fondidele toetuvad tulevased arenguplaanid tuleb planeerida ja rakendada tihedas koostöös kodanikuühiskonna ja teiste osapooltega.

Me võime eeldada tugevamat raamistikku ja rangemat järelevalvet, mis võib küll kõlada karmilt, kuid samas on ELi struktuurifondid meie ainus võimalus vabaneda totalitaarse süsteemi viimastest elementidest, institutsioonipõhisest, rõhuvast psüühikahäiretega ja puudega inimeste hoolekandesüsteemist. Me ei saa lasta veel 25 aastat raisku minna. Ligipääs ELi struktuurifondidele on ainulaadne võimalus vajalike reformide läbiviimiseks vaimse tervise süsteemis ja puudega inimeste hoolekandes.

Tõlkinud Inga Mölder

Viidatud allikad

- Anthony, W.A., Liberman R.P.** (1986). The practice of psychiatric rehabilitation: historical, conceptual, and research base. *Schizophrenia Bulletin*, 12, (4), 542–559. Center for Psychiatric Rehabilitation, 1986.
- Barton, R.** (1999). Psychosocial Rehabilitation Services in Community Support Systems: A review of Outcomes and Policy Recommendations. *Psychiatric Services* VOL 50.No. 4 525–535.
- Bugarszki, Zs.** (2011). Intézménytelenítés Magyarországon a mentálisproblémákkezelés területén. *ESÉLY* 2011/2 55–85.
- Dlouhy, M.** (2014). Mental Health Policy in Eastern Europe: a comparative analysis of seven mental health systems. *BMC Mental Health Research* 2014, 14,42.
- European Expert Group on the Transition from Institutional to Community-based Care** (2012). Common European Guidelines on the Transition from Institutional to Community-based Care. Brussels, Belgium.
- European Social Network** (2013). Independent living: making choice and control a reality. European Social Network. Brighton. October 2013.
- Gerevich, J.** (1992). A hazaantipszichiátria „belülről”. *Magyar Tudomány*, 1992/1
- Lapertosa, M.; Rosenthal, E.** (1995). MDRI: Pioneering Strategies for International Enforcement of Mental Disability Rights. The Human Rights Brief. *Washington College of Law, American University* Volume 3, No 1, Fall 1995.
- Kozma, Á., Petri, G.,** (2012). Mapping Exclusion. Institutional and community-based services in the mental health field in Europe. Mental Health Europe. Brussels.
- Nelson, G., Lord, J. and Ochocka, J.** (2001). Shifting the paradigm in Community Mental Health: Towards Empowerment and Community. Toronto: University of Toronto Press.
- Parker, C.** (2012). Wasted Time, Wasted Money, Wasted lives... A Wasted opportunity? European Coalition for Community Living. Focus Report March 2010.
- Slade, M.** (2009). Personal recovery and mental illness: a guide for mental health professionals. Cambridge University Press, New York.

KOMMENTAAR

Mare Naaber

Erihoolekandeteenuste Pakkujate Liidu juhatuse esimees

Kogukonnapõhine hoolekanne ja deinstitutionaliseerimine on Lääne-Euroopas heakskiidetud ning oma tulemuslikkust tõestanud suund nii psüühilise erivajadusega täisealiste, laste kui ka eakate hoolekandes. Eesti on teinud samas suunas samme laste ja psüühilise erivajadusega täiskasvanute hoolekandes, eakate hoolekannet need muudatused seni riiklikul tasemel ei ole puudutanud. Muudatused kõigis kolmes hoolekande valdkonnas on hädavajalikud. Seda näitab ainuüksi fakt, et 2007. aasta seisuga elas Eestis institutsioonides 100 000 inimese kohta 539 inimest, mis seab Eesti 28 Euroopa riigi hulgas esimesele kohale¹.

¹ **Mansell, J., Knapp, M., Beadle-Brown, J., Beecham, J.** (2007). **Deinstitutionalisation and community living – outcomes and costs: report of a European Study. Volume 2: Main Report.** Canterbury: Tizard Centre, University of Kent.

Ehkki täisealiste vaimse tervise riigipoolne hoolekanne on meil korraldatud nii erihooldekande kui ka rehabilitatsiooniga, on inimeste hooldusasutusest väljaviimisega seotud muudatused toimunud just erihoolekandes.

Psüühikahäirega inimestel on õigus riigi väljatöötatud ja rahastatavatele teenustele. Neid on praegu kokku kaheksa (igapäevaelu ja töötamise toetamine, toetatud elamine, kogukonnas elamine, ööpäevane hooldus, ööpäevane hooldus liitpuudega, ebastabiilse remissiooniga ja kohtumääruse alusel teenusele suunatud inimestele)².

Nimetatud teenused (ehkki osaliselt teiste nimedega) loodi ja viidi õigusaktidesse 2002. aastal. Eesmärk oli pakkuda seni hooldekodudes elavatele psüühilise erivajadusega inimestele vajaduspõhisemat ja individuaalsemat teenust. Kuni nimetatud muudatuseni osutati kõikidele hooldekodudes elavatele inimestele ühesugust ööpäevaringset teenust. Pärast uute teenuste kasutusele võtmist hinnati hooldekodudes elavate inimeste teenusevajadust lähtuvalt uutest teenustest ning hakati nende seast osutama sobilikku teenust. Riiklikul tasemel oli selline muudatus esimene suur samm vajaduspõhiste teenuste osutamisel ning see aitas kaasa kogukonnapõhiste teenuste arendamisele. Muudatuse mõjud olid aga pigem väikesed, sest ehkki hooldekodudes elavatele inimestele osutati erinevaid teenuseid, jäädi neid enamasti osutama sealsamas – asulatest eemal asuvate hooldekodude lähedal. Seetõttu jäid ka need psüühilise erivajadusega inimesed, kes vajadis juhendamist ja tuge vaid mõned tunnid nädalas või kuus, seotuks pigem hooldekoduga, kui et löid uusi võimalusi, suhteid ning väljavaateid laiemas kogukonnas.

Teine suurem muudatus sai alguse võimalusest kasutada Euroopa Liidu struktuuri- toetusi deinstitutionaliseerimiseks. Eesmärk oli luua hooldekodudes elavale 550 inimesele võimalused tarbida teenuseid (sh nii hoolekande- kui ka avalikke teenuseid) kogukonnas. Struktuuri- toetuste abiga suleti aastatel 2012–2013 riigile kuulunud AS Hoolekandeteenuste hallatud viis mõisahoonetes asuvat hooldekodu ning avati 550 uut kohta peremajades. Muudatuse tulemusel loodi 550le psüühilise erivajadusega inimesele kvaliteetsem ning inimväärsem elukeskkond asulate lähedal. Seeläbi suurenesid võimalused kogukonnas asuvate teenuste kasutamiseks. Muudatusega ei ole aga kahjuks kaasnenud kogukonnaga liitumist sel määral, mis võimaldaks psüühilise erivajadusega inimestel olla võimalikult iseseisev ning kasutada hoolekande- ja avalikke teenuseid kogukonnas. Just see on aga eesmärk ning selleni jõudmine eeldab riigi algatust viia ellu psüühilise erivajadusega inimeste hoolekandes põhimõttelised muudatused ja teenusepakkujate soovi ning valmisolekut osutada uut alustel väljatöötatud teenuseid.

Muudatuste elluviimine eeldab esmalt, et on olemas nii riigi, kohalike omavalitsuste, hoolekande- ja tervishoiuteenuse osutajate ühine tahe ja võetud on vastutus luua hoolekandesüsteem, millest räägivad psüühilise erivajadusega inimesed ja nende esindusorganisatsioon. Räägitakse hoolekandest, mille keskmes on kogukonnapõhiste teenuste osutamine ning kogukonnas elamine. Praktiliselt tähendab selliste põhimõtteliste muudatuste elluviimine lähtumist psüühilise erivajadusega inimeste eluteekonnast, mistõttu ei saa muutusi viia ellu ainuüksi erihoolekandesüsteemi muutes, vaid muudatused on vajalikud rehabilitatsiooni-, meditsiini- ja haridussüsteemis, töö- ja eluasemevaldkonnas, eestkoste seadmisel ja ülesannetes ning riigi ja kohaliku omavalitsuse vastutusalas.

Erihoolekandeteenuste Pakkujate Liidul on hea meel, et sotsiaalministeeriumi koostatud erihooldekande arengukava aastateks 2014–2020 hõlmab kogu nimetatud teematikat. Nüüd on vaja planeeritu kõigi huvigruppide abiga ellu viia.

² Sotsiaalhoolekandeseadus (1995). *Riigi Teataja* I, 21, 323.

Kohus hindas riigi tegevust erihoolekandeteenuse osutamisel

Meeli Tuubel

Valga linnavalitsuse sotsiaalabiameti juhataja

Järjekorrad erihooldekodusse on aastaid muret tekitanud nii erihooldust vajavate inimeste lähedastele kui ka omavalitsustele, kes sobiva teenuse puudumisel püüavad lahendusi leida. Erihoolekandeteenuste korraldamine ja rahastamine on sotsiaalhoolekande seadusega määratud riigi ülesandeks.

Sajad 3–4 aastat kohta ootavad erihooldust vajavad inimesed on nendele mittesobival teenusel eakate hooldekodus, oma perekonnaliikmete juures või ei saa üldse teenust. Olukorrale lahendusi otsides soovitatakse omavalitsusel teenusekoha eest tasuda kohalikust eelarvest, pidades enesestmõistetavaks, et kui riigil raha ei jätku, siis vallal või linnal peab leiduma raha, et täita ka neid ülesandeid, mis ei ole nende kohustus. Viidatud on ka omavalitsuse kui eestkostja kohustusele rahastada teenuseid. Erihoolekandeteenust vajavate inimeste järjekorra pidamine on määratletud sotsiaalhoolekande seadusega, kuid pole täpsustatud, kui pikk võib järjekord olla, kas kolm kuud või kolm aastat.

Valga linnavalitsus pöördus kohtusse

Et saada selgeks kohustuste jagunemine riigi ja kohaliku omavalitsuse vahel ning defineerida, milline oleks kohase pikkusega järjekord, ennekõike aga lahendada konkreetse erihooldust vajava inimese elukorralduse probleem, pöördus Valga linnavalitsus kohtusse. Tallinna Halduskohtusse jõudis Valga linna eestkostel oleva inimese nimel kaebus

Sotsiaalkindlustusametilt kahju hüvitamise ja toimingu sooritamiseks kohustamise nõudes.

Eestkostjapoolne rahastamise kohustus sai selguse juba kaebuse menetlusse võtmise määruses. Kohus oli seisukohal, et perekonnaseadus ei kohusta eestkostjat kasutama oma raha eestkostetava huvides.

Esimese astme kohtuotsusega rahuldati Valga linnavalitsuse eestkostetava kaebus. Eesti Vabariigilt mõisteti Sotsiaalkindlustusameti kaudu välja eestkostetavale tekitatud rahaline kahju 5700 eurot ja kohustati Sotsiaalkindlustusametit suunama isik riigieelarvelisele ööpäevaringsele erihooldusteenusele kolme kuu jooksul alates kohtuotsuse jõustumisest.

Kohtu põhjendused ja hinnang

Kuigi kohtuotsus käsitles kahju ja vastutuse erinevaid aspekte, toon siinkohal välja kohtu põhjendused erihoolekandeteenuse osutamise kohustuse ja selle järjekordade kohta.

Sotsiaalhoolekande seaduses reguleeritud järjekorra pidamise pikkust erihoolekandeteenustele tuleb sisustada mõiste kaudu „mõistlik aeg”, mida määratlemata õigusmõistena tuleb täpsustada iga juhtumi eripära silmas pidades. Antud juhtumil on tegemist puudega inimesega, kellele on toimetulekuks eluliselt vajalik ööpäevaringne erihooldusteenus hoolekandeesutuses. Sel puhul ei saa pidada mõistlikuks selles juhtumis prognoositud ooteajaks kuut aastat. Kohus nõustus kaebaja hinnanguga, et eri-

hoolekandeteenuse saamise mõistlik aeg on kolm kuud.

Kohus andis hinnangu riigi tegevusele erihoolekandeteenuse järjekordade tekkimises. „Riigile peab umbkaudu olema teada igal aastal järjekorda lisanduvate isikute arv, millele vastavalt tuleb teha ka plaan nende isikute paigutamiseks erihoolekandeaustus-tesse ja vastava rahasumma planeerimine riigieelarvesse. Et järjekorra pikkuseks võib praeguste prognooside kohaselt olla umbkaudu kuus aastat, näitab, et riik on lasknud sellel järjekorral aasta-aastalt kasvada. Kohus ei saa sekkuda poliitikasse ega heita riigile ette valikuid riigieelarveliste vahendite jaotamisel, kuid kohus saab tuvastada riigi tegevusetuse õigusvastasuse, kui see on olnud vastuolus seadusega ning sellisena riivanud oluliselt isiku subjektiivseid õigusi. Kui riik on võtnud kohustuse ja selle seaduse tasandil kirja pannud, siis peab riik seda kohustust täitma mõistliku aja jooksul. Nii leiab kohus, et mõistlik oleks eeldada, et ööpäevaringset erihooldusteenust saama õigustatud isik suunatakse teenuse saamisele kolme kuu möödudes vastavasisulise otsuse langetamisest.”

Rahapuudus ei õigusta seaduse mittetäitmist

Kohus kinnitas üle ka varasemates kohtulahendites viidatud seisukoha: seadusest tuleneva kohustuse täitmata jätmisel, eriti kui see puudutab isikute põhiõigusi, ei saa õigustuseks olla rahapuudus. „Kui isik vastab SHSis (*sotsiaalhoolekandeseaduses* – toim) sätestatud kriteeriumitele erihoolekandeteenuse saamiseks ning Sotsiaalkindlustusamet on seda kinnitanud haldusaktiga, siis tuleneb kohtu hinnangul sellest isikule subjektiivne õigus lubatud teenuse saamist nõuda mõistliku aja jooksul. Asjaolu, et SHS § 11¹⁷ lg 1 seob erihoolekandeteenusele suunamise riigieelarves rahaliste vahendite olemasoluga, ei tähenda, et riik võiks teenuse osutamata jätta. SHS § 11¹⁷ lg 1 ja § 11⁵⁰ lg 1 ei ole deklaratiivse iseloomuga sätted, vaid nendest normidest on igal konkreetsel isikul, kes vastab normis esitatud nõuetele, õigus nõuda, et riik võimaldaks tal mõistliku aja jooksul teenust saada.”

Kuidas aga tagada, et inimese põhiõiguste realiseerumine, sealhulgas sotsiaalteenuse saamine, oleks õigeaegne ja kohane, ei saa kohus anda soovitusi, küll aga märgib riigi kohustust planeerida rahalised vahendid seadusest tulenevate kohustuste täitmiseks või kohandada võetud kohustusi rahalistele võimalustele vastavaks.

„Kõnealustest normidest tuleneb riigile kohustus pidada hoolekandeaustus-kohtade vajadust arvestades ülal piisaval arvul hoolekandeaustusi. Riik peab eelarves hoolekandeaustus-kohtade majandamisel ja finantseerimisel arvestama oma haldusterritooriumil elavate ja potentsiaalselt erihoolekandeteenust vajavate isikute arvuga. On ilmne, et kõiki mingil hetkel erihoolekandeteenust vajavaid isikuid ei saa suunata teenuse saamisele kohe ning seega on ilmne, et väga täpselt ei ole riigil võimalik prognoosida, kui palju hoolekandeaustus-kohti mingil ajal vaja on, ent üldjoontes peavad riigis vastavat teenust vajavate isikute arvud ja statistilised arengud olema riigile teada. Ööpäevaringset erihooldusteenust vajavate isikute järjekord ei ole tekkinud üleöö. Asjaoluga, et riik pole piisavalt täpselt osanud prognoosida teenust vajavate isikute arvu või on poliitilistel või majanduslikel põhjustel otsustanud riigieelarvelised valikud teha teenust vajavate isikute kahjuks, ei saa õigustada isikule, kellel on seadusest tulenev õigus erihooldusteenust saada, selle mittevõimaldamist mõistliku aja jooksul. Mis puudutab riigi eelarvepoliitikat ja kohtu voli sellesse mitte sekkuda, siis tuleb märkida, et riigi enesekorraldusõigus ei ole absoluutne, olles allutatud põhiseadusele, ning põhiseadusest ja seadustest tulenevad kohustused, millele vastavad isikute õigused teatud sooritusi riigilt nõuda, tuleb riigil igal juhul täita, otsustades seadustes ja alamaktides ise, kuidas täpselt ta seda teeb. Põhiseaduse §-st 28, SHS § 11¹⁷ lg-st 1 ega § 11⁵⁰ lg-st 1 ei tulene Sotsiaalkindlustusametile diskretsioonivolitust otsustada, et mõni riigis elav erihooldusteenust saama õigustatud isik saab võimaluse seda teenust kasutada mõistliku aja jooksul, mõni 6 aasta pärast ja mõni ei saagi seda võimalust üldse kasutada oma tervisliku seisundi tõttu, kuna järjekord temani ei jõuagi.”

Riik peab osutama erihooldusteenust

„Juhul kui riigis erihooldusteenust saama õigustatud isikute koosseis ja arv on riigile ilmselgelt ülejõu käiv, peab riik muutma või kohandama sotsiaalpoliitikat ja õigusnorme nii, et riik täidaks seadusi. Ööpäevaringse erihooldusteenuse osutamise ainsaks võimaluseks ei ole riigi olemasolevate eelarvevahendite arvelt uute hooldusasutuste ehitamine. SHS § 11¹⁵ kohaselt võib erihooldekandeteenuseid, mida täielikult või osaliselt rahastatakse riigi- või kohaliku omavalitsuse eelarvest, osutada füüsilisest isikust ettevõt-

oma rahalisi vahendeid erihooldusteenuse peale kulutama. Seetõttu on kohus seisukohal, et tõendatud on varalise kahju tekkimine kaebuse esitajal, selle nõude suurus summas 5730 eurot ning ka asjaolu, et kahju on tekkinud põhjuslikus seoses riigi õigusvastase tegevusetusega.”

Kohus tõi esile kahjunõude vääramatuse: „Jättes ebamõistlikult pika tähtaja jooksul täitmata põhiseaduse §-st 28 tuleneva kohustuse, ei saanud riik kuidagi eeldada, et sellise tegevusetuse tulemus ei kahjusta kedagi. /---/ Kohtu arvates oleks riigil olnud võimalik kahju tekitamist vältida oma

Riigile peab umbkaudu olema teada igal aastal järjekorda lisanduvate isikute arv, millele vastavalt tuleb teha ka plaan nende isikute paigutamiseks erihooldekandeesutustesse ja planeerida vastav summa riigieelarvesse.

ja, juriidiline isik, kohalik omavalitsus ja riik täidesaatva riigivõimu asutuste kaudu, kui isik või asutus vastab käesoleva seadusega kehtestatud nõuetele ning tal on tegevusluba vastava teenuse osutamiseks. Ööpäevaringse erihooldusteenuse osutamine ning vajalikul arvul hooldusasutuste ülalpidamine või vastava teenuse sisseostmine on riigi ülesanne ning see, kuidas ta selle seadusega sätestatud piires lahendab, on tema otsustada. See ei tähenda, et küsimuse võiks lahendamata jätta või seadusest tulenevat kohustust mitte täita.”

Eesti Vabariigilt Sotsiaalkindlustusameti kaudu nõutava kahju suurust pidas kohus mõistlikuks, sest selle arvestuse aluseks oli summa, mille oleks riik pidanud katma erihooldekandekandvat isiku eest. Antud juhtumil pidi selle kandma eestkostetav ise, kes seetõttu pidi maha müüma oma vara ja lõpuks oli ikkagi võlgu hoolekandeesutusele. „Kahju hüvitamise eesmärk on kahjustatud isiku asetamine olukorda, mis oleks võimalikult lähedane olukorrale, milles ta oleks olnud, kui kahju hüvitamise kohustuse aluseks olevat asjaolu ei oleks esinenud. Kui vastustaja oleks korrektset täitnud talle seadusega sätestatud kohustusi, poleks kaebaja pidanud

kohustuste täitmisel vajalikku hoolsust täielikult järgides. Ehk teisisõnu on riik olnud hooletu, sallides ebamõistlikult pika aja jooksul kaebaja põhiseaduse §-s 28 sätestatud põhiõiguse rikkumist. Kuidas hoolikas riik eelarveliste vahendite nappuse korral siiski õiguspäraselt käituda saaks, on kohus analüüsinud eespool.”

Ringkonnakohus nõustus esimese astme kohtu lahendiga, rõhutades veel kord erihooldekandeteenuse järjekorra mõistlikku pikkust, pidades selleks kolme kuud ning pidas kahjunõuet ja selle suurust põhjendatuks. Riigikohtu halduskolleegium ei võtnud Sotsiaalkindlustusameti kassatsioonkaebust menetlusse, seega on esimese astme lahend ja selle põhjendused jõus 2014. aasta jaanuarist.

Laiemad järeldused kohtuasja pinnalt

Nii nagu muudes avaliku halduse korraldamise küsimustes, tõuseb ka sellest juhtumist esile riigi ja kohaliku omavalitsuse ülesannete selge jaotamise ja kohase rahastamise vajadus, et kumbki pool saaks talle pandud ülesandeid efektiivselt täita ja ennetada hilisemate probleemide kuhjumist ning nende

veel kallimat lahendamist. Ülesannete puhul, mille korraldamise kohustus lasub riigil, ei saa nende täitmata jätmisel pidada neid omavalitsuse kohustuseks. Loomulikult võtab omavalitsus enda hoole alla hättasattunud inimese, kuid kui vastav sotsiaalteenus pole omavalitsuse korraldada, siis saab abi vajav inimene talle ebasobivat teenust, millel on oma tagajärjed. Samal ajal kannatavad omavalitsuse kohustused sotsiaalhoolekandes,

kui ollakse sunnitud raha panema mujale, mitte enda ülesannetesse. Haldussuutmatuks peetakse meil alati ja kõiges valla- ja linnavalitsusi. Hoolekande korraldamises ei luba aga ükski vald või linn endale pidada järjekordi näiteks hooldekodusse, sellal kui riik peab aastatepikkusi järjekordi. Kuidas aga jõuda kolme aasta pikkusest erihoolekandeteenuse järjekorrast kolmekuuseni, on riigile tõsine väljakutse.

KOMMENTAAR

Margit Laurson

Sotsiaalkindlustusameti erihoolekandeteenuste nõunik

Erihoolekandeteenuste kättesaadavuse tagamiseks on käesoleval aastal oluliselt suurendatud erihoolekandeteenuste rahastamist riigieelarvest, mistõttu on lühenenud teenuste järjekorrad ning suurenenud teenuseosutajatele isiku eest makstav pearaha.

Järjekordadest kõneldes peab välja tooma, et enamik teenusele soovijaid ootab kohta kindla teenuseosutaja juurde või talle sobivat aega teenusele minemiseks. Seetõttu on samal ajal järjekorras inimesed, kes on teenuse saamise ootel oma vabal soovil, ja need, kes vajavad teenust kohe ning on nõus kohe teenusele minema. Viimased on selges vähemuses.

Näiteks on meil praegu vabu kohti ööpäevaringsele teenusele liitpuudega isikule Harjumaal, Ida-Virumaal ja Valgamaal, mõned vabad kohad ööpäevaringsele erihooldusteenusele Harjumaal.

Sotsiaalkindlustusameti kaudu rahastatakse riigieelarvest 1. mai 2014 seisuga 5868 erihoolekandeteenuse kohta, sellest 3137 on toetavad teenused, sh kogukonnas elamise teenus, ja 2731 ööpäevaringse erihooldusteenuse kohta erinevatele sihtgruppidele.

Bärbel Vapper

sotsiaalministeeriumi hoolekande osakonna peaspetsialist

Artiklis viidatud probleemidest on sotsiaalministeerium teadlik ning kavandab suuremaid ümberkorraldusi erihoolekande valdkonna arendamisel. Planeerime erihoolekandejärjekordade pidamise aluste ning kriteeriumite ümbervaatomist ja viimist määruse tasandile (muudatus hakkab kehtima 1. jaanuarist 2015). See muudatus võimaldab Sotsiaalkindlustusametil senisest paindlikumat järjekorra pidamist. Praegu peetakse järjekordi vastavalt isiku esitatud avaldusele ning järjekorras on ka need inimesed, kes teenusele minna ei soovigi või ei soovi seda teha lähiajal. Pole ka reegleid, kuidas neid järjekorrast välja arvata või lisada eraldi ootenimekirja. Seetõttu on järjekorrad kunstlikult pikad. Probleem on pigem teenusekohtade puudus kogu Eestis. Erihoolekande eelarvesse on 2013. ja 2014. aastal lisandunud raha, et vähendada järjekordi, suurendada teenuste pearaha ja omaosaluse maksumust. Eelarve suurendamist oleme kavandanud ka järgmisel aastal, et tagada inimeste võimalikult kiire jõudmine vajadustele vastavale teenusele. Kättesaadav, kvaliteetne ja tulemuslik erihoolekandeteenus, mis toetaks inimeste vajadusi, on eesmärk, mille suunas oleme planeerinud oma lähiaastate tegevused.

On aeg vaadata laste heaolu laiemalt

Andra Reinomägi

Õiguskantsleri Kantselei laste õiguste osakond

Hede Sinisaar

sotsiaalministeeriumi sotsiaalpoliitika info ja analüüsi osakond

Jaanuaris esitleti Õiguskantsleri Kantseleis Statistikaameti värsket kogumikku „Laste heaolu”¹, mille juurde kuulub ka e-väljaanne „Lapse heaolu mõõtmise käsitus”². Nii kogumiku kui e-väljaande eesmärk on käsitleda laste olukorda laiemalt, arvestades nende elu ja olukorda mõjutavaid tegureid, kirjeldada laste võimalusi ja vajadusi ning tuua välja vajakajäämised nii nende heaolus kui selle kirjeldamise aluseks olevates andmetes.

Lapsed peavoolustatistikas nähtavaks

Harilikult on laste heaolu iseloomustatud objektiivsete makrotasandi näitajate kaudu, nagu sissetulek, suremuskordajad, tervis. Samuti on olnud tavaks kirjeldada laste heaolu leibkonna-näitajate kaudu: vaatlusühikuks on olnud leibkond (nt ühe või kahe lapsega leibkonnad, ühe vanemaga leibkonnad jne), kuid lastest lähtuvaid käsitusi on vähe. Tänapäevased heaolukäsitlused n-õ peavoolustatistikas aga rõhutavad just laste kohta käivate näitajate esitamist, mis hõlmaksid nii lapsekeskseid (laps kui vaatlusühik) kui ka lapsest lähtuvaid näitajaid (laps ise kui info algallikas). E-väljaanne „Lapse heaolu käsitus” rõhutabki mõlemat tüüpi näitajate tähtsust, nentides samas, et paraku on Eesti lastelt endilt pärinevas infos suured lüngad – meil puudub mitmes valdkonnas ülevaade, mida lapsed ise oma olukorrast arvavad.

Heaolu on laialt kasutatav mõiste. Sellel on palju käsitusi ja selle kirjeldamisel kasutatakse erisuguseid näitajaid. Ben-Arieh jt (2001) on rõhutanud, et lapse heaolu mõõtvad näitajad peavad haarama lapse kõikvõimalikke tegevusvälju, olema mitmemõõtmelised ja kaasama eri vanuses lapsi. Seega eeldab heaolu kirjeldamine võimalikult mitmekülgset laste olukorra ja võimaluste iseloomustamist, erinevate valdkondade, keskkondade ja tegevusväljade samaaegset arvestamist ja vastavate statistiliste näitajate regulaarset avaldamist. Lastega seotud andmete avaldamise olulisust on rõhutanud ÜRO Lapse Õiguste Komitee (2003) ja Euroopa Komisjon (2008). Mõlemad on tähtsustanud vaesuse esiletoomise kõrval laste heaolu laiemat hindamise vajalikkust, soovitanud arendada lastespetsiifilisi näitajaid ja lisada uuringutesse laste endi hinnangud ja kogemused. Praegu kasutatavad heaoluindikaatorid on paraku sageli kitsad ja valikulised ning põhinevad üksteisega võrreldamatutel standardlõigetel ega hõlma enamasti laste hinnanguid. Statistikaameti „Lapse heaolu mõõtmise käsitus” püüab neid lünki täita ja pakub välja mudeli ning esmase loendi mõõdikute, mida Eestis võiks laste heaolu mõõtmisel kasutada, arvestades praegusel ajal tunnustatud ja lapse õiguste põhimõtetest lähtuvaid argumente ja kaasaegseid lapsepõlvesotsioloogilisi käsitusi. Mudeli puhul on arvestatud nii riigisisest kui rahvusvahelist praktikat ja kasutatavaid mõõdikuid. Ühest küljest on väljapakutud käsitluse eesmärgiks kasutatavaid mõõdikuid paremini struktureerida, teisalt aga luua ühtsetel alustel kirjeldatud mõõdikute komplekt, mis teema spetsiifilisust arvestades võib vajada lisanäitajaid. Viimased kirjeldavad detailsemalt konkreetset valdkonda. Spetsiifilisus tuleb sellest teemast, mille raames lapse heaolu käsitletakse. Mõõdikute raamistik jääb üldiseks ega hõlma kõikvõimalikke näitajaid, mida võib vaja minna. Väljapakutud mõõdikute loetelu koondab viit heaolu dimensiooni – füüsilist, majanduslikku, psühholoogilist ja emot-

¹ <http://www.stat.ee/65395>

² <http://www.stat.ee/dokumendid/75444>

sionaalset, sotsiaalset ning kognitiivset ja hariduslikku heaolu. Esitatud on nii lapsekesksed kui ka lapsest lähtuvad, samuti mõned vanemakesksed näitajad. Autorid (Reinomägi jt 2014) rõhutavad väljapakutud mudeli puhul vajadust seda regulaarselt üle vaadata ja täiendada, ning seda on oma töös lubanud arvestada ka Statistikaamet, võttes väljapakutud mõõdikute kirjeldamise ja avaldamise oma 2014. aasta tegevuste hulka.

Lapse õigused heaolu lähtealusena

Lapse heaolu on otseselt seotud lapse õigustega. ÜRO lapse õiguste konventsiooni võib pidada lapse heaolu raamistikuks, millega riigid on võtnud endale kohustuse kaitsta ja edendada lapse õiguste põhimõtteid ning parandada laste olukorda. Kogumik „Laste heaolu” annab ülevaate Eesti laste olukorrast ja võimalustest, kirjeldades lapsi ning nende kasvu- ja arengutingimusi mitmesugustes keskkondades ja sidudes need lapse õigustega. Kogumikus kirjeldatakse keskkondi ja tingimusi, milles lapsed elavad, iseloomustatakse nende ajakasutust, tervise ja turvalisuse olukorda, kaasatust ja osalemise võimalusi. Samuti käsitletakse laste võimalusi hariduses ja noorsootöös ning kirjeldatakse laste ja lastega perede toetamise võimalusi. Kogumiku valmimisele aitasid kaasa mitme asutuse eksperdid, mistõttu saab kogumikku pidada heaks läbilõikeliseks ülevaateks laste praegusest olukorrast. Alljärgnevalt valik mõnede teemadega seotud probleemidest laste elus.

Laste kasvukeskkond ja erinevad võimalused

Statistikaameti andmetel elab Eestis 237 000 last, kes moodustavad koguelanikkonnast pea viiendiku. Kogumikust „Laste heaolu” selgub, et 2011. a rahvaloenduse andmetel on kolmandik Eesti lastest üksiklapsed, ülejäänud kasvavad koos õdede-vendadega. Viiendik lastest kasvab ühe vanemaga ühepereleibkonnas, enamasti on laste kasvatajaks sellisel juhul ema. Mida vanemad on lapsed, seda suurem on tõenäosus, et nad elavad ühe vanemaga või kärgperes koos vanema ja kasuvanemaga. Nii nagu laste üldarvgi, on vähenenud ka lastega leibkondade osatähtsus kõigis leibkondades. Sarnaselt üldise trendiga on ka lastega leibkondade hulgas üha rohkem vaba kooselu leibkondi.

Statistikaameti Eesti sotsiaaluuringu andmete kohaselt elavad lapsed enamasti kas korteris (60,9%) või perele kuuluvas majas (32,8%). Lastega peredel on kitsamad elamistingimused ja vähem ruumi kui lasteta peredel. Siiski elab 41% lastest sellises kodus, kus pereliikme kohta on vähemalt üks tuba. Seega võib eeldada, et umbes neljal lapsel kümnest on oma tuba. Samas selgub kogumikust, et halva kvaliteediga eluasemetes, rõsketes kodudes elab umbes seitsmendik lastest, pe aiga kümnenda lapse (8,6%) kodus puudub võimalus kasutada vanituba või dušši. Kokku elab viiendik Eesti lastest kodus, kus katus laseb läbi, aknaraamid või põrand on pehkinud, seinad, põrand või vundament on rõsked. Kehvad elamistingimused avaldavad otsesest mõju laste tervisele ning on seotud ka lapsevanemate väikese sissetulekuga. Laste heaolu mõjutab see, kui palju on peres rahateenijaid ja ülalpeetavaid. Kogumiku andmetel oli Eesti tööjõu-uuringu kohaselt 2012. a ühe töötü liikmeka lastega leibkondade arv 21 000 (majanduskriisi kõrgajal üle 35 000). Pikaajaliste töötutega lastega leibkondade arv vähenes 2012. aastaks 11 500ni ning nendes leibkondades elas ligikaudu 16 500 last. Majandusolukorra paranedes on vähenenud ka selliste lastega leibkondade arv, kus ükski täiskasvanu ei töötanud: 2012. aastal oli 5000 lastega leibkonda, kus kõik täiskasvanud olid töötud (majanduskriisi ajal 6000 leibkonda).

Eesti sotsiaaluuringu kohaselt on 1–2 lapsega leibkondade ekvivalentnetosissetulek³ leibkondade üldisest keskmisest märksa suurem. Vähemalt kolme lapsega paaridel ning eriti ühe vanemaga leibkondadel jääb see aga keskmisest tasemest oluliselt allapoole. Seega lapsed, kes elavad lasterikkas või ühe vanemaga peres, elavad väiksema majandusliku ressursiga peredes kui üksikud või ühe õe või vennaga ja kahe vanemaga peres elavad lapsed. Lapsi mõjutab

³ Ekvivalentnetosissetulek on sissetulek leibkonnaliikme kui tarbimisühiku kohta.

pere majanduslik toimetulek otseselt. Leibkondade sotsiaal-majanduslik ebavõrdsus viitab ebavõrdsusele laste kui sotsiaalse rühma sees. Eesti sotsiaaluuringu andmete järgi elas 2011. aastal suhtelises vaesuses⁴ 17% ehk 41 700 last, absoluutses vaesuses⁵ 9,5% ehk 23 000 last ja sügavas materiaalses ilmajäetuses⁶ 9% lastest ehk 22 200 last. Laste vaesust leevendavad oluliselt peretoetused: 2011. a oli suhtelise vaesuse tase enne peretoetusi (k.a vanemahüvitis) 26% ja enne peretoetusi, v.a vanemahüvitis 21%. See tähendab, et riiklikud peretoetused ja vanemahüvitis vähendasid 2011. aastal laste suhtelist vaesust ligi 35%. Sotsiaalsed siirded⁷ kokku (v.a pensionid) tõid 2011. aastal vaesusest välja 12% lastest.

Kuigi tasuta haridus on Eestis tagatud kõigile lastele, toob kogumik kitsaskohana välja kooli-eelse hariduse puuduliku kättesaadavuse: kuni 3aastaste laste lastehoiuvõimalused on alates 2008. aastast vähenenud. Selle peamine põhjus on kohalike omavalitsuste suutmatus tagada lastehoiukohti kõigile soovijatele. Ligikaudu kolmveerand kõigist 1,5–3aastastest lastest käivad lastehoius ning peaaegu kõik 4–6aastased lasteaias, kuid lasteaiakohtade olemasolu ja kättesaadavus on üle Eesti väga erinev. Kohustuslik põhiharidus on küll kõigile Eestis elavatele lastele alates 7. eluaastast tagatud, kuid probleemina võib nimetada, et 4,2% põhikooli lõpetajatest ei jätkka õpinguid. Heade õpitulemuste kõrval näitavad uuringud sedagi, et paljud õpilased on stressis ja ülekoormatud ning peavad sageli probleemiks koolikiusamist ja -vägivalda, millest on juttu ka turvalisuse peatükis.

Ühe olulise teemana, mida rõhutab ka ÜRO lapse õiguste konventsioon, on kogumikus käsitletud laste osalust ja võimalusi neid puudutavate otsuste puhul kaasa rääkida. Selgus, et kui kodu, peret ja oma vaba aja sisustamist puudutavate otsuste tegemises saavad lapsed endi hinnangul enamasti kaasa rääkida, siis koolis on neil oluliselt vähem võimalusi oma arvamust avaldada ning kõige vähem võetakse laste arvamust kuulda ühiskonnas laiemalt. Arusaam lapsest kui kompetentsest isikust on eelduseks lapse õiguste, ennekõike osalusõiguse järgimisel. See võimaldab langetada eeskätt lapse heaolu edendavaid otsuseid. Paraku selgus aga ühiskondlike hoiakuid uurides, et täiskasvanud kipuvad lapsi pigem ebakompetentseteks pidama, arvates, et lapsed ei tea, mis neile kasulik on (22% täiskasvanutest nõustus selle väitega täiesti ning 42% oli pigem nõus). Selgus, et selle taga peitub täiskasvanute vähene teadlikkus ja muuhulgas ka oskamatus laste arvamust küsida ja arvesse võtta. On selge, et laste senisest suurem osalemine ühiskonnaelus toetab kõigi selle liikmete omavahelist sidusust ja annab lastele selge sõnumi, et nende arvamused ja mõtted on tähtsad, ning julgustab lapsi neid puudutavate otsuste tegemisel kaasa mõtlema ja vastutuses osalema.

Rohkem tähelepanu tervisele, turvalisusele ja teadlikkusele

Laste heaolu sõltub nii lastest endist, nende vanematest kui ka teistest lapsi ümbritsevatest

- 4 Suhteline vaesus peegeldab sissetulekute taset võrreldes ühiskonna keskmise elatustasemega ehk mõõdab sissetulekupõhist ebavõrdsust. Suhteliselt vaesteks loetakse inimesi, kelle sissetulek on alla suhtelise vaesuse piiri, st 60% leibkonnaliikmete aasta ekvivalentnetosissetuleku mediaanist (Laes jt 2013).
- 5 Absoluutne vaesus peegeldab isikute osakaalu, kelle ekvivalentnetosissetulek on allpool absoluutse vaesuse piiri, so arvestuslikku elatusmiinimumi. Absoluutse vaesuse arutamisel kasutatakse OECD traditsioonilisi tarbimiskaalusid (1 :0,7 :0,5). Arvestuslik elatusmiinimum on inimesele vajalike elatusvahendite väikseim kogus, mis katab tema igapäevased vajadused. Elatusmiinimum koosneb arvestuslikust minimaalsest toidukorvist (v.a alkoholi- ja tubakatooted) ja muudest individuaalsetest kuludest (k. a eluasemekulud). (Laes jt 2013).
- 6 Sügavas materiaalses ilmajäetuses on pered, kes ei saa lubada endale vähemalt nelja järgmisest üheksast komponendist: üüri- ja kommunaalkulude õigeaegne tasumine; kodu piisavalt soojana hoidmine; ettenägematud kulutused; üle päeva liha, kala või nendega samaväärsete valkude söömine; nädalane puhkus kodust eemal kogu perele; auto; pesumasin; televiisor; telefon (Laes jt 2013).
- 7 Sotsiaalsed siirded on kollektiivsete sotsiaalkaitse skeemide, riigi või kohaliku omavalitsuse poolt leibkonnale makstud hüvitised, mille eesmärk on leevendada mitmesuguseid riske.

inimestest ja teguritest, muuhulgas ka teadlikkusest. Kogumikust selgus, et kasvavaks probleemiks on laste ülekaalus: kui 2004. a oli Eesti Haigekassa andmetel ülekaalus lapsi 6%, siis 2012. a on see tõusnud 11%-ni. Kooliõpilaste tervisekäitumise 2010. a uuringu andmetel oli 11–15aastastest õpilastest iga päev piisavalt kehaliselt aktiivseid 14%. Nagu eelpool öeldud, on lapse heaolu seotud teda ümbritseva keskkonnaga. Kooliõpilaste tervisekäitumise uuringu andmed näitavad, et lapse tervisevalikuid mõjutab pere heaolu: 2010. a andmetel oli hea majandusliku olukorraga peredest pärit õpilaste igapäevane kehaline aktiivsus ligikaudu 10% suurem kui kehvematest oludest pärit õpilastel. ESPAD (*European School Survey Project on Alcohol and Other Drugs*) uuringu järgi on Eestis 15–16aastastest õpilastest pea viiendik (18%) igapäevasuitsetajad, üle poole (55%) on vähemalt korra elus olnud purjus ja kolmandik (32%) proovinud mõnda illegaalset uimastit⁸. Ka siin mõjutab lapsi otseselt neid ümbritsev keskkond: uimasteid hakkavad tarvitama oluliselt varem ja tarbivad enam regulaarselt need noored, kes hindavad oma peresuhteid halvaks.

Kuigi enamik tervishoiuteenuseid on Eestis kõigile lastele tasuta ja enamik lapsi käib regulaarselt perearsti või kooli õe juures tervisekontrollis, siis hambahaiguste profülaktilisele läbivaatusele jõudis Eesti Haigekassa andmetel 2012. a vaid viiendik (19%) 6aastastest ja veidi üle kolmandiku 7-, 9- ja 12aastastest lastest. Kindlasti on siin koht, kus lapsi ja peret ümbritsevad spetsialistid saavad vanemate teadlikkust ja käitumist suunata.

Teadlikkus on tähtis ka laste turvalisuse suurendamisel. On oluline märgata abivajavaid lapsi enne, kui nende probleemid süvenevad. Selleks tuleb sekkuda vägivalda ning väärkohtlemisse igas olukorras. Kogumiku turvalisuse peatükist selgub, et internetiturvalisus on üks valdkondi, mille puhul napib teadmisi nii lastel kui täiskasvanutel ning see on üks reaalseid ohte lastele. Lisaks internetis valitsevatele ohtudele on probleemiks ka laste vastu suunatud vägivald, mille puhul on samuti väga vajalik, et ümbritsevad inimesed sellest või oma kahtlustest lastekaitsetöötajale või politseile märku annaksid. Perevägivalda puhul on eriti tähtis roll pere lähikondsetel ja naabritel. Kogumiku autorid kinnitavad, et enamiku lastevastastest perevägivalda kuritegudest (65%) panevad toime lihased vanemad ning enamik juhtumitest (81%) leiab aset eluruumides. See on ka põhjus, miks on alaealistevastaseid vägivallakuritegusid raske avastada – pealtnägijaid ei ole ja ohver ei otsi abi või ei peeta teda pädevaks tunnistusi andma. Eriti varjatud kuritegevuse liik on laste vastu toime pandud seksuaalkuriteod. Valdav osa (76%) 2012. a Eestis registreeritud 400 seksuaalkuriteost pandi toime laste vastu. Kogumiku andmetel on Eestis tõsiseks probleemiks ka koolikiusamine. Mitmed uuringud kinnitavad, et meil kiusatakse lapsi koolis enam kui teistes riikides. Iga neljandat 5.–7. klassi last on paari kuu jooksul korduvalt kiusatud. Vägivald on suurel määral õpitud käitumine, mille laps omandab, jälgides oma peret ning keskkonda laiemalt. Koolikiusamine saab levida juhul, kui on piisavalt neid, kes peavad seda normaalseks, ning vähe neid, kes julgevad vahele astuda. Seega tuleb taas tõdeda, et lapse heaolu puhul on oluline osa teda ümbritseval keskkonnal ja inimeste käitumisel. Kogumiku autorite selge sõnum on: vägivalda tuleb märgata ja sellest teada anda.

Vanemate toetamine toetab ka laste heaolu

Lapse heaolu sõltub palju vanematest. Vanemate toetamine lapsevanema rollis on üks teema, mille kogumik tõstatab: lapsevanemad märgivad, et sageli napib neil teadmisi oma rolliga toimetulekuks. Pooled lapsevanemad tunnistavad, et ei tea, kuhu või kelle poole abi saamiseks pöörduda, kolmandik nendib, et ei julge abi küsida. Ühiskonnas toimuvad kiired muutused ja nõudmised toimetuleku suhtes tekitavad sageli pingeid, mistõttu viiendik vanematest on sageli stressis ja iga kümnes vanem masenduses. Stressi ja pingetega toimetuleku kõrval vajavad vanemad nõu ka lapse arengu ja tema tervise, konfliktide lahendamise jmt lapsega seotud küsimuste puhul. Probleemiks on ka ajakasutus: selgus, et lapsed sooviks rohkem koos vanematega aega veeta ning ka vanemad sooviks sama. Kolmandik vanematest tunneb sageli,

⁸ <http://www.stat.ee/dokumendid/75480>

et neil ei ole lapse jaoks piisavalt aega. See haakub hästi kaasaaja lapsepõlvesotsioloogia põhimõttega: lapsed on olemas siin ja praegu. Neil on oma arvamused, soovid ja vajadused, millega on vaja tegelda kohe. See aitab ennetada probleemide süvenemist ja suurendada iga lapse väärtust nii üksikisiku kui ühiskonna seisukohast vaadatuna.

Kuigi esmane vastutus lapse üleskasvatamise ja arendamise eest lasub tema vanematel, peab riik pakkuma selleks abi mitmesuguste teenuste ja toetuste näol. ÜRO lapse õiguste konventsiooni kohaselt on sotsiaalkindlustushüvedest osasaamine üks osa lapse õigustest. Eestis on lapsetoetusele õigus iga lapsel sündimisest kuni 16aastaseks saamiseni või õppuril kuni 19aastaseks saamiseni õppeaasta lõpuni. Seega, kuni lapse 16aastaseks saamiseni makstakse lapsetoetust kõigile alla 16aastastele lastele. Võrreldes aga lapsetoetust saavate laste koguarvu kuni 19aastaste arvuga rahvastikus, selgub, et lapsetoetust saab hinnanguliselt 96% selles vanuses lastest (kuna kõik lapsed ei jätkka õpinguid).

Lapsi toetatakse ka sel viisil, kui lapsevanematel võimaldatakse osa saada mitmesugustest õigustest. Näiteks alustab riik lapse toetamisega juba enne tema sündi, kui tagab lapseootele jäänud naisele ravikindlustuse või sätestab lapse sünni korral õiguse vanemapuhkusele. Seejuures on lapse heaolu suhtes oluline, et lapsevanemad saaksid ühiskonnaelust osa võtta ning et neil oleksid võimalused eneseteostuseks. Kohalikul tasandil toimub lastele toe pakkumine nende hoolekande korraldamise ning arenguks soodsa keskkonna kujundamise kaudu. Kohalike omavalitsuste lastekaitsetöö tõhustumist näitab perest eraldatud laste arvu vähenemine. See arv on vähenenud 2,4 korda (2005. a 979 last, 2012. a 410). Ühelt poolt on seda mõjutanud laste arvu üldine vähenemine, teisalt näitab perest eraldatud laste arv laste üldarvu suhtes, et perest eraldamisi tuleb ette harvemini kui varem (2005. a 36,3 last 10 000 kohta, 2012. a 17,3).

Tähtis on, et lastega seotud probleemidele ja ümbritsevast keskkonnast tulenevatele riskidele võimalikult varakult lahendusi leitaks. Sama tähtis on tunda neid eluvaldkondi, kus laste heaoluga on hästi, ning jätkata nende heaolu toetavate ja suurendavate meetmete ja tegevuste pakkumist. Selleks on vaja käsitleda laste heaolu avaramalt ning arvestada paljude teemade ja näitajatega.

Kokkuvõtteks

Loodetavasti leiab kogumik „Laste heaolu” tee paljude lastega seotud spetsialistide, poliitika-kujundajate ja teiste laste heaolu edendajateni, et kogumikus käsitletud kitsaskohad jõuaksid paljude osapoolte koostöös lahendusteni ning et laste heaolu parandamisele pöörataks senisest suuremat tähelepanu. Tähtis on, et kaasatud oleksid ka lapsed ise. Samuti loodavad autorid, et Statistikaameti väljaandes „Lapse heaolu mõõtmise käsitus” loetletud mõõdikud avaldatakse lähiajal ühtse komplektina Statistikaameti kodulehel ning et neid asutakse laste olukorra ja heaolu kirjeldamisel aktiivselt kasutama ja tulevikus vastavat infot ka regulaarselt uuendama.

Viidatud allikad

Ben-Arieh, A., Hevener-Kaufman, N., Bowers-Andrews, A., George, R. M., Joo-Lee, B., Aber, J. L. (2001). *Measuring and Monitoring Children's Well-Being*. Dordrecht, the Netherlands: Kluwer Acad. Publ.

Child Poverty and Well-Being in the EU. Current Status and Way Forward. (2008). European Commission. [www] <http://ec.europa.eu/social/BlobServlet?docId=2049&langId=en> (28.01.2014).

Lapse õiguste konventsioon. (1991). *Riigi Teataja* II 1996, 16, 56.

Lapse Õiguste Komitee lõppjärgeldused: Eesti. (2003). http://www.sm.ee/fileadmin/meedia/Dokumendid/Sotsiaalvaldkond/lapsed/lastekaitse/Lapse_Oiguste_Komitee_soovitused_Eestile.pdf (28.01.2014).

Laes, T.-L., Krusell, S., Reinomägi, A., Toros, K. (2013). Laps eri keskkondades. Kogumik Laste heaolu. Statistikaamet. Reinomägi, A., Sinisaar, H., Toros, K., Laes, T.-L., Krusell, S., Kutsar, D., Ilves, K., Abel-Ollo, K. (2014). Lapse heaolu mõõtmise käsitus. Statistikaamet.

Tööränne ja selle mõju laste heaolule Eestis

Kairi Talves

Tartu Ülikooli ühiskonnateaduste instituut

Artikli aluseks on 2013/2014 sügistalvel Eestis esmakordselt läbi viidud laste heaolu uuring. Uuring on osa rahvusvahelisest võrdlusuuringust, selle läbiviimist rahastas Jacobsi fond (*Jacobs Foundation*) Šveitsist ja korraldas Tartu Ülikooli töörühm dotsent Dagmar Kutsari juhtimisel. Eestis viidi küsitlus läbi koolides, mis valiti välja juhuvalimi teel. Küsitluses osales üle 3000 lapse 2., 4. ja 6. klassidest (igas vanuserühmas ligikaudu 1000 last). Eestile oli uuring erakordne, kuna esmakordselt küsitleti laste heaolu ja elu puudutavail teemadel ainult lapsi. Uuringuga sooviti välja selgitada, milliseks hindavad lapsed heaolu ja toimetulekut, mida arvavad suhete kohta kodus ja koolis ning kui rahul nad on oma eluga.

Viimastel aastatel on eestlaste väljaränne pidevalt kasvanud. Sellega seoses on palju räägitud rände sotsiaal-majanduslikest mõjudest, näiteks, et seoses väljarändajate arvu pideva kasvuga väheneb rahvaarv; kuna väljarändajad on enamasti noored, siis väheneb Eestis maksumaksjate arv; kuna väljarändajate seas on palju naisi, siis väheneb Eestis sündinud naiste hulk jne. Märksa vähem on uuritud rände mõju Eestisse jäävatele pereliikmetele, sealhulgas lastele. Väljarände temaatika on tekitanud ka palju meedia võimendatud paanikat, sest vastavaid analüüse ja uuringuid on tehtud vähe. Artikli eesmärk on seda olukorda parandada, vaadates väljarännet laste perspektiivist.

Registreeritud ja registreerimata ränne

Rändest rääkides tuleb eristada registreeritud ja registreerimata rännet. Esimesel puhul peetakse lahkujateks neid, kes registreerivad elukohavahetuse rahvastikuregistris. Usutavasti tehakse seda juhul, kui soovitakse lahkuda alatiseks või pikemaks ajaks. Sel juhul on väga tõenäoline, et lahkujad võtavad oma pere kaasa. Väljarändajate arv on muutunud periooditi hüppeliselt. Selle kasvu ja kahanemist on olnud varemgi, kuid alates 2007. aastast on väljaränne järjepidevalt kasvanud. Kui 2007. aastal läks Eestist ära üle 4000 inimese, siis 2011. aastal üle 6000 ja 2012. aastal veelgi rohkem. Registreeritud lahkujate hulgas on ülekaalus naised, kelle hulgas tõenäoliselt on kõige vähem tagasipöördujaid, sest elu alustatakse mujal, luuakse pere ja sünnivad lapsed (Tiit 2013). Siiski moodustab registreeritud ränne vaid ligikaudu 45% kogurändest (Tiit 2013) ja usutavasti ei sisalda registreeritud rände numbrid neid, kes on läinud välismaale lühikeseks ajaks kindla katvusega tagasi tulla, samuti neid, kes töötavad välisriigis, kuid peavad koduks Eestit ja liiguvad kahe riigi vahel. Seetõttu on töörännet hakatud mõõtma eraldi. Kuna inimesed sageli ei registreeri oma lahkumist ja Euroopa Liidu liikmesriikide vahel on piirideta liikumine võimalik, siis on seda tavapäraste registriandmete abil keeruline mõõta. Eestis võimaldas viimast mõõtmist 2011. aasta rahvaloendus (REL). Selle andmetel on välismaal töötajaid ligi 25 000. Vastupidiselt registreeritud rändele töötavad välismaal enamasti mehed, kes moodustavad 83% kõigist väljarändajatest. Välismaal töökäijate vanusjaotust vaadates torkab silma, et peamiselt on need 30–49aastased (56%), kel suure tõenäosusega on pere. Teisel kohal on 15–29aastased (28%), kellest samuti osal on ilmselt pere. Sihtriikidena eristuvad Eestile lähedal asuvad kõrgema elatustaseme ja palgaga

Tabel 1. Rahulolu erinevate eluvaldkondadega, kahe grupi keskmiste võrdlus¹

	Eestis elavate vanemate lapsed	Välismaal elavate/töötavate vanemate lapsed	t-väärtus
Ma tunnen end kodus turvaliselt	3,82	3,64	2,857*
Mu vanemad kuulavad mind ja arvestavad minuga	3,35	3,03	3,344*
Mulle meeldib koolis käia	2,17	1,81	2,994*
Ma tunnen end koolis turvaliselt	3,14	2,78	3,280*
Kui rahul oma tervisega	8,90	8,21	3,654**
Kui rahul oma välimusega	8,07	7,33	3,092*
Kui rahul sellega, kuidas täiskasvanud sinuga arvestavad	8,56	7,87	3,537**
Ma oskan hästi oma igapäevaaastajadega toime tulla	8,68	8,17	2,602*
Mulle meeldib olla selline nagu ma olen	8,68	8,17	1,633
Mul on hea elu	8,88	8,15	3,444*
Mu elus on olemas see, mida tahan	8,56	7,89	2,918*
Kui rahul sellega, kui palju võimalusi elus on	8,73	8,21	2,827*
Kui rahul sellega, mis võib edaspidises elus juhtuda	8,65	7,98	3,811**
Ma olen oma tuleviku suhtes positiivne	8,37	7,79	2,851*

** P<0.00, * P<0.01

¹ *Vastused neljale esimesele küsimusele on antud 5-punktilise skaala järgi, järgnevad vastused 11-punktilise skaala järgi. Suurem väärtus tähistab suuremat rahulolu. Kolmandas veerus toodud t-väärtus näitab statistilist erinevust kahe grupi vahel. Mida suurem t-väärtus, seda statistiliselt olulisem see erinevus on.*

riigid, eelkõige Soome, Norra ja Rootsi ning teistest riikidest Venemaa, Suurbritannia ja Saksamaa (Krusell 2013). Lähedus Eestile ja hea transporditühendus võimaldavad sagedast koduskäimist, ja see on ilmselt üheks põhjuseks, miks otsustatakse pere, sh lapsed jätta Eestisse harjumuspärasesse kooli- ja kodukeskkonda. Laste mahajätmine võib tekitada probleeme juhul, kui lahkuvad mõlemad vanemad või jäävad lapsed ühe vanema kasvatada, kes suurenenud koormuse tõttu ei suuda seda täisväärtuslikult teha. Sellega seoses tulekski hinnata ühe või mõlema vanema puudumise mõju lastele, juhul kui vanemad on läinud tööle või elama välismaale.

Kuna tegemist on väga värske andmetega ja artiklis olen soovinnud hinnata kõige tundlikumas eas laste reaktsioone vanema eemalolekule, siis põhineb see artikkel ainult 6. klassi laste andmetel. Uuringu eesmärk on analüüsida, kuidas mõjutab vanema eemalolek lapse psühholoogilist ja sotsiaalset heaolu, tema suhteid koolis ja kodus, igapäevast toimetulekut ja eluga rahulolu. Võrdlevalt on analüüsitud lapsi, kelle üks või mõlemad vanemad töötavad/elavad regulaarselt välismaal, kuid lapsed on jäänud Eestisse, ja lapsi, kes elavad oma vanematega Eestis. Esimesse gruppi kuulub 230 last, kelle üks või mõlemad vanemad töötavad välismaal. See on 22% kõigist vanusegrupi valimis olevatest lastest. Neist 28 juhul töötab välismaal ema, 189 juhul isa ja 13 juhul mõlemad vanemad. Teise grupi moodustavad ülejäänutest juhuvalimi teel saadud kontrollgrupp, 249 last, kes elavad oma vanematega Eestis.

Rände mõju lastele

Tabelis 1 on esitatud tulemused keskmiste võrdlusena. Selleks on hinnatud t-testi abil kahe grupi vaheliste keskmiste näitajate erinevust järgmistes eluvaldkondades: rahulolu suhetega kodus ja koolis, rahulolu iseendaga, rahulolu eluga üldiselt ja rahulolu tulevikuväljavaadetega. Tulemusi interpreteerides tuleb arvestada, et mida suurem on t-väärtus, seda statistiliselt olulisem on erinevus kahe grupi vahel. Tulemustest selgus, et peaaegu kõik välismaal elavate vanematega laste hinnangud on madalamad kui Eestis elavate vanematega lastel. Peresuhte puhul on suurimad erinevused kahe grupi vahel selles, mil määral laps tunneb, et temaga arvestatakse. Samuti on oluliselt madalamad kodusele turvalisusele antud hinnangud. Mõnevõrra väiksemad, kuid siiski statistiliselt olulised on erinevused kodust argielu kirjeldavates aspektides: kas lapsel on vaikne koht, kus õppida, kas perega veedetakse toredasti aega ja kas laste arvates vanemad oskavad juhendada, kuidas internetis turvaliselt käituda. Siinkohal on märgatav, kuidas kodune argielu ei ole niivõrd mõjutatud ühe vanema eemalviibimisest, sest ilmselt on teine vanem või muu hoolitseja

lapsel siiski olemas, kuid silma torkab välismaal töötavate vanematega laste puhul turvalisuse puudumine ja inimsuhete vähesus ning lapse tunne, et teda kuulatakse ja temaga arvestatakse vähe. Rahulolus sõprade ja kooliga on suurimad erinevused kooli puudutavates asjaoludes. Esile tõuseb jällegi turvalisus, mida välismaal töötavate vanemate lapsed tajuvad suurema probleemina, samuti üldhinnang koolile. Kooliskäimine meeldib neile lastele vähem. Väiksem on vanema eemaloleku mõju lapse suhetele ja rahulolule sõpradega. Sõprade piisavust hinnatakse küll madalamalt, kuid hinnangud suhetele sõpradega kahel grupil ei erine. Samuti ei erine kahe grupi lõikes hinnangud suhetele õpetajatega. Kuid sarnaselt koduse turvatunde vähesusega hindavad välismaal töötavate vanematega lapsed ka koolikeskkonda vähem turvaliseks. Kuna suhted sõprade ja õpetajatega on mõlemal grupil ühesugused, siis võib välismaal töötavate vanematega laste grupi väiksem koolirõõm olla seotud just turvalisusega (esineb koolikiusamist, tõrjumist jne).

Kui eelnevast on näha, et argielus ja -suhetes pole suuri erinevusi välismaal viibivate ja Eestis elavate vanematega laste vahel, siis üldhinnangud elule ja iseendale on vanema eemalviibimisest märksa enam mõjutatud. Vaadates lapse rahulolu iseendaga, ilmnes hulk aspekte, kus kahe grupi erinevused on märgatavad. Ennekõike torkab silma erinevus rahulolus oma tervise ja välisusega, mis välismaal elavate vanematega lastel on tunduvalt madalam. Nagu hinnati vanemate eemaloleku puhul madalamalt nende arvestamist lapsega, nii on ka üldhinnang sellele, kui palju täiskasvanud lapsega arvestavad, madalam. Vaadates rahulolu eluga üldiselt, on huvitav, et õnnelikkus, mida küsiti kahe nädala tagasivaates, kahel grupil ei erine, kuid välismaal töötavate vanematega lastel on madalamad hinnangud elule üldiselt, nt kui heaks oma elu hinnatakse või kas tuntakse, et elus on olemas see, mida soovitakse. Ka üldine eluga rahulolu on vanemate eemalolekust mõjutatud. Kõige silmatorkavamad erinevused võrreldes eelnevalt välja toodud asjaoludega on kahel grupil tuleviku küsimustes, st ennekõike selles, kui rahul ollakse sellega, mis võib tulevikus juhtuda, aga ka tulevikku suunatud positiivses hoiakus ja selles, milliseks hinnatakse oma võimalusi tulevikus.

Kokkuvõtteks

Ootuspäraselt võib öelda, et ühe või mõlema vanema järjepidev eemalolek mõjutab last oluliselt. Küll aga ei olnud uuringu tulemusi vaadates ootuspärane, et see mõjutab nii paljusid valdkondi, millega laps kokku puutub, ning et välismaal viibivate vanematega laste heaolu on mitmes aspektis tunduvalt madalam. Kõige enam torkavad silma kolm peamist vanema eemalolekuga seotud laste muret. Esiteks turvalisuse vähesus nii koolis kui kodus. Tõenäoliselt on see seotud täiskasvanute väiksema tähelepanuga, võimalikud on pinged ja tülid kodus seoses vanema äraolekuga, samuti koolikiusamine ja -stress. Suureks probleemiks on ka see, et välismaal viibivate vanemate lapsed tajuvad teistest märksa enam, et nendega ei arvestata ja neid ei kuulata. Ilmselt ei saa ühe vanemaga või vanavanematega elavad lapsed piisavalt kontakti vanemaga, eemaloleva vanemaga suhtlemise hetked on lühikesed ja ehk ka pealiskaudsed, laps ei saa sellisel juhul rääkida oma muredest ning arutada vanematega oma elu puudutavaid asju. Kolmas ja kõige mõtlemapanevam on see, et kuigi argielu ei ole vanemate eemalolekust mõjutatud, on välismaal viibivate vanematega laste üldised vaated elule märksa kurvemad ja pessimistlikumad. See aga võib olla väga pikaajalise mõjuga ning on ka oluline psühholoogilist heaolu mõjutav tegur. Laps võib käia näiliselt muretult koolis, suhelda sõpradega, olla tubli ja hästi hakkamasaav, kuid sissimas ta tunneb, et tema elu pole kuigi hea, ta ei ole iseendaga rahul ning näeb oma tulevikku ja võimalusi pigem mustades toonides. Selle ärahooldamiseks oleks vanematele ainult üks soovitus: märgata last ja tema vajadusi ka juhul, kui viibitakse lapsest eemal, ja mitte loota, et laps tuleb ise rääkima oma muredest. Tunda huvi last häirivate ja muretsema panevate asjade vastu ja arutada temaga nende üle. Siis oleks laste heaolu ja seeläbi ka enesega toimetulek palju parem.

Viidatud allikad

- Krusell, S. (2013). Eestlaste töötamine välismaal, kogumikus *Pilk rahvaloendusele*. Statistikaamet: Tallinn.
 Tiit, E.-M. (2013). Eesti rahvastik REL 2011 andmetel, esitlus Vabariigi Presidendi Mõttekojas 09.04.2013.

Lapse kasvukeskkonnast lähtuvad riskid

Valter Parve

Tartu Ülikooli Pärnu kolledži sotsiaaltöö lektor

Lastekaitse ennetustöös on võimalikult varane märkamine ja asjakohane sekumine üliolulised.

Mõiste „riskilaps” üks tõlgendusi võiks olla, et lapse kasvukeskkonnast lähtunud negatiivsed mõjud on saanud piisavalt kaua idaneda, võrsuda ja viljuda ning väljenduvad probleemse käitumises niihästi praegu kui ka tõenäoliselt tulevikus. Ülikalli inimvara kaotus ja selle raiskamine on hilinenu või vähetõhusa sekkumise hind. Üks lahendusi oleks nihutada tähelepanu tagajärjelt („riskilaps”) neile teguritele, mille toimel tema areng ohtu on sattunud. Kuna lapse kasvukeskkonna moodustavad mitmed alasüsteemid, siis suurema selguse ja tõhusama sekumise huvides olen alljärgnevas keskendunud just neile. Need on riskipere, -vald või -linn, -kool, -asutus, -riik.

Riskipere on vanemlik kooslus, kus valitsevad normid, kasvatuslik kompetents jms, mis kahjustavad lapse arengut ning loovad talle eeldusi toimetulekuraskuste tekkeks. Mittetäielikus loetus sellist perekonda iseloomustavatest indikaatoritest on perevägivald, sh lapse väärkohtlemine, tema alavääristamine või ülehooldamine; laps ei täida koolikohustust; ta on määratud ajutiselt elama õpilaskodus, asendushooldusel või erikoolis; laps on eeluurimise all või viibib kinnipidamisasutuses; vanema(te) õigusi on vähemalt pere ühe lapse puhul juba mingil moel piiratud; vanema(te) endi õigusnorme eirav käitumine ning erinevad sõltuvused, nende osalemine inimkaubanduses; vanema(te) keeldumine koostööst laste heaolu eest vastutavate asutustega; lapse ärakasutamine kerjamisel, varastamisel jms

ning ka survevahendina kooselu lahutamisel; vanema(te) psüühiline või sotsiaalne erivajadus, sh õpitud abitus või rändpere elustiil; lapse usaldamine isiku(te) hoolde, kes kaasnevate kohustustega toime ei tule; lapse hooldamata jätmine ja tema vajadustega mittearvestamine, sh pere- ja sotsiaaltoetuste mittesihipärane kasutamine; lapsele seatud kohustus väljendada või kinnitada perekonna edulugu.

Riskilinn või riskivald on selline omavalitsus, mis eri põhjustel ei paku vajalikku toetust riskiperedele. Indikaatorid: ei märgata riskiperedes kasvavaid lapsi, sekkutakse hilja või ebapiisavalt, eiratakse nende vajadusi ning probleemide olemasolu; puuduvad nii riskiperede register kui ka selged sekkumismustrid; puuduvad või on ebatõhusad riskiperesid toetavad teenused; puudub valdkondadeüleline koordineeritud koostöö lastekaitse, puudub info asendushoolduselt väljunute käekäigust; puudub regulaarne kontakt ärasuunatud laste ja vastavate asutustega (õpilaskodud jms); lasteasutuste hoolekogude töö on formaalne, puudub professionaalse ettevalmistusega lastekaitse spetsialist või neid ei jätku, neile ei võimaldata supervisiooni ja vastutusele vastavat töötasu; teenuste osutamisel või lepingulisel üleandmisel puuduvad nii standardid kui ka hilisem audit; riskiperedele pakutud sotsiaalpinnal on probleemne keskkond ja puuduvad tugiteenused; koolipidajana sallitakse sõltuvuskäitumist, koolikiusamist jms; riiklik pearaha on eesmärk ja laps selle saamise vahend.

Riskikool märgib sellist haridusasutust, kus ühtede edu ja saavutusi tunnustades jäävad vajaliku tähelepanu ja toeta vähemvõimekad, tülikad, kiusatud jne õpilased. Indikaatorid: valitseb hoiak, et kool ainult õpetab ja kasvatamine on kellegi teise asi; pearaha maaletoomise nimel on klassid kasvatuslikust seisukohast ülerahvastatud, varane märkamine ja tasemele vastav õpetamine hilinevad; lapsed on tubliduse survest väsinud ja otsivad pääsu mõnuainetest; ei pakuta lapse enesehinnangut tõstvat huviharidust; lapse huvide arendamine pole prioriteet; õpetajad on üleväsinud ja vajaliku toeta; koolikiusamist ei märgata; ei huvituta õpilaskodudesse suunatud nn oma õpilastest; meeleheitlik mainekujundus probleemide mahavaikimise hinnaga, stagnatsioon.

Riskiasutus märgib teenust osutava või seda kontrolliva institutsiooni suhtumist, kus esiplaanil on mitte laste ja perede huvid, vaid eeskirjade võimalikult täpne täitmine. Indikaatorid: ei osata või ei taheta või ei suudeta arvestada laste vajadustega; välditakse koostööd lapsevanema(te), omavalitsuste jt seotud asutuste ning organisatsioonidega; varjatakse teavet, mis võiks kaasa aidata lapse tõhusamale rehabilitatsioonile; last hoitakse teenusel asutuse eelarve täitmise huvides.

Riskiriik märgib sellist avaliku sektori ülesehitust, mis võimaldab suure osa eespool nimetatute puhul nende negatiivse mõju tugevnemist. Indikaatorid: lastekaitset korraldavad reeglid toodavad kohati laste väärkohtlemist, tekitavad õpitud abitust ja seavad ohtu noorte ettevalmistuse iseseisvaks toimetulekuks; õigusakte ette valmistades jääb tegemata nende mõjude prognoos; pole kehtestatud lastekaitsele oluliste sotsiaalteenuste standardeid; riigieelarvest ei eraldata omavalitsustele piisavalt raha tõhusaks lastekaitseks; puuduvad uuringud asendushoolduse eri vormide tulemuslikkuse kohta; demagoogilise „peresarnasuse” sildi all eelisarendatakse asutuses hooldamist; ministriumid ei tee laste huvidest lähtuvat koostööd; õpetajakoolituses lahutatakse õpetamine kasvatamisest; tulumaksu jätkuv alandamine hoolimata suure osa laste vaesuses virelemisest; demograafilise kriisi saamatu tõrje; teenuste

riigihankel on määrav hind ja mitte osutaja pädevus; võim on elukauge ja otsustajad ei ole kursis laste(kaitse) olukorra ning vajadustega; sihtgruppid/nende esinduskogud ei ole kaasatud otsustusprotsessi; väikeste ja jõuetute riskivaldade liitumine on jäetud isevoolu kulgema.

Ülaltoodud indikaatorite loetelud on kuiva võitu, kuid usutavasti võivad neid sobivate eluliste näidetega varustada ükskõik millises Eesti paigas tegutsevad ja kogemuste vahetamiseks kokku saavad vähemalt kolm praktilise kogemusega lastekaitsjat. Muidugi võib seda loetelu ka pikendada või selle mõningaid väiteid kahtluse alla seada.

Kokkuvõttes – iga loetelu saab teha veelgi pikemaks ja põhjalikumaks, aga see ei vii väljapääsuni. Millestki tuleb alustada ja esimese asjana võiks igas omavalitsus kokku leppida kriteeriumid, mille alusel moodustub riskiperede register, teiseks tegevused, millega kasvatuslikus mõttes nõrku kodusid toetada. Kuna perede toetamiseks vajalikku ressursi jääb nappima, siis peab register aitama teha vahet, millist riskiperet rohkem ja millist vähem toetada. Retsenseerin üliõpilaste diplomitöid, ühes on uuritavaks sihtrühmaks omavalitsustes lastekaitsega tegelevad spetsialistid ja sellest tööst pärineb sotsiaaltöötaja tsitaat: „Ema tegelikult tuli ise viis lapsed /.../ läks juhataja juurde ja teatas – kuna mul on uus mees, siis ma neid lapsi enam ei taha, ma jätan nad siia /.../ ja ta jättis. Ja-ja lõppes sellega, et jõuga tiriti need lapsed siis emalt ära, sest ema ainult röökis ja karjus, ma teid ei taha enam...”. Kindlasti on siin tegemist riskiperega, aga väga suure tõenäosusega ei ole valla seda võluvitsa, mis annaks lastele tagasi neist hooliva ema. Pigem võiks register pakkuda sekkumiseks näiteks kohe asendushoolduse selle naise järgmistele vastsündinutele selmet oodata, kuni needki ükskord vallamaja ukse taha tuuakse.

Et riskiperede arvelevõtmise erinevused üle Eesti liiga suureks ei hargneks, võiks maakondlik spetsialistide ühisarutelul mingid põhimõtted kokku leppida. Aga kõigepealt on vaja loobuda mõttelaiskusest ja mugavast hoiakust, mis lubavad kasvukeskkonnast

lähtuvatel riskidel last kahjustada. Vaja on loobuda mõistest „riskilaps” nii kõnepruugis, sekkumises kui ka mõtetes. Ülaltoodu on läbi arutatud ja täiendatud TÜ

Pärnu kolledži mitme kursuse üliõpilaste ning Eesti sotsiaalteaduste IX aastakonverentsi laste töörühmas osalejate poolt – suur tänu neile lisatud mõtete eest!

Sõbra surm noorukieas

Kärölin Narits, BA

Eestis suri 2012. aastal Statistikaameti andmetel 128 noort vanuses 10–24 eluaastat (Statistikaamet 2013). Mõeldes noorte sõpruskonna suurusele ja sõbrarühmade intensiivsusele, võib oletada, et sõbra surma järgset kaotuskriisi koges ainuüksi 2012. aastal mitusada noort.

Artiklis annan ülevaate bakalaureusetööst, mille kaitsesin Tallinna Ülikooli sotsiaaltöö instituudis 2014. aasta jaanuaris. Oma uurimistöös „Sõbra surm noorukieas: selle kogemine, järeloomud ja abivajadus” soovisin mõista, mida kogeb noor sõbra surma järel, ja välja selgitada sõbra kaotanud noore toetamise vajadust.

Teoreetiline taust

Noorukiiga on üks elu keerulisemaid etappe, kuna sirgumine lapsest täiskasvanuks toimub koos suurte bioloogiliste, psühholoogiliste, kognitiivsete ja sotsiaalsete muutustega. Arengupsühholoog Erik Erikson (1968) käsitleb noorukiiga arengukriisina, mida iseloomustab identiteedikriis ja enesetunnetuse kujunemine, psühholoogiline vastuseis täiskasvanuliikete kohustustele ning sotsiaalne kontakt eakaaslastega (Smith jt 2008, 287).

Noorukiea üks märgatavamaid sotsiaalseid fenomene on sõprade ja eakaaslaste tähtsuse suurenemine. Noored pöörduvad üha rohkem abi, emotsionaalse toe ja sotsiaalse informatsiooni saamiseks mitte enam oma vanemate, vaid eakaaslaste poole (Cobb 2007, 250; Kaplan 2004, 181; Wolfe ja Mash 2006, 4). Et suhted eakaaslastega muutuvad noorukieas tihti isegi tähtsamaks kui suhted oma perekonnaga, mõjutavad sõbrad märkimisväärselt noore käitumist, sotsiaalset ja emotsionaalset arengut (Smith 2008, 151; Kendall jt 2006, 272).

McNeil, Selliman ja Swichart (1991) rõhutavad, et sõbra surm on sõltumata vanusest märkimisväärne sündmus, kuid ebaküpse ego ja intensiivsete sõprussuhete tõttu võib sel olla tugev mõju noore toimetulekule ja normatiivsetele arenguprotsessidele (Balk ja Corr 1996, 196). Intensiivsete sõbrarühmetega kaasnevad mitmed kaotused: seltsilise, usaldusisiku, armastuse ja toe, infoallika, positiivse tagasiside ning tunnete ja käitumise peegeldaja kaotus (Balk ja Corr 1996, 200–203). Sellise psühhosotsiaalse toetusvõrgu kaotamise tõttu kogevad noored sõbra surma järel traumaatilist kaotuskriisi, millel on nii võimalikke lühiajalisi (õppetulemuste langus, riskikäitumine, depressioon) kui ka pikaajalisi (enesetapp ja psühhiaatrilised

haigused täiskasvanueas) tagajärgi (Ringler ja Hayden 2000, 210).

Ometi jäetakse lähedase sõbra kaotanud noor tihti oma valuga üksi, kuna nii vanemad kui ka teised täiskasvanud alahindavad seda, kuidas selline sündmus võib noort mõjutada (Schuurman ja Lindholm 2002). Tajumata noore kaotust, keskenduvad täiskasvanud eelkõige tema leinast tingitud elustiili muutusele. Täiskasvanutel on arusaam, et noored, kes käituvad ühtäkki teistmoodi, näiteks ärritunult või apaatselt, teevad seda ealiste iseärasuste, mitte aga sõbra surma põhjustatud kaotuskriisi tõttu (Dyregrov 1995, 40–41; Grollman 1993, 54; Rainer ja Brown 2007, 180).

Ent noored vajavad eriti kriisiolukorras oma vanemate abi ja juhendamist ning toetavat ja stabiilset kodukeskkonda (Rainer ja Brown 2007, 166). Kuna noor veedab enamiku ajast koolis ja sõprade seltsis, on ka neil võtmeroll leinava noore kriisikogemuses.

Metoodika ja valim

Kavandasin uurimuse ühe juhtumi põhjal, kus analüüsiüksuseks valisin 2012. aasta kevadel autoõnnetuses hukkunud 18aastase neiu surma mõju tema sõpradele. Uurimistöö valimis oli viis tütarlast, kelle vanus oli uurimuses osalemise ajal 18 eluaastat (4 tütarlast) ja 19 eluaastat (1 tütarlaps).

Valimi moodustamine põhines kahel tingimusel. Esiteks uuritavate kuulumine hukkunud neiu lähimasse sõpruskonda, teiseks pidid uuritavad olema kindlas vanuses. Kuigi Eesti noorsootöö seaduse (2010) järgi on noor 7- kuni 26aastane isik, pidasin oluliseks uurida just noorukialisi. Seetõttu moodustasin valimi, lähtudes Maailma Terviseorganisatsiooni (WHO 2013) noorukiea käsitlusest ning valisin uuritavateks 10–19aastased noored.

Uurimisainestiku kogumiseks viisin 2013. aasta kevadel (aasta pärast sõbra surma) läbi viis poolstruktureeritud intervjuud. Poolstruktureeritud intervjuu kui andmekogumise meetod andis mulle uurijana võimaluse esitada küsimusi ning intervjueeritavatele võimaluse rääkida neile olulistest teemat puudutavatest aspektidest. Lisaks võimaldas poolstruktureeritud intervjuu käsitleda tundlikku teemat nii, et intervjueeritavate negatiivsed emotsioonid seoses läbielatud võimalikult vähe taas esile kerkiksid. Saadud andmeid analüüsisin tematiseerimise meetodil.

Sõbra surma kogemine

Intervjuudes tõid noored esile, et kõige raskem aeg oli sõbra hukkumisest teadaasaamisest kuni matusele järgnenud päevadeni (kaks nädalat). Just sel ajal kogeti sügavat kurbust, šokki, viha, nukrameelsust, huvi kaotust tegevuste ja inimeste vastu ning füüsilisi vaevusi nagu peavalu, väsimus ja söögiisu kaotus.

Noored püüdsid leinaga toime tulla, luues personaalseid leinamisrituaale: õnnetuskohal käimine, küünalde põletamine ning sõbrale kuulunud esemete ja piltide hoidmine. Kaotuse väljendamiseks kasutati ka interneti, kus nii portaaliid Facebook kui ka Youtube võimaldasid hukkunut mälestada temast tehtud videote vaatamise ja piltide postitamise kaudu.

Dass-Brailsford (2007, 105) ja Rainer ja Brown (2007, 178) väidavad, et kriisis olles on noored alati riskikäitumisele. Saadud andmed kinnitavad seda: riskikäitumine hõlmab eriti pidutsemist, suitsetamist, alkoholi ja narkootikumide tarvitamist. Pidudel käimine ja alkoholi tarbimine on viisid, millega noor püüab juhtida oma tundeid ja mõtteid kaotusest eemale. Suitsetama hakkamine või suitsetamiskordade sagenemine on tingitud noore soovist ennast rahustada. Algatus peole minna tuleb enamjaolt leinajate sõpradelt, kes püüavad sel viisil kaaslasi lohutada.

„[-], et siis kui me jõime, siis keegi hakkas jälle seda teemat puudutama ja siis mul oli nii paha tuju ja ma tegin suitsu ja siis ma nagu rahunesin maha.” (N1)

„Kaks nädalat peale seda hakkas see pihta, kus mu sõbranna ütles, et läheme pidutseme, siis sa saad selle endast välja.” (N5)

Riskikäitumine, mis avaldub kaotuskriisi ajal õppetööst puudumise ja akadeemiliste tulemuste langusena, on Balki ja Corri (2009, 221), Dass-Brailsfordi (2007, 105), Raineri ja Browni (2007, 178) hinnangul seotud suure pinge ja keskendumishäiretega. Minu uurimistöõ tulemused kinnitavad nimetatud autorite seisukohti, kuna keskendumisraskuste tõttu esines kõikidel intervjuueeritel pärast sõbra surma nii puudumisi kui ka raskusi õppetöös. Lisaks keskendumishäiretele võib välja tuua veel ühe põhjuse, mis sõpra leinavate noorte osalemist õppetöös märkimisväärselt mõjutab. Nimelt tõid kolm viiest intervjuueeritust välja õppetööst puudumise põhjusena ükskõiksed kooli- ja klassikaaslased, kes mõistsid puudumise ja õpetajate vastutulelikkuse hukka. Kaaslased pärisid juhtunu kohta mitte selleks, et kaotuskriisi kogevat noort toetada, vaid uudishimust, ning rääkisid tema kuuldes negatiivselt õnnetusest ja hukkunud sõbrast.

„Inimesed süüdistasid teda, et oma mure, et turvavööd ei olnud ja kuna minu jaoks oli see kõik nii uus ja värske, siis ma lihtsalt ei suutnud olla. Ma läksin lihtsalt koolist minema. Ma pidevalt nutsin koridori peal, et suht raske oli mul ikka sellega toime tulla.” (N3)

„Mind vaadatigi hoopis niimoodi, et miks temale antakse aega töid järgi esitada, et kõikidel sureb keegi ära, mis erand tema on.” (N5)

Toetus ja abi pärast sõbra surma

Kriisiperioodil olid noorte hinnangul kõige suuremaks toeks kaks kuni kolm lähedast sõpra, kes olid siirad, hoolivad, löid positiivse meeoleolu, ei haletsenud ning pakkusid välja ühiseid tegevusi. Saadud uurimistulemused ühtivad ka Balk ja Corri (1996, 210) väitega, et kui noore sotsiaaltööstikust ei mõisteta tema leina, tunneb ta, et teda ei toetata ning hakkab oma sotsiaaltööstikust eemale tõmbuma. Intervjuueeritud hakkasid eemale hoidma nendest sõpradest ja tuttavatest, kes huvitusid ainult õnnetust puudutavast informatsioonist, tundsid kaasa pealiskaudselt ja väljendasid arvamust, et hukkunu põhjustas ise oma surma.

„Mõned olid küll siirad nagu, aga mulle helistasid siukesed inimesed, kes hakkasid kohe helistama ja mulle kirjutama, et aa, et mis juhtus. Siis ma vaatasin küll inimeste peale niimoodi, et mida sa mõtled nagu, et kas sa mõtled seda tõsiselt, et kas sul ongi kahju vä või sa lihtsalt üritad nagu sulanduda teiste hulka.” (N1)

Lisaks sõprade toetusele hindasid noored perekonnalt saadud tuge. Perekonnaliikmetest pakkusid tuge eelkõige emad, kahel juhul ka isa ja õde. Perekonnalt saadud ja soovitud toeks oli juhtunust, hukkunud sõbrast ja muudest positiivsetest teemadest avatult rääkimine.

Kool on kohustatud õpilase surmale reageerima. Kool peab olema kontaktis surnud õpilase perekonnaga, teavitama ja toetama õpilasi, pakkuma tuge ja juhendama kooli personali ning õpetajaid, korraldama mälestusürituse ja osalema selles ning looma leina väljendamiseks turvalise ja toetava kooliõhkkonna (Balk, Zaengle ja Corr 2011, 151–155).

Intervjuudest kolme noorega, kellest üks oli hukkunu klassiõde ja kaks kooliõded, selgus, et kool reageeris juhtunule, teavitades õpetajaid, organiseerides klassikaaslastele grupinõustamise koolipsühholoogiga ja andes klassikaaslastele loa luua hukkunud sõbrale mälestuslaud. Hukkunu klassiõde hindas aga koolipsühholoogi korraldatud grupinõustamist mitteakohase lähenemise tõttu negatiivselt. Ka ei suutnud kool säästa õpilaste tundeid olukorras, kus hukkunu nimi pärast õnnetust veel mõnda aega õpilasnimekirjades püsis ja tunnis kohalolijaid kontrollides õpetajad korduvalt teda nimetasid.

„[-] kõik õpetajad ei teadnud õpilasi ju peast, aga siis see hetk kui õpetaja küsib, kes kohal on, nimepidi ja siis kaks nädalat oli vähemalt Terje ja Terje ja siis terve klass oli niimoodi, et lõpetage ära palun, et kustutage see nimi ära. No kuidas see õpetaja küsib nagu Terje ... mm surnud nagu, ei ole enam. Nii vastik oli niimoodi ... see oli nii nii paha tunne.” (N2)

Balki ja teiste (2011, 153–154) hinnangul on õpetajate ülesanne luua leinas õpilasele toetav

keskkond. Kolme noore hinnangul tegid seda juhtunust teadlikud õpetajad (eriti klassijuhataja), lubades neil tunnist lahkuda, kui käsitleti tundlikku teemat, ning tehes neile erandeid kodutööde tegemisel ja esitamisel. Kokkuvõtvalt võib aga õpetajate ja kooli toe kohta väita, et leinavaid noori toetatakse koolis juhul, kui noore kaotusest ollakse teadlik, kui õpetajatel on olnud hea kontakt lahkunuga ning kui noored on oma klassi ja õpetajatega pikemat aega koos olnud. Hiljuti kooli vahetanud õpilane jääb koolis abita.

Elkind (1985) väidab, et noored tunnevad kriisis olles häbi ja kardavad abi küsida, arvates, et siis mõistetakse neid hukka ja nad tunduvad teistele nõrgana (Kaplan 2004, 131–132). Uurimuse tulemused näitasid, et kuigi noored oleksid pärast sõbra surma soovinud professionaalset tuge, ei pöördunud nad ise abi saamiseks koolipsühholoogi, kooli sotsiaalpedagoogi ega mõne muu spetsialisti poole. Abi mitteküsimise põhjuseks oli väär arusaamine professionaalsest abist ja varasem negatiivne kogemus.

Sõbra surma mõju

Intervjuude lindistamise ajal, kui juhtunust oli möödas aasta, hindasid noored sõbra surma mõju oma elule märkimisväärseks. Lisaks eelnevalt käsitletud muutustele sotsiaalvõrgustikus avaldas sõbra surm mõju ka identiteediotsinguile. Uurimistulemused näitasid, et selline sündmus mõjutab noorte identiteeti kolmest aspektist: muutuvad väärtushinnangud, väheneb enesekesksus ja kaob turvatunne. Esiteks leidsid kõik intervjuueeritud noored, et sõbra surm muutis neid täiskasvanumaks, kuna pärast juhtunut hinnatakse rohkem oma perekonda ja sõpru ning senisest enam mõistetakse elu haprust ja väärtust. Teiseks mõjutab elu suurem väärtustamine noorte enesekesksust, kuna pärast sõbraga juhtunut mõtlevad noored rohkem oma tegude tagajärgedele ja riskikäitumisele.

Kuigi noorte üheks vahetuks kriisireageeringuks oli riskikäitumine, ilmnes tulemustest, et neli kuud pärast sõbra kaotamist see väheneb. Intervjuu ajal, kui sõbra surmast oli möödunud aasta, kinnitas kolm noort viiest, et käivad pidudel vähem või ei käi peaaegu üldse ega tarvita ka sarnaselt varasemaga alkoholi. Samuti muutus kõigi intervjuueeritute suhtumine autosõidu ohutusse: ei istuta autosse, mille juht võib olla tarvitanud alkoholi, ning takistatakse sõpru sama tegemast.

Kolmandaks mõjutavad noore identiteediotsingut sõbra surmaga kaasnevad hirmud. Balki ja Corri (1996, 200–203) hinnangul ei tunne noored sellise sündmusega kaasnenud olulise psühhosotsiaalse toetusvõrgu kaotamise järel ennast maailmas enam nii kindlalt ja turvaliselt kui varem. Nad pigem tunnevad, et maailm on neid alt vedanud ja reetnud, nad on rohkem hirmul ja hakkavad vältima kogemusi, mis aitaksid neil indiviidina kasvada ja iseseisvuda. Minu saadud tulemused ühtivad Balki ja Corri arvamusel, kuna kõik intervjuueeritud tunnistasid kartust luua uusi sõprussuhteid uue sõbra võimaliku kaotamise hirmus, pidevat hirmu sõprade ja lähedaste elu pärast ning hirmu pimeduse ees.

„Kui ma ise nagu sõidan, siis ma ei karda, aga kui ma tean, et keegi mu perekonnast läheb kuskile, siis ma kardan. Mul on kogu aeg see hirm sees.” (N5)

Saadud tulemuste põhjal olen teinud alljärgnevad järeldused:

- Lähedase sõbra surm on kaotuskriis, mida noor kogeb ja väljendab nii psühholoogiliselt, füüsiliselt, sotsiaalselt kui ka käitumuslikult.

- Sõbra surma järel soovivad ja saavad noored kõige enam tuge ühelt kuni kolmelt lähedaselt sõbralt. Kuna sõprade ja eakaaslaste toetust hinnatakse kõige kõrgemalt, siis teeb nende toetuse puudumine leinavale noorele kõige rohkem haiget. Seetõttu on oluline õpetada noortele ja tähtsustada sotsiaalset tuge: eakaaslastest hoolimist, nende märkamist ja aitamist.

- Sõbra surma mõju noore õpitulemustele ja õppetööst osavõtule sõltub koolikaaslaste, õpetajate jm koolipersonali käitumisest. Negatiivselt mõjuvad noore kaotuse mittemärkamine

ja -tunnistamine, tema toeta jätmine, hukkunud sõbra halvustamine ning vastutulematus õppetöös.

- Noorte riskikäitumine vahetult pärast sõbra surma on ennetatav, kui noored põgenemiskäitumise asemel mõistaksid ja oskaksid paremini oma tunnete ja mõtetega toime tulla ning kui nende sõbrad ja eakaaslased ei peaks õigeaks toetada kaotuskriisi kogevat noort peole kutsumise ja alkoholi pakkumisega.

- Noored ise ei pöördu abi saamiseks ei õpetaja, kooli tugipersonali ega professionaalse abi poole. Nende arvamus professionaalsest abist on negatiivne ja pealiskaudne. Seetõttu on noorte lähedastele oluline roll professionaalse abi viimisel noorteni.

Kokkuvõte ja ettepanekud

Minu uurimistöö tulemused ei ole küll üldistavad, kuid on piisavad mõistmaks, et sõbra surma kogemist noorukieas ja selle mõju noorele ei tohi alahinnata.

Selleks, et sõbra surma üle elavat noort õigel ajal märgataks ja toetataks, teen oma uurimistöö põhjal ettepaneku kaasata õpetajakoolituse õppeainete hulka loengusarja, mis käsitleks psühhosotsiaalset tööd ja kriisisekkumist klassiruumis. Lisaks tuleks leida võimalusi õpetajate täiendkoolituseks teemadel, mis käsitlevad õpilaste kriisilukordade märkamist ja nendele reageerimist. Nii oleksid õpetajad võimelised jälgima sõbra surma üle elavate noorte toimetulekut ning nägema ja leevendama kaotuskriisi tõttu tekkivaid raskusi.

Noorsootöötajatele soovitatakse teha noortele projekte, mille raames noored õpiksid üksteist märkama ja toetama kriisilukordades, sh sõbra kaotuse järel. Soovitatakse korraldada noortele ka teemaõhtuid kriisibist ja professionaalide (nt sotsiaaltöötaja, psühholoog) tööst, et neil tekiks positiivne arvamus professionaalsest abist ja selle andjatest.

Sotsiaalpedagoogid peaksid riskikäitumise, akadeemiliste tulemuste languse ja võimaliku koolitee katkemise ennetamiseks tegema koostööd õpetajate ja sotsiaalala professionaalidega, et kaotuskriisi kogevat noort õigeaegselt märgataks ja toetataks. Sotsiaalpedagoogidel tuleks kaaluda noore riskikäitumise võimaliku põhjusena kaotuskriisi kogemist. Õigeaegselt märkamiseks on vaja, et sotsiaalpedagoogid oleksid kursis noorte surmajuhtumitega ja püüaksid leida surnu sõpru ning koolikaaslasti.

Tänuavaldus

Täna kogu südamest viit julget ja abivalmis noort, kes olid nõus oma sõbrakaotuse kogemust jagama. Minu siiras tänu ka juhendaja Anne Tikole hindamatu abi ja toetuse eest.

Viidatud allikad

Balk, D. E., Corr, C. A. (1996). Handbook of adolescent death and bereavement. <http://books.google.com/> (15.03.13).

Balk, D. E., Corr, C. A. (2009). Adolescent encounters with death, bereavement and coping. <http://books.google.com/> (15.03.13).

Balk, D. E., Zaengle, D., Corr, C. A. (2011). Strengthening grief support for adolescents coping with a peer's death. *School Psychology International*, 32(2), 144–162. <http://online.sagepub.com/> (15.03.2013).

Cobb, N. J. (2007). Adolescence: continuity, change and diversity. Boston: McGraw-Hill.

Dass-Brailsford, P. (2007). Crisis interventions. http://www.sagepub.com/upm-data/14229_Chapter5.pdf (26.10.13).

Dyregrov, A. (1995). Lapse lein. Jyväskylä: Gummerus.

Grollman, E. A. (1993). Straight talk about death for teenagers: how to cope with losing someone you love. Boston: Beacon Press.

Kaplan, P. S. (2004). Adolescence. New York: Houghton Mifflin Co.

Kendall, P. C., Hedte, K. A., Aschenbrand, S. G. (2006). Anxiety disorders. Teoses: Wolfe, D. A., Mash, E. J. (toim.) Behavioral and emotional disorders in adolescents: nature, assessment and treatment. London: Guilford Press, 259–229.

Noorsootöö seadus (2010). *Riigi Teataja I*, 44, 262.

Rainer, J. P., Brown, F. F. (2007). *Crisis counseling and therapy*. New York: Haworth Press.

Ringler, L. L., Hayden, D. C. (2000). Adolescent bereavement and social support: peer loss compared to other losses. *Journal of Adolescent Research*, 15(2), 209–203. <http://online.sagepub.com/> (15.03.2013).

Schuurman, D., Lindholm, A. B. (2002). Teens and grief. *The Prevention Researcher*, 9(2), 1–5. http://www.tpronline.org/article.cfm/Teens__Grief (12.03.13).

Smith, P. K., Cowie, H., Blades, M. (2008). *Laste arengu mõistmine*. Tallinn: Tallinna Ülikooli Kirjastus.

Smith, L. (2008). *The young person*. Teoses: Barnes, M., Rowe, J. (toim.) *Child, youth and family health: strengthening communities*. Sydney: Elsevier Churchill Livingstone, 150–166.

Statistikaamet (2013). *RV56: Surnud surma põhjuse, soo ja vanuserühma järgi*. pub.stat.ee/pxweb.2001/Database/Rahvastik/03Rahvastikusundmused/10Surmad/10Surmad.asp (15.11.13).

Wolfe, D. A., Mash, E. J. (2006). Behavioral and emotional problems in adolescents: overview and issues. Teoses: Wolfe, D. A., Mash, E. J. (toim.) *Behavioral and emotional disorders in adolescents: nature, assessment and treatment*. London: Guilford Press, 3–20.

World Health Organization. Adolescent health. www.who.int/topics/adolescent_health/en/ (29.11.13).

Ümarlaud „Sotsiaaltöötajate roll ja võimalused lähisuhtevägivalla juhtumite käsitlemisel”

Iris Pettai

Eesti Avatud Ühiskonna Instituudi juhataja

21. aprillil toimus Tallinnas sotsiaaltöö ekspertide ümarlaud, mille teema oli „Sotsiaaltöötajate roll ja võimalused lähisuhtevägivalla juhtumite käsitlemisel”. Ümarlauas osales 26 spetsialisti, esindatud olid linnade ja valdade sotsiaaltöötajad ja sotsiaaltöö juhid, ohvriabi ja naiste varjupaikade töötajad, sotsiaalministeeriumi spetsialistid, Tallinna Ülikooli sotsiaaltöö instituudi õppejõud, psühholoogid, sotsioloogid, soolise võrdõiguslikkuse eksperdid Soomest.

Ümarlaua üheks eesmärgiks oli tutvustada 2013. aasta lõpul käivitunud Norra finantsmehhanismi ja sotsiaalministeeriumi toetatud projekti „Ühtse süsteemi ülesehitamine lähisuhtevägivalla tõkestamiseks Eestis” ja arutleda selle üle, millised võiksid olla sotsiaaltöötajate roll ja ülesanded selles tegevusmudelil. Diskussiooni juhatas sisse Ivi Proos Eesti Avatud Ühiskonna Instituudist ettekandega „Suhtlussillad sotsiaaltöötajate ja konstaablite vahel. Kuidas olla võimekam ja tõhusam: sotsiaaltöötajate

vaatenurk.” Ivi Proos tugines hiljuti tema poolt läbi viidud süvaintervjudele kümne sotsiaaltöötajaga Eesti eri piirkondadest. Ettekandest selgus, et konkreetseid koostöökoostusi sotsiaaltöötajatel ja konstaablitel ei ole. Väiksemates omavalitsustes tekib suhtlus nende vahel kergemini. Ühiselt kavandatakse ennetustegevust ja ohvrite ning vägivallatsejate nõustamist. Heade praktikatena nimetasid sotsiaaltöötajad juhtumeid, kus vägivallatsejate ohjeldamiseks toimuvad nn heidutused: piirkonna konstaabli algatusel kavandatakse politseipatrulli marsruudid selliselt, et riskipäevadel, s.o reede õhtuti, nädalavahetustel ja palgapäevade perioodil läbib patrull piirkondi, kus on sagedamini olnud lähisuhtevägivalla juhtumeid. Paraku selgus intervjuudest, et sotsiaaltöötajad peaaegu ei suhtle perearstidega ja nendega ei tehta ka koostööd. Keegi intervjueritud sotsiaaltöötajatest ja lastekaitse spetsialistidest ei osanud nimetada häid näiteid koostööst perearstidega. Sotsiaaltöötajatel ja

lastekaitse spetsialistidel puudus isegi selge arusaam sellest, kas parem kontakt perearstidega võiks aidata tõhusalt ennetada perevägivalla juhtumeid.

Arutleti selle üle, mis takistab ja mis soodustab sotsiaaltöötajate koostööd teiste spetsialistidega lähisuhtevägivalla juhtumite puhul. Ühe takistusena nimetati vähest infot perevägivalla riskiteguritest ja probleemidega peiredest oma piirkonnas. Suureks probleemiks on ka ülekoormus ja spetsialistide puudus. Kohaliku omavalitsuse sotsiaaltöötajad ja lastekaitstjad ei jõua teiste spetsialistidega suhelda ega ennetustööga tegelda. Toimub pidev „tulekahju kustutamine”. Vaja oleks uusi inimesi tööle palgata.

Ümarlaua teine arutelu peeti teemal „**Millist erialast koolitust ja ettevalmistust vajavad sotsiaaltöötajad lähisuhtevägivalla teemal?**”. Sissejuhatava ettekannde tegi professor Taimi Tulva TLÜ sotsiaaltöö instituudist. Ettekandest selgus, et instituut viib järgmisest õppeaastast (2014/2015) sotsiaaltöö magistriõppekavasse sisse uue valikkursuse „Sooline vägivald ja ohvriabi”. Õppekavas on mitmeid mooduleid 12 EAP mahus. Uus valikaine käivitub mooduli „Heaolu ja sotsiaaltervishoid” raames mahuga 4 EAP. Selle kursuse kaudu püütakse anda tudengitele teadmisi lähisuhtevägivalla olemusest ja selle teoreetilistest lähtekohtadest erinevate kontseptsioonide ning mudelite kaudu. Eesmärk on luua eeldused tööks soolise vägivalla ohvritega. Õppekavas käsitletakse ka soolise vägivalla ulatust ning levikut Eestis ja maailmas. Tähelepanu pööratakse terminoloogiale. Kavas on luua eriala magistritudengitest uurimisrühm, et kaardistada ja analüüsida olukorda Eestis.

Edasises ühisarutelus tehti ettepanek korraldada sagedamini spetsialistide ühiskoolitusi. Soomes on sotsiaaltöötajate täiendkoolitusse kaasatud kõik osapooled: meedikud, psühhoterapeudid, politsei, juristid ja see annab suurepäraseid tulemusi. Sotsiaaltöötajatel tuleb üha enam lahendada vägivallajuhtumeid koostöös teiste siduseriala spetsialistidega ning leida tõhusaid võimalusi ohvrite abistamiseks ja toetamiseks. Sellise pädevuse saavutamiseks vajatakse spetsiifilisi teadmisi

ning oskusi, mis sageli sünnivad ühiskoolitustest.

Ümarlaua kolmas arutelu oli teemal „**Kuidas peaks sotsiaaltöötajate kutsestandard käsitlema lähisuhtevägivalla teemat?**”. Sissejuhatava ettekannde tegi Helve Kase Eesti Avatud Ühiskonna Instituudist, kes rääkis sellest, et viimane sotsiaaltöötajate kutsestandard kehtis kuni 1. jaanuarini 2014 ja ettevalmistamisel on uus. Helve Kase tutvustas ettepanekuid kutsestandardi täiendamiseks.

Üheks ettepanekuks on ennetada ja tõkestada vägivalda, mis on suunatud lapse ema vastu, kes on perevägivalla puhul põhiline kannataja. Kaitstes lapse ema, kaitseme ka last. Lapsed ei pea alati olema juhtumise otsesed kannatajad, kuid nad võivad olla pealtnägijad. Kuna sagedasel vägivalla pealtnägemisel on väga tõsised tagajärjed lapse vaimsele, emotsionaalsele ja sotsiaalsele tervisele ja toimetulekule, siis võib pidada vägivallaakti juures viibimist samaväärseks lapse vahetu väärkohtlemisega. Laps, kes näeb ja kuuleb, kuidas alandatakse, pekstakse või seksuaalselt kuritarvitatakse tema ema, on ohver ka siis, kui vägivalda ei kasutata otseselt lapse vastu.

Kutsestandardisse tuleks lülitada ka juhis peresotsiaaltöö korraldamiseks, mis sisaldaks teoreetilist ülevaadet perevägivallast: perevägivalla määratlemine, naistevastase vägivalla liigid, laste väärkohtlemine peres jms. Praktikute jaoks peaks juhis sisaldama ka meetodikat vägivalla all kannatavate perede märkamiseks, abistamiseks ja perevägivalla ennetamiseks koostöös teiste spetsialistidega (koostöövõrgustikuga).

Ümarlauas osalejad nõustusid ettepanekutega ja leidsid, et sotsiaaltöötajad vajavad selgeid juhiseid lähisuhtevägivalla juhtumitega tegelemiseks. Oldi seisukohal, et sotsiaaltöötajal on vähe võimalusi ohvrid kaitsta. Kui naine pöördub varjupaika, siis lahkub ta oma sotsiaalsest keskkonnast, vägivallatseja aga laiutab seal edasi. Sotsiaaltöötajal tuleb aidata omandada oskusi ja teadmisi, kuidas olukorda ära tunda ja lahendada.

Lähemalt saab projektiga tutvuda aadressil www.eau.ee

Perehüvitiste maksmine piiriülestel juhtumitel

Leili Zaglmayer

sotsiaalministeeriumi sotsiaalkindlustusosakonna finants- ja koordinatsioonipoliitika juht

Eelmises Sotsiaaltöö numbris (Sotsiaaltöö 2/2014) alustasime sarja, mille eesmärk on tutvustada sotsiaalkindlustushüvitiste taotlemise ja maksmise võimalusi olukordades, kus inimesed elavad ja töötavad erinevates riikides. Seekord selgitame perehüvitiste maksmist.

Kui lapse vanemad elavad ja töötavad eri riikides, tuleb kõigepealt välja selgitada, milline riik peaks lapsele perehüvitisi maksuma. Nagu juba eelnevas artiklis oli mainitud, kehtib korraga ainult ühe riigi sotsiaalkindlustusõigus ja esmajärjekorras töökohariigi oma.

Kui ainult üks lapse vanematest töötab, on maksjaks töökohariik olenemata sellest, et laps(ed) koos teise vanemaga elab/elavad teises ELi liikmesriigis. Näiteks kui Eestis elab mittetöötav (st töösuhet mitteomav) ema koos lapsega ja lapse isa töötab Soomes, on Soome kohustatud maksuma Eestis elavale lapsele perehüvitisi täismääras. Sellegipoolest maksab Soome need üldjuhul Soomes töötavale pereliikmele. Erinevate riikide sotsiaalkindlustusasutused teevad omavahel tihedat koostööd ja vahetavad regulaarselt infot. Soome vastav asutus võtab ühendust Eesti Sotsiaalkindlustusametiga ja selgitab välja kõik asjaolud, mis toetuse väljamaksmiseks on vajalikud. Sellest hoolimata on olnud juhtumeid, kus Soome on lapse isale toetused välja maksnud, kuid ei ole enne maksmist Eesti Sotsiaalkindlustusametiga ühendust võtnud. Hiljem on selgunud, et lapse vanemad on lahku läinud, nendevaheline kontakt kadunud ja lapse isa ei toeta

perekonda rahaliselt, kuid samal ajal maksab Soome riik talle peretoetusi. Kui Soome on saanud teada, et toetuste raha ei jõua lapseni, on senise praktika kohaselt toetuste maksmine isale ära lõpetatud ja on juhtumeid, kus raha on tagasi nõutud.

Kui lapse mõlemad vanemad töötavad erinevates riikides, on peamiseks peretoetuste maksjaks riik, kus laps koos ühega oma vanematest elab. Ka juhtudel, kus lapse ema on rasedus- ja sünnituspuhkusel või üks vanematest on lapsehoolduspuhkusel, loetakse seda vanemat Euroopa Liidu sotsiaalkindlustussüsteeme koordineeriva õiguse mõistes töötajaks. Lapse elukohariik maksab toetused täies ulatuses välja. Lapse õiguste kaitseks peab ka teise vanema töökohariik toetusi vajadusel juurde maksuma. Näiteks kui ema töötab ja elab lapsega Eestis ning isa töötab Soomes, on esmajärjekorras perehüvitiste maksja Eesti, kes maksab täies ulatuses välja kõik selle lapsega seotud perehüvitised. Soomel on samuti kohustus maksta hüvitisi, kuid Soome vähendab oma hüvitisi Eestis makstavate hüvitiste võrra. Toetuste võrdluses võetakse arvesse kõik konkreetse lapsega seotud hüvitised. Eesti puhul lähevad arvesse nii vanemahüvitis, lapsehooldustasu kui ka muud lapsetoetused olenevalt sellest, millele õigus tekib.

Kui kumbki vanematest ei tööta, kuid vanemad elavad erinevates riikides, maksab toetusi lapse elukohariik. Kui laps elab nii ema kui ka isa juures, selgitatakse välja lapse peamine elukohariik, kus ta käib lasteaias, koolis vms.

Keha ja vaim on tervik

Airi Värnik, MD PhD

*Eesti-Rootsi Vaimse Tervise ja Suitsidoloogia
Instituudi juhataja*

*Tallinna Ülikooli sotsiaaltöö instituudi vaimse tervise
professor*

Tartu Ülikooli külalisprofessor (psühhiaatria)

Arutlused keha ja vaimu üle on saatnud inimkonda kogu meie pikal teekonnal. Meie ajastut esindab süsteemide teooriasse sobiv biopsühhosotsiaalne mudel, mis võtab arvesse füüsiliste, psüühiliste, kultuuriliste ja sotsiaalsete tegurite üheaegse mõju organismile, seob need osised hierarhilisse süsteemi. Nimetatud mudel ei ole arstiabis, aga ka muude konventsionaalsete abistavate elukutsete praktikas täit eluõigust saanud. Haigust käsitletakse valdavalt ikka meditsiinilise mudeli põhiselt, kus rõhk langeb bioloogilistele faktoritele ning sümptomid taandatakse peamiselt organite või kudede patoloogiale või traumale. Seda kajastab ilmekalt ka rahvusvaheline haiguste klassifikatsioon RHK-10 (<http://pub.e-tervis.ee/classifications/RHK-10>).

Teaduse tormiline areng on võimaldanud minna uuringutes üha üksikasjalikumaks, mistõttu kasvab erialade hulk, mis käsitleb üksikut organit või selle osa. Inimene kui tervik, võimalus saada paremaid ravitulemusi keha ja vaimu koos ravides, jääb tahaplaanile. Konventsionaalne ehk akadeemiline meditsiin on võimeline tegema suuri tegusid teatud valdkondades haiguse ägedas seisundis, kuid unarusse on jäänud järelravi, millest sugenevad kroonilised haigused, ja eikellegimaa psühhosomaatika, kus vaimu ja keha seni veel seletamata seostes tekkinud vaevused akadeemilise meditsiini nõutuks jätvavad. RHK-10 5. peatükk (psüühika- ja käitumishäired) seletab üsnagi abitult somatoformseteks nimetatud häireid F45 all. Somatoformsed häired on mitmekesised sageli muutuvad kehalised vaevused, mida ei ole võimalik seletada ühegi kehalise haigusega, kuid millist otsust inimene ei aktsepteeri, mistõttu võivad ilmnedä ärevus ja depressioon.

Areng kulgeb teatavasti spiraalikujuuliselt või siksakiliselt. Nüüd, kus on õnnestunud vägagi üksikasjalikult analüüsida organite ja kudede patoloogilisi iseärasusi, on pendel hakanud tagasi liikuma suunas, mis eeldab sünteesi, terviklikku lähenemist organismile, keha ja vaimu ühtsuse tunnistamist ja rakendamist tervistamise protsessis. Tendentsi illustreerib kasvõi see, et Euroopa Psühhiaatrite Assotsiatsiooni 22. kongress toimus käesoleval aastal egiidi all „Keha ja vaim” (*Body and Mind*) (<http://www2.kenes.com/epa/pages/home.aspx>). Huvitav on Walesi prints Charlesi kõne teemal „Integreeritud tervis ja postmoderne meditsiin”, mis on ära toodud Briti Kuningliku Meditsiininõukogu žurnalis (<http://jrs.sagepub.com/content/105/12/496.full>), kus ta avaldab mõtet, et konventsionaalne meditsiin jääb liiga kitsaks, et tehnoloogia ja teaduse arenguga on kaduma läinud patsiendiga/kliendiga suheldes sellised omadused nagu lahkus, südamlikkus, kaastunne, empaatia. Tees ’küll eksperdid teavad’ ei ole kõige õigem tee inimese tervendamisel. On vaja arvestada patsiendi soove, uskumisi, vajadusi, see võtab pingeid maha ka personalil, sest nii saab nautida patsientide rahulolu ja tervenemist. Ta rõhutab terviklikku vaadet inimesele ning tema sõltuvust füüsilisest ja sotsiaalsest keskkonnast ning enamgi veel: inimese suhet kosmosega. Prints tsiteerib Paracelsust, 16. saj arsti: ravi peab olema kooskõlas loodusega, suhtlus peab olema vastastikku sümpaatne, mille kaudu saab mobiliseerida patsiendi sisemisi ressursse. Prints jätkab:

mitte üksnes ravida sümptomeid, organit, haigust, vaid panna protsessi keskmeks inimene. Nõnda selgub, et suure tõenäosusega on haigussümptom psüühilise protsessi väljendus. Kokkuvõtvalt, keha ja vaimu interaktsioonist sõltub inimese tervis ja heaolu. Abistavate elukutsete esindajad teevad targasti, kui nad lähtudes oma töös objektiivsetest teguritest kasutavad ka subjektiivseid võluvõtteid – arvestavad inimese psüühikaga, integreerivad keha ja vaimu.

Veebipõhised rakendused vaimse tervise heaks (AppsTerv)

Lauraliisa Mark, MA
*Eesti-Rootsi Vaimse Tervise ja Suitsidoloogia
 Instituudi teadur ja projektijuht, TLÜ doktorant*

SOTSIAALMINISTEERIUM

Internet on muutunud inimeste elus oluliseks psühhosotsiaalse keskkonna osaks. Internetti kasutatakse õppimiseks, töötamiseks, meelelahutuseks ja suhtlemiseks. Valdav enamus inimestest, eriti noored, on igapäevased internetikasutajad. Tehniliste võimaluste laienemine (wifi, 3G ja 4G, nutitelefonid ja tahvelarvutid) on loonud olukorra, kus internet oma võimalustega on pea igal ajal ja igas kohas kättesaadav.

Kuigi ei saa salata internetiga seonduvaid ohtusid (veebisõltuvus, reaalsest elust kaugenemine, suhtlemisostuste nõrgenemine, kahjulikule käitumisele õhutavad veebilehed), on tegemist olulise ressursiga, mis võimaldab lihtsat ja kiiret ligipääsu vaimse tervise info, erinevate rakenduste ning nõustamisteenuste juurde.

Veebipõhised rakendused on paindlikud, sobivad inimeste elutempoga ja nende kättesaadavus ei sõltu kasutaja elukohast. Veebipõhised rakendused on ka ressursisäästlikud (aeg, raha) ning pakuvad abivajajale suuremat anonüümsust, mille puu-

dumine võib väiksemates omavalitsustes takistada abini jõudmist, kui takistuseks on märgistamishirm. Seega aitavad veebipõhised rakendused probleemide süvenemist ennetada, probleeme lahendada ning eeldatavasti vähendada pikki ootejärjekordi ja koormust tervishoiusüsteemile.

Kuigi veebipõhised rakendused ei saa kunagi täielikult asendada vaimse tervise spetsialistide pakutavaid tervishoiuteenuseid, võib paljude enamlevinud vaimse tervise probleemide kergemate vormide ja haiguseelse seisundi korral abi olla just veebipõhistest rakendustest. Selliste probleemide ulatuse ilmetamiseks sobivad näitena Eesti-Rootsi Vaimse Tervise ja Suitsidoloogia Instituudi (ERSI) aastatel 2009–2011 Tallinna 14–15aastaste kooliõpilaste hulgas läbi viidud SEYLE uuringu tulemused, mille kohaselt esines depressiooni 11%l (alalävist depressiooni kui haiguseelset seisundit 29%) ning ärevust 6%l (alalävist ärevust 32%) koolinoortest. Enesetapumõtteid esines rohkem kui 10%l ning koguni 33% õpilastest

tunnistas, et nad on vähemalt kord elus end mingil viisil tahtlikult vigastanud.

Vaimse tervise probleemide ulatust ja veebipõhiste rakenduste potentsiaali tunnistades esitas ERSI möödunud aastal Norra finantsmehhanismi rahvatervise programmi 2009–2014 teise avatud taotlusvooru projektitaotluse eesmärgiga parandada veebipõhiste rakenduste kättesaadavust, infokanalite kvaliteeti ning nõustamisteenuste taset ja ulatust. Taotlus rahuldati ning aastatel 2014–2015 viib ERSI koostöös Arkimedes ASiga (välispartner Norrast), Arengukeskusega Avitus, Lahendus.net-iga, Tervise Arengu Instituudi (TAI) ja Tervisekliinikuga Nõmmel ellu projekti AppsTerv – veebipõhised rakendused vaimse tervise heaks. Projekt panustab veebipõhisesse vaimse tervise edendamisesse mitmel viisil:

Töötatakse välja vaimse tervise veebiportaali (eesti keeles www.enesetunne.ee ja vene keeles www.samotsuvstv.ie.ru):

- Veebiportaali koondatakse usaldusväärset informatsiooni ning rakendusi ja ressursse vaimse tervise edendamiseks kolme sihtgrupi eripära arvestades – lastele/noortele, lapsevanematele, spetsialistidele.

- Veebiportaali on värv veebipõhiste nõustamiskeskondade lahendus.net ja saeioleyksi.net.ee juurde.

- Veebiportaali integreeritakse alkoholi-teemalise veebilehega www.alkoinfo.ee, mis on suunatud alkoholi liigtarvitamise vastu. Projekti käigus töötatakse välja spetsiaalselt noortele suunatud veebilehe osa, kus info ja testide kõrval hakatakse noori vastavalt vajadusele ka nõustamisele suunama.

- Veebilehel vahendatakse uudiseid ning infot ürituste ja koolituste kohta.

Arendatakse veebipõhiseid nõustamiskeskondi:

- Arengukeskuse Avitus nõustamiskeskond „Sa ei ole üks!” (eesti ja vene keeles), mis tegutseb vabatahtliku kogemusnõustamise põhimõttel. Foorumilaadne nõustamiskeskond pakub sotsiaalset tuge, võimalust end anonüümselt väljendada ning näha, et sama murega inimesi on teisigi (normaliseerib

vaimse tervise probleemi). Praegu toimib foorumi eestikeelne versioon, kuid projekti käigus arendatakse seda edasi ning töötatakse välja samalaadne foorumikeskkond vene keeles.

- Nõustamiskeskond „Lahendus.net” (eesti keeles), mis põhineb vabatahtlike veebinõustajate töö (psühholoogia üliõpilased). Nõustamine toimub anonüümselt üks ühele kirja teel. Projekti käigus suurendatakse nõustamiskeskonna sisulist kvaliteeti, tuntust ja usaldusvärsust.

Tõstetakse veebipõhise nõustamise kvaliteeti ja võimekust. Moodustatakse veebinõustajate võrgustik, kellele korraldatakse regulaarseid koolitusi, üritusi ja supervisioone. Töötatakse välja veebinõustajate juhendmaterjalid ja kvaliteedistandardid.

Töötatakse välja nutitelefonide rakendused ehk äpid (tahtlike enesevigastuste ja suitsiidikäitumise ennetamiseks, kerge ja mõõduka depressiooniga toimetulekuks, unehäiretega toimetulekuks). Äppide väljatöötamisel lähtutakse eneseabi põhimõttest, mis on püsivate pikaajaliste haigusseisundite puhul väga oluline, sest aitab inimesel enda seisundit mõista ning sellega toime tulla.

Järgmistes artiklites räägime erinevatest veebipõhistest võimalustest juba täpsemalt. Põhjust rääkimiseks ja rakenduste arendamiseks on küll: uurimused on näidanud, et mõnedel juhtudel on veebipõhine nõustamine isegi tõhusam kui traditsiooniline nõustamine. Seejuures ei tohi unustada, et veebipõhised rakendused on sobilikud ennetuseks ja kergemate vaimse tervise probleemide korral või ravi täiendava vahendina. Raskete probleemide puhul tuleb abi otsida traditsioonilistel viisidel.

Projekti AppsTerv – veebipõhised rakendused vaimse tervise heaks – toetab rahaliselt Norra finantsmehhanismi rahvatervise programm 2009–2014 (leping nr 2-2.1/6034 sotsiaalministeeriumiga).

Deinstitutionalization and community care in post-socialist countries

Zsolt Bugarszki, Lecturer of Social Policy, Tallinn University

Over the last 50 years, deinstitutionalization has been one of the most characteristic phenomena in the field of mental health and disability care in the western world. However, in Eastern Europe large Soviet-type institution-based structures still persist. A recent study conducted in seven Eastern European countries shows that despite possessing the know-how of modern mental health care and embracing this knowledge in policy documents and programmes, these countries rarely implement the principles. This is due to two main reasons. First, economic factors – for example, in Estonia larger cities like Tartu and Tallinn are able to provide a range of community-based services but in rural areas such services are available only to a small number of people. Secondly, professional and social context – in Eastern European countries there is a lack of consensus among professionals and different stakeholders in the mental health system. The EU Structural Funds have not brought along the changes that were the set goal.

Labour migration and its effects on the well-being of children in Estonia

Kairi Talves, University of Tartu, Institute of Social Studies

In recent years emigration from Estonia has grown significantly. Estonians prefer to emigrate to neighbouring countries with a higher standard of living and higher wages. The proximity and fairly fast connections allow for frequent visits home and many decide to leave families including children in Estonia. The study was conducted with two groups of children, those who live with their parents in Estonia and those whose parent/parents work/live abroad. The analysis showed that the well-being of children whose parents work and live abroad was significantly lower in many aspects. Children with a parent/parents living abroad reported a lower sense of security at home and at school. This group of children also feel that they matter less, they are not heard. The most significant was that their overall outlook on life and the future was less optimistic than that of children whose parents lived and worked in Estonia.

Boundaries in welfare – expediency, flexibility and purposefulness

Jüri Kõre, University of Tartu, Institute of Social Studies

The article conceptualizes the difference between social welfare and social work in Estonia. It goes on to argue that boundaries of welfare and division of tasks between the state, local governments and NGOs in welfare are less rigid than in more established social areas as medicine or education. Estonian welfare laws, however, define the role of the state very clearly, down to specific actions and services. “The rest” is up to local governments, which leads to a situation where less well off municipalities have relatively good welfare systems in place but manage to do little in the area of social work, which demands more resources. Though policy setting and law making remain the main objectives of the state, Estonia needs a more flexible approach to the role of the state, local governments and the private sector in shaping welfare to improve the use of resources, management and also in better defining the goals, including attaining the goals.

Всемирное определение профессии социального работника. СТР. 9

Перевод на эстонский: Марью Сельг, магистр социальных наук

На всемирной конференции социальной работы, которая пройдет с 9 по 12 июля в Мельбурне (Австралия), планируется принять новое определение профессии социального работника. Социальная работа – это научная область, основывающаяся как на практике, так и на академических знаниях, способствующая социальным изменениям и развитию, поддержке и освобождению людей, а также развивающая социальную сплоченность. В социальной работе важное место занимает социальное право, а также права человека, коллективная ответственность и принятие различий. Опираясь на теоретическую часть социальной работы, на социальные и гуманитарные науки, а также на традиционные знания, социальная работа призывает людей и структуры к преодолению жизненных трудностей и повышению благосостояния. Данное определение можно использовать как на государственном, так и на региональном уровне. К определению прилагается расширенный комментарий.

Границы в попечительстве — их целесообразность, гибкость и целенаправленность СТР. 15

Юри Кыре, лектор социальной политики Тартуского университета

В статье осмысливаются различия между социальным попечительством и социальной работой в Эстонии и проводимые между этими понятиями границы, а также границы между социальной политикой и социальным попечительством. Третья рассматриваемая в статье тема — это границы, определяющие распределение возможностей и обязанностей в области социального попечительства между государством, местными самоуправлениями, некоммерческим сектором и частными лицами.

Вовлечение детей в организацию местной жизни глазами самих детей. СТР. 21

Андра Рейномаги и Андрес Ару, советники канцлера юстиции

Омбудсмен по правам ребенка Индрек Тедер в своем публичном обращении привлек внимание кандидатов, участвующих в предстоящих выборах в местные самоуправления, к тому, что дети имеют право участвовать в организации местной жизни, а также призвал их предложить детям и молодым людям большее количество возможностей. С целью узнать мнение детей об организации жизни в своем родном городе и их ожидания в связи с выборами в местные самоуправления, по инициативе омбудсмена в различных уголках Эстонии прошли обсуждения, в которых приняли участие дети разного возраста. Обсуждения были значимыми, и можно утверждать, что у детей достаточно идей и мнений по вопросам о местной жизни.

Авторы пришли к заключению, что детям необходимо предоставить возможность участия в принятии касающихся их решений, а также обеспечить непосредственное участие в организации местной жизни.

Деинституционализация и патронажное попечительство в постсоциалистических странах, Западной Европе и США

Золт Бугарски, лектор социальной политики Таллиннского университета

За последние 50 лет деинституционализация стала одним из наиболее характерных направлений развития в западных странах в области душевного здоровья и попечительских услуг для людей с ограниченными возможностями здоровья. В то же время, в Восточной Европе все еще преобладают большие учреждения советского типа, и принципы деинституционального попечительства применяются на практике в недостаточной мере. В статье анализируются причины этого феномена, а также возможности содействия более быстрому переходу постсоциалистических стран на деинституциональное попечительство.

Пришло время более широко рассмотреть вопрос благополучия детей. СТР. 42

Андра Рейномаги, отдел по правам детей канцелярии канцлера юстиции

Хеде Синисаар, отдел информации и анализа социальной политики Министерства социальных дел

В январе в канцелярии канцлера юстиции прошла презентация нового сборника Департамента статистики, озаглавленного «Благополучие детей», к которому прилагается интернет-издание «Подход к оценке благополучия детей». В основанной на материалах сборника статье рассматривается подход к обеспечению благополучия детей, взаимосвязь благополучия с правами, средой воспитания и возможностями детей, а также со здоровьем, безопасностью и сознанием. Не менее важной является и поддержка родителей, также оказывающая влияние на благополучие детей.

MÖTTE VARA

Raamatu „Aasta
kunstis“ kaas

Suvepäevade mõttemosaik pajatab:

„Pole vaja mul otsida kaugemal oma südamest,
kui see on üleni täis suve”

John Vance Cheney

„Eemale, eemale linnakärast, metsadesse ja
orgudesse, ürglooduse vaikusse.”

Precy Bysshe Shelley

„Ilu lemmikpeegel on imetlev silm.”

James Lendall Basford

„Inimtarkus ei leiuta midagi kaunimat, lihtsamat
või otsesemat kui loodus, kelle leiutistes ei ole
midagi puudu ega midagi üleliia.”

Leonardo da Vinci

„Vaata, kuidas jõed voolavad muutumatult muutu-
matu mere poole.”

Charles Kingsley

„Elu eesmärk on kooskõla loodusega.”

Zenon

„Kui sünge paik oleks maailm ainsagi lilleõieta!
Nagu nägu ilma naeratuseta... Kas pole lilled maal
sedasama, mis tähed taevas, ja kas pole tähed
taevased lilleõied?”

Clara Lucas Balfour

„Kodu on seal, kus on süda.”

Karl Kraus

„Päike, valguse keskpunkt ja isand, taevakaare
nurgakivi.”

Philip James Bailey

„Miski ei veena mind nii väga inimvaimu piirama-
tuses kui selle tegutsemine unenägudes.”

William Benton Clulov

„Unenägudes oleme poeedid.”

Ralf Waldo Emerson

„Suuri asju ei tehta ühe hooga, vaid need koosnevad
paljudest väikestest.”

Vincent van Gogh

„Looduse meistriteosed on paremad kui kunsti
omad.”

Cicero

„Hea loomus on inimestele, kes seda omavad,
rohkem väärt kui teadmised, rohkem kui raha ja
rohkem kui au.”

Henry Ward Beecher

„Pea meeles, et käituksid elus nagu peol.”

Epiktetos

„Kui vilets su elu ka pole, pea seda oma eluks ja
ela seda... Asjad ei muutu, muutume meie.”

Henry David Thoreau

„Kui helgeid rõõme pakub rahulik elu.”

William Drummond

„Võrratu öö! Sind ei saadetud magamiseks.”

Lord Byron

„Loodus on nagu lahke ja naeratav ema, kes elab
kaasa meie unenägudele ja ergutab meie unis-
tusi.”

Victor Hugo

„Looduse rahu valgub sinusse nagu päikesepais-
te puudesse.”

John Muir

„Muusika on taevalikum ilmutus kui filosoofia.”

Ludvig van Beethoven

„Ei maksa öelda, et inimene on olude vili, täpsem
oleks märkida, et ta on olude kujundaja.”

Thomas Carlyle

„Kui meie südamed on puhtad, on meie elu õnnelik
ja rahu kindel”

William Winter

„Rahulik meel on suurim õnnistus, mida inimene
saab selles maailmas nautida.”

Joseph Addison

„Võrratuim muinasjutt on elu ise.”

Hans Christian Andersen

Mõttemosaiki koostamiseks on laenatud väljapaistvate isikute mõtteid väga kaunist teosest „Aasta kunstis. Aardeleid igaks päevaks”. Raamat on tõlgitud ingliskeelsest originaalist pealkirjaga „A Year in Art – A Treasure a Day”, mis ilmus 2007. aastal ja eesti keeles kirjastuselt Sinisukk 2008. aastal. Raamat on üksainus suur maaligalerii igaks päevaks mõeldud maalidega nii vanadelt kui ka kaasaegsematelt autoritelt, lisaks neile sobivad mõttesalvid, nagu neist siin juuniks, juuliks ja augustiks mõeldutest on osa esitatud.

Vahendas Jüri Raudsepp

Koolitused sotsiaalvaldkonna töötajatele

- 21.–25. juuli. Tallinna Ülikooli suveülikooli kursus „**Sotsiaaltöö ja sotsiaalpoliitika rahvusvahelisel tasemel: väljakutsed, vastuolud ja lahendused**”. Kursus on mõeldud nii hästi üliõpilastele, kraadi omanikele kui ka praktikutele, kelle töö on seotud sotsiaalvaldkonnaga. Korraldaja: sotsiaaltöö instituut. Info: Koidu Saia koidu.saia@tlu.ee. Registreerimine: tss@tlu.ee
- 26. august – 31. detsember. „**Meeskonnatöö koolis hariduslike erivajadustega õpilase toetamiseks**”. Sihtgrupp: üldhariduskoolide hariduslike erivajadustega (HEV) õpilase toetamise tugivõrgustiku meeskonnad (HEV koordinaator, logopeed, sotsiaalpedagoog, koolipsühholoog). Korraldaja: Tallinna Ülikooli täiendõppekeskus, Monica Sakk, tel 601 1074, monica.sakk@tlu.ee
- 27.–28. august. Tartu Ülikooli suveülikooli kursus „**Rehabilitatsiooni kool: teadmised, väärtused ja kompetents inimeste funktsioneerimisvõime arendamiseks**”. Sihtrühm: rehabilitatsiooni valdkonnas praktiseerivad spetsialistid, rehabilitatsioonimeeskondade liikmed, rehabilitatsioonist huvitatud. Korraldaja: Tartu Ülikooli täiendusõpe. Kursus toimub Tartu Ülikooli Pärnu kolledžis. Registreerumine: taiendusope@pc.ut.ee
- 25.–26. august. „**HIVI ja narkomaania valdkonnas tegutsevate organisatsioonide ja nende koostööpartnerite VI suvekool**”. Kääriku spordikeskuses. Korraldaja: Tervise Arengu Instituut. Sihtrühm: HIV ja narkomaania ennetamise, kahjude vähendamise, ravi ja rehabilitatsiooniga ning samuti vere ja seksuaalsel teel levivate infektsioonhaiguste ennetamise ja raviga tegelevate organisatsioonide töötajad; kohalike omavalitsuste töötajad, noorsootöötajad, vanglate töötajad ning kriminaalhooldusametnikud, kes on spetsialiseerunud tööle sõltlastega ja HIViga elavate inimestega. Kontakt: Anne Rannaveski-Poola, anne.rannaveski@tai.ee

Üle-Euroopaline suitsiidide ja suitsidaalse käitumise ennetamise sümpoosium „Suitsiidide ennetamine on vaimse tervise edendamine“

Teadlaste, kliiniliste spetsialistide ja vabatahtlike abistajate kohtumispaiaks selleks, et vahetada kogemusi ning esitleda värsked uurimistulemused ja saavutusi hoidmaks inimelusid kogu maailmas.

Teadusprogramm:

Plenaaristungid	uued ideed maailmatasemel tunnustatud teadlastelt
Debatid	vastakaid arvamusi tekitavates valdkondades uute lahenduste leidmine
Sümpoosiumid	rohkelt fookuseeritud ettekandeid olulistel teemadel
Posterid ja paralleelsessioonid	kõigi osalejate võimalus näidata ja näha
Töötoad	kogemuslik õppimisvõimalus

Sotsiaalne programm:

Avavastuvõtt ja gala õhtusöök
kontakte loomine ja unustamatud mälestused

Täpsem ja pidevalt uuenev info
www.esssb15.org ja Facebookis

Konverentsi korraldaja on Eesti-Rootsi Vaimse tervise ja Suitsidoloogia Instituut (ERSI)

EESTI - ROOTSI VAIMSE TERVISE JA SUITSIDOLOOGIA INSTITUUT (ERSI)
ESTONIAN - SWEDISH MENTAL HEALTH AND SUICIDOLOGY INSTITUTE (ERSI)

Prof Dr Airi Värnik,
ESSSB15 president

Prof Merike
Sisask, ESSSB15
asepresident

Peeter Värnik,
ESSSB15
asepresident

www.esssb15.org

15th European Symposium on Suicide and Suicidal Behaviour
Tallinn, Estonia
August 27-30, 2014
ESSB15